

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Татіївська Інеса Петрівна

УДК 930.85:[341.241.7+719](477)"19/20"

ДИСЕРТАЦІЯ
**ІНСТИТУЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ПОВЕРНЕННЯ
ТА РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ (1992–2011 рр.)**

26.00.01 — теорія та історія культури

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. П. Татіївська

Науковий керівник: Школьна Ольга Володимирівна,
доктор мистецтвознавства, с.н.с., професор

Київ — 2018

АНОТАЦІЯ

Татіївська І. П. Інституційна діяльність України в галузі повернення та реституції культурних цінностей (1992–2011 рр.). — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 26.00.01 — теорія та історія культури. — Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Київ, 2018.

Дисертація складається з п'яти розділів. У *першому розділі* представлено теоретико-методологічні засади дослідження. Простежено, що стан наукової розробки проблеми повернення та реституції культурних цінностей визначається за опрацюванням архівних матеріалів, опублікованих джерел та монографій, інформації з законодавчих і нормативно-правових актів. Розглянуто конвенції та договори про міжнародну співпрацю з окресленого питання, законодавство України у царині вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Осмислено результати напрацювань вітчизняних істориків, мистецтвознавців, культурологів, а також закордонних (зокрема, з Німеччини, Польщі, Росії, США тощо) науковців, що вивчали окреслені питання. Уточнено, що серед наявних наукових досліджень бракує напрацювань з мистецтвознавчого аналізу культурних цінностей, які були повернені представниками української діаспори, розшукані після незаконного вивезення під час та внаслідок Другої світової війни тощо. Вказано, що питання повернення та реституції культурних цінностей знаходиться одночасно у площині вивчення історії, культури, мистецтвознавства та у сфері державного управління, вектори якого спрямовані на формування та реалізацію державної культурної політики в окресленій царині, зокрема, у частині культурної дипломатії та культурної адвокації, котрі пов'язані з аспектами правового захисту культурних цінностей. Вказано, що розробка теоретичного обґрунтування обраної теми стосується, насамперед, збереження культурної пам'яті українського народу, вивчення проблем мистецтвознавства, оскільки заповнення лакун у вітчизняному історико-мистецькому просторі відбувається за рахунок вве-

дення до наукового обігу культурних цінностей, втрачених за різних історичних обставин. Розроблено понятійно-категоріальний апарат, що дозволить розрізняти взаємозалежні дефініції.

У *другому розділі* досліджено історико-культурні передумови появи інституцій (Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (далі — Комісія), згодом — Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (далі — Служба)), діяльність яких спрямовувалася на збереження культурної спадщини. Окреслено концептуальні засади здійснення професійної діяльності в царині повернення й реституції, переміщення культурних цінностей як ключових векторів культурної політики держави у період 1992–2011 рр. З'ясовано зміст і розуміння основних завдань та цілей представників цих установ, їхню історико-культурологічну й мистецтвознавчу діяльність, зокрема: 1) пошук, облік і повернення в Україну втрачених або незаконно переміщених культурних цінностей, що здійснювались у межах розроблення та реалізації заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України як учасника міжурядових двосторонніх угод з питань охорони та повернення незаконно вивезених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей; 2) розроблення і реалізація державних програм, культурологічних проектів, планів скоординованих дій щодо виявлення, вивчення та повернення в Україну культурних цінностей, запобігання втратам культурних надбань; 3) науково-методичний та інформаційний супровід діяльності інших органів виконавчої влади, зацікавлених організацій, пов'язаної з поверненням в Україну культурних цінностей, видання інформаційно-довідкової літератури, створення бази даних втрачених культурних цінностей. Вказано, що із реорганізацією Комісії у Службу, яка стала урядовим органом державного управління в складі Мінкультури у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, до її функцій, окрім вище окреслених, додалися контрольно-наглядові зобов'язання із забезпечення дозвільної системи з вивезення (тимчасового вивезення) та ввезення культурних цін-

ностей, спрямованої на запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей, втратам національної історико-культурної спадщини.

Визначено головні масштабні культурно-мистецькі проекти у межах кількох затверджених державних програм: 1) «Повернуті імена» (1996 р.), 2) «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» (1999 р.), 3) «Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення» (2004 р.). Виявлено, що у результаті реалізації вказаних програм у дар Україні передано від нащадків спадщину видатних українців з Бразилії, Великої Британії, Венесуели, Канади, Німеччини, Росії, Швейцарії, Франції, які волею долі емігрували за кордон; налагоджено плідну міжнародну співпрацю з урядами Німеччини, Польщі, Угорщини, Росії у двосторонньому обміні історико-культурних пам'яток до країни походження; розпочато роботу з повернення творів кримськотатарського народу та їхнього всебічного історико-культурологічного і мистецтвознавчого дослідження. Розглянуто основні етапи розробки й особливості формування національного правового простору для реалізації державної політики у сфері повернення та реституції культурних цінностей, контролю за переміщенням та ідентифікації національної історико-культурної спадщини. У зв'язку з проголошенням доби незалежності та розбудовою суверенної держави постала потреба в упорядкуванні й систематизації величезного масиву історичного і мистецтвознавчого матеріалу, накопиченого за останні роки, що суттєво збагатив нашу культуру та історію.

У *третьому розділі* простежено основні засади культурної адвокації Комісії та Служби щодо повернення в Україну мистецьких пам'яток. Досліджується специфіка розвитку виявлення, збереження, повернення і реституції культурних цінностей, передавання в дар мистецьких артефактів від української діаспори. Розглянуто підходи до повернення культурних цінностей (мистецького спрямування) за роки незалежності, коли Україна підписала двосторонні домовленості з Угорщиною (1995 року), Польщею (1996 року) про співробітництво у справі збереження та повернення культурних цінностей, що були переміщені під час Другої світової війни та в наступні роки на

територію іншої країни; з державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав про повернення культурних та історичних цінностей державам їх походження (Мінська угода 1992 року); з Німеччиною (1993 року) й Росією (1994 року) — про культурне співробітництво тощо. Визначені основні партнери міжнародної співпраці з пошуку та повернення національних раритетів: Білорусь, Естонія, Німеччина, Польща, Росія, Угорщина, США тощо. Розглянуто низку культурних цінностей, мистецькі колекції, архіви видатних митців і громадських діячів, а також введені до наукового обігу досі маловідомі імена українців зарубіжжя (хореографа Василя Авраменка, поетеси Віри Вовк, художника і мистецтвознавця Олекси Грищенка, скульптора Петра Капшученка, художника-карикатуриста Едварда Козака, кримськотатарського вченого-мовознавця Усеїна Куркчі, живописця і письменника Мирона Левицького, поета й історика літератури Богдана Лепкого, художника-символіста Юхима Михайліва, мозаїчиста і вітражиста Леоніда Молодожаніна, живописця Людмили Морозової, вченого-бібліотекознавця Степана Сірополка, архітектора і мистецтвознавця Володимира Січинського, художника-постімпресіоніста і поета-футуриста Василя Хмелюка, етнографа й африканіста Юрія Шумовського та ін.) у результаті запровадження Комісією державної програми «Повернуті імена» (1996 року), скерованої на співпрацю з громадськими організаціями закордонних українців, значну активізацію їх громадської діяльності, спрямованої на захист історичної батьківщини та збереження культурної пам'яті та самобутності.

У *четвертому розділі* досліджено головні принципи й спільні цілі у взаємодії Комісії та Служби з державними силовими структурами з метою міжнародного пошуку та повернення викрадених, незаконно вивезених культурних цінностей. Акцентується, що Служба стала адміністратором співпраці з правоохоронними та митними органами з метою боротьби з незаконним обігом культурних цінностей, контрабандою творів мистецтва, документальних артефактів, книг, предметів релігійного культу тощо. Розглянуто основні аспекти вивчення й популяризації інформації про повернені, викрадені, втра-

чені внаслідок Другої світової війни культурні цінності тощо, а саме: організація, проведення та участь у конференціях, публікування каталогів втрат, мистецтвознавчих видань щодо повернених в Україну культурних цінностей, ведення бази даних про втрачені культурні цінності тощо. Вказано на утворення мережі територіальних органів Служби у 8 регіонах України, які практично реалізовували контроль-наглядові функції, розглядаючи клопотання власників культурних цінностей про право на вивезення за межі території України, здійснюючи видачу відповідного дозвільного документу, забезпечуючи проведення державної експертизи культурних цінностей, заявлених до вивезення (тимчасового вивезення), та при поверненні після тимчасового вивезення з метою ідентифікації таких культурних цінностей.

У *п'ятому розділі* розглянуто в історичному, культурологічному, мистецтвознавчому аспектах культурно-мистецькі цінності, набуті державою завдяки діяльності Комісії та Служби протягом 1992–2011 рр. і передані до державних зібрань музейних, бібліотечних, архівних колекцій. Запропоновано виокремлення трьох категорій повернених культурних цінностей: 1) архівних матеріалів і книжок; 2) археологічних й історично значущих пам'яток; 3) творів образотворчого, декоративно-ужиткового і народного мистецтва. Подано за роками, по мірі повернення в Україну, інформацію про дарувальників та країну надходження дару, розподілення до музейного, архівного, бібліотечного фондів України. Розглянуто повернені в Україну меморії визначних діячів нашої держави, колекції нумізматики, боністики, фалеристики, предмети релігійного вжитку, декоративно-ужиткового і народного мистецтва, графіки, живопису, фресок, скульптур, іконопису, реєстр яких був складений за результатами опрацювання відомчих архівів Комісії та Служби.

Ключові слова: мистецтво, культурні цінності, культурна пам'ять, релігія, Україна, кінець ХХ — початок ХХІ століття.

SUMMARY

Tatiivska I. P. Institutional Activities of Ukraine Concerning both the Return and the Restitution of Cultural Values (1992–2011). — Qualifying scientific work as a manuscript copy.

Thesis to obtain a scientific degree of a candidate of historical sciences in the specialty 26.00.01 — Theory and History of Culture. — National Academy for Executive Staff of Culture and Arts, Kyiv, 2018.

The thesis comprises five chapters. The *first chapter* represents theoretical and methodological basis of the research. It was observed that the status of the scientific development over the return and the restitution of cultural valuables is determined by studying published sources and monographs, information concerning both legislative and statutory instruments, and archive materials as well. We reviewed the conventions and the agreements concerning the issue under study, as well as the legislation of Ukraine in terms of move-out, move-in and return of cultural valuables. Besides, we also made a detailed review over the insights of local historians and culture experts, including foreign scientists (in particular, from Germany, Poland, Russia, the USA etc.), who studied the listed questions. It was clarified that the scientific researches available do not include sufficient studies concerning the art analysis of cultural valuables, which were returned by the representatives of Ukrainian diaspora, found after their illegal move-out during and in relation to the Second World War. We mention that the return and the restitution of cultural valuables is an issue that is concerned not only with historical, cultural and art review at the same time, but also with the state management, which areas are directed on both establishment and implementation of the state cultural policy within the specified problem, in particular — in terms of cultural diplomacy and cultural advocacy that are related with the legal protection of the cultural valuables. We also indicate that the development of the theoretical justification for the selected topic is, first of all, concerned with the retention of the cultural memory of Ukrainian population and review of art science problems as well, as the missing parts within local historical and art field are filled thanks to

introducing cultural valuables, which were lost due to various historical circumstances, to the scientific circulation. We developed a cultural and category-related instrument that allows distinguishing interrelated definitions.

The *second chapter* includes the study over the historical and cultural background for the occurrence of the institutions (National Commission's activities concerning the return of cultural valuables to Ukraine (hereinafter — the Commission), and in the future — the activities of their successor, State Control Service for the movement of cultural valuables through the state border of Ukraine (hereinafter — the Service) which activities were aimed at the retention of the cultural heritage. We defined the conceptual basis to carry out professional activities in terms of both return and restitution, and movement of the cultural valuables as key directions of the country's cultural policy during 1992–2011. We defined the content and the understanding of the main tasks and goals for the representatives of these institutions, and their historical and culturological activities as well, including: 1) search, registration and return of lost or illegally moved cultural valuables to Ukraine, which was made when development and implementation of activities aimed at ensuring the fulfillment of international obligations of Ukraine as a participant of inter-governmental bilateral agreements concerning the protection and the return of cultural valuables that were illegally moved out during and due to the Second World War; 2) development and implementation of state programs, culturological projects, and plans for coordinated activities concerning the detection, study and return of cultural valuables to Ukraine, and prevention of losing the cultural heritage; 3) scientific, methodical and information support for the activities of other bodies within the executive government and interested organizations, which are related with the return of cultural values to Ukraine, as well as creation of a database for lost cultural values. We noted that the functions of a new Service, which was re-organized from a Commission and became a state management body as part of Ministry of Culture in terms of move-out, move-in and return of the cultural values, include, except for above listed functions, the control and the review

obligations to provide for a permission system for the move-out (temporary move-out) and move-in of cultural values; these functions are aimed at preventing an illegal movement of cultural values, and losses of national historical and cultural heritage as well.

We determined the main large-scale cultural and art projects as part of several approved state programs: 1) «Returned names» (1996); 2) «Cultural valuables of Ukraine. Losses. Ways to return» (1999); 3) «Cultural values of Crimean Tatars. Losses. Ways to return» (2004). It was found that, following the implementation of the mentioned programs, the successors of prominent Ukrainians who emigrated to Brazil, Great Britain, Venezuela, Canada, Germany, Russia, Switzerland, and France as the fate has willed, made a donation to Ukraine; we established a fruitful international cooperation with the governments of Germany, Poland, Hungary, and Russia concerning the bilateral exchange of historical and cultural values to the country of origin; we started our activities on returning the works of Crimean Tatars and their comprehensive historical, culturological and art researches. We reviewed main stages for the development, as well as the details for the establishment of the national legal field to implement the state policy regarding the return and the restitution of cultural values, control over the movement and the identification of national historical and cultural heritage. Following the proclamation of the independence era and the creation of a sovereign state, it became necessary to align and to systematize a huge array of historical and art material, which has been accumulated during the recent years and enriched both our culture and history in an essential manner.

The *third chapter* represents a study concerning the milestones of Commission's and Service's cultural advocacy concerning the return of art heritage to Ukraine. We examine the specific development of the detection, the storage, the return and the restitution of cultural values, as well as the donations of art artifacts from Ukrainian diaspora. We reviewed the approaches to the return of cultural values (area of arts) during the independence, when Ukraine signed bilateral agreements with: Hungary (1995) and Poland (1996) concerning the

cooperation on the retention and the return of cultural values that were brought to another country during the Second World War and afterwards; countries from Commonwealth of Independent States regarding the return of cultural and historical values to the countries of their origin (Minsk agreement dated 1992); Germany (1993) and Russia (1994) on the cultural cooperation, etc. We determined main partners for international cooperation concerning both the research and the return of national rarities from Belarus, Estonia, Germany, Poland, Russia, Hungary, the USA, etc. We reviewed a number of cultural values, arts collections, archives of prominent artists and public figures, including the ethnic Ukrainians from abroad, whose names were hardly known by so far and were introduced to the scientific circulation (choreographer Vasyl Avramenko, poet Vira Vovk, artist and art scientist Oleksa Hryshchenko, sculptor Petro Kapshuchenko, cartoonist Edvard Kozak, Crimean Tatarian language scientist Usein Kurkchi, painter and writer Myron Levytsky, poet and literature historian Bohdan Lepkyy, Symbolist painter Yukhym Mykhailiv, mosaic and glass artist Leonid Molodozhanin, painter Lyudmyla Morozova, library scientist Stipan Siropolk, architect and arts scientist Volodymyr Sichynsky, Postimpressionist painter and Futurist poet Vasyl Khmelyuk, anthropologist and Africanist Yury Shumovsky, etc.), which was the result of the «Returned names» state program (1996) implemented by the Commission and aimed at the cooperation with public organizations of Ukrainians abroad, essential activation of their public activities, which are related with the protection of historical homeland and retention of both national memory and identity.

The *fourth chapter* represents a study over the main principles and common targets for the cooperation of both the Commission and the Service with state security structures, in order to enable the international research and to return stolen, illegally taken out cultural values. It is emphasized that the Service became an administrator for the cooperation with both law enforcement and customs bodies to struggle with illegal circulation of cultural values, smuggle of art works, documentary artifacts, religious items, etc. We reviewed the main aspects for the

study and the popularization of the information concerning the cultural values, which were returned, stolen or lost during the Second World War, in particular: establishment, holding and participation in conferences, publishing of losses' catalogs and arts publications related with the cultural values returned to Ukraine, maintenance of databases regarding the lost cultural valuables, etc. We stressed out the establishment of a network comprising Service's regional bodies in eight regions of Ukraine, which almost implemented control and inspection functions by reviewing the applications of cultural valuables' owners concerning their right to move them out of Ukraine, by issuing a relevant permissive document, by providing for a state expertise of cultural valuables declared for moving out (temporary moving out) and when returning them after the temporary moving out in order to identify such cultural valuables.

The *fifth chapter* represents a historical, culturological and art-related review over cultural and arts values obtained by the state thanks to the activities of both the Commission and the Service during 1992–2011 and transferred to the state collections of museums, libraries, archives. We offered to distinguish three categories of returned cultural valuables: 1) archive materials and literature; 2) archaeological heritage and heritage of historical value, cultural valuables of religious purpose; 3) works of painting, decorative applicable and folk art. The information concerning the contributors, the country of donation's origin, distribution to museum, archive and library funds of Ukraine was given broken down by years, according to the return to Ukraine. We reviewed the memorials of prominent personalities of our country, which were returned to Ukraine, including the collections of numismatics, notaphily, faleristics, works of religious use, decorative applicable and folk art, as well as graphics, paintings, fresco paintings, sculptures, icons, and which register was established following the review of Commission's and Service's current archives.

Key words: art, cultural values, cultural memory, restitution, Ukraine, late 20th — early 21st century.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, де опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Татіївська І. П. Аспекти захисту і збереження національних культурних цінностей в умовах воєнного конфлікту // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / О. М. Титова (гол. ред.) та ін.; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Вип. 32. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С. 5–12.

2. Татіївська І. П. До питання про взаємодію державних органів влади у запобіганні втратам культурних цінностей // Питання історії науки і техніки: зб. наук. пр. / Л. О. Гріффен (гол. ред.) та ін.; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. № 4. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С. 67–72.

3. Татіївська І. П. Діяльність Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України у розрізі напрямку декоративно-прикладного мистецтва й етнотришки // Емінак: науковий щоквартальник. № 4 (20) (жовтень–грудень). Т. 1. Київ; Миколаїв, 2017. С. 71–74.

4. Татіївська І. П. Питання взаємодії в галузі повернення культурних цінностей між Україною та США // Modern Science — Moderní věda: scientific journal / Dr. Sergii Zakharin (chief-editor). Praha, 2017. № 7. P. 120–129.

5. Tatiivska Inesa. On the return of illegally exported cultural values in the context of the UNESCO Convention 1970 // British Journal of Educational and Scientific Studies. № 1(23), (January–June). Volume XII. «Imperial College Press», 2016. P. 440–444.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Татіївська І. П. Пошук, збереження та повернення

кримськотатарських культурних цінностей в аспекті діяльності Державної служби контролю // Культурні цінності кримськотатарського народу. Пошук, атрибуція, проблеми збереження та повернення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30 травня–2 червня 2007 р. Бахчисарай, 2007. С. 17–20.

7. Татиивская И. П. Направления международного сотрудничества Украины со странами СНГ и ЕС в области сохранения культурных ценностей // Актуальные проблемы мировой художественной культуры: материалы Междунар. науч. конф., посвящ. памяти проф. У. Д. Розенфельда (Гродно, 5–6 апр. 2012 г.): В 2 ч. Ч. 1 / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: Т. Г. Барановская (гл. ред.) и др. Гродно: ГрГУ, 2012. С. 170–175.

8. Татіївська І. П. Повернення культурних цінностей як складова частина пам'яткоохоронної діяльності в Україні // Твердиня над Іквою: матеріали міжнар. наук. іст.-краєзнавч. конф., присвяч. 520-річчю Дубенського замку, 19–20 жовтня 2012 р. Дубно, 2012. С. 188–195.

9. Татіївська І. П. Збагачення національного культурного надбання поверненими цінностями з української діаспори // Збереження й дослідження історико-культурної спадщини в музейних зібраннях: історичні, мистецтвознавчі та музеологічні аспекти діяльності: доп. та повідомл. Міжн. наук. конф., 25–27 вересня 2013 р. Львів, 2013. С. 170–175.

10. Татіївська І. П. Державна політика у сфері повернення культурних цінностей незалежної України: доба запровадження європейських стандартів // Ювілей НАОМА: шляхи розвитку українського мистецтвознавства: тези і мат-ли доп. міжвуз. наук. конф. молодих науковців, аспірантів і студентів, 21 травня 2015 р. Київ: Фенікс, 2015. С. 38–39.

11. Татіївська І. П. Двосторонні взаємини України і Польщі у світлі повернення та збереження культурних цінностей // Uniwersytet Warszawski, Katedra Ukrainistyki, Studia Ucrainica Varsoviensia, 4. Warszawa, 2016. S. 447–462.

12. Татіївська І. П. Деякі питання створення і функціонування реєстрів культурних цінностей та їх роль у поверненні втрачених пам'яток

// Повернення культурних цінностей в Україну — державна справа: матеріали наук.-практ. конф., 1 липня 2016 р. / редкол.: О. К. Федорук (гол.) та ін. Київ, 2017. С. 72–76.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Татіївська І. П. Національна політика та міжнародна співпраця Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (1992–2011 рр.) // Соціально-гуманітарні аспекти співробітництва між Україною та ЄС у контексті Східного партнерства і Стратегії «Європа–2020»: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 6–7 квітня 2012 р. Донецьк: ДонДУУ, 2012. С. 300–308.

14. Татиивская И. П. Обращение культурных ценностей Украины и систематизация баз данных о них на современном этапе // Традиції і сучасны стан культуры і мастацтва: міжнар. навук.-практ. канф. (28–29 лістапада 2013 г., гор. Мінск): у 2 частках. Ч. 2 / гал. рэд. А. І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 452–458.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	27
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження	27
1.2. Принципи, підходи і методи теоретичного аналізу проблеми	40
1.3. Законодавчо-правовий глосарій діяльності з повернення та збереження культурних цінностей	54
Висновки до 1 розділу	64
Розділ 2. ІНСТИТУЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У КУЛЬТУРНІЙ ПОЛІТИЦІ	
УКРАЇНИ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ ТА РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ	
ЦІННОСТЕЙ УПРОДОВЖ 1992–2011 РОКІВ	67
2.1. Концепція, мета і завдання Комісії та Служби в контексті формування культурної ідентичності	68
2.2. Виконання проектів і державних програм України доби незалежності, скерованих на повернення мистецьких цінностей	72
2.3. Законотворча діяльність Комісії і Служби	80
Висновки до 2 розділу	87
Розділ 3. КУЛЬТУРНА АДВОКАЦІЯ ПОВЕРНЕННЯ ТА РЕСТИТУЦІЇ	
КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНИ	
КОМІСІЄЮ ТА СЛУЖБОЮ	90
3.1. Повернені мистецькі пам'ятки та їх значення в історії української культури	91
3.2. Співробітництво з діаспорою щодо розшуку та повернення в Україну культурних цінностей	106
Висновки до 3 розділу	117

Розділ 4. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЗАХОДИ СПІВПРАЦІ КОМІСІЇ ТА СЛУЖБИ З КОНТРОЛЮЮЧИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ	119
4.1. Спільні заходи із силовими структурами і державними установами, направлені на контроль за переміщенням культурних цінностей	120
4.2. Науково-мистецтвознавча і видавнича діяльність Комісії та Служби	128
Висновки до 4 розділу	139
Розділ 5. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЦІННОСТІ, НАБУТІ ДЕРЖАВОЮ ЗАВДЯКИ КОМІСІЇ ТА СЛУЖБИ ПРОТЯГОМ 1992–2011 РОКІВ	142
5.1. Архівні й книжкові колекції	142
5.2. Археологічні й історично значущі пам'ятки	168
5.3. Твори образотворчого, декоративно-ужиткового і народного мистецтва	179
Висновки до 5 розділу	208
ВИСНОВКИ	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	257

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРУ	–	Верховна Рада України
ЄС	–	Європейський Союз
ІПС	–	Інформаційно-пошукова система
к.і.н.	–	кандидат історичних наук
КМУ	–	Кабінет Міністрів України
Комісія	–	Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей
МВС України	–	Міністерство внутрішніх справ України
МЗС України	–	Міністерство закордонних справ України
Мінкультури України	–	Міністерство культури України
МКУ	–	Міністерство культури України
НАН України	–	Національна академія наук України
НАОМА	–	Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
НДІ	–	Науково-дослідний інститут
НМІУ	–	Національний музей історії України
НМУНДМ	–	Національний музей українського народного декоративного мистецтва
НХМУ	–	Національний художній музей України
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
СБУ	–	Служба безпеки України
Служба	–	Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України
СНД	–	Союз Незалежних Держав
США	–	Сполучені Штати Америки
УВАН	–	Українська Вільна Академія Наук у США
ФРН	–	Федеративна Республіка Німеччина
ЦДАЗУ	–	Центральний державний архів зарубіжної україніки
ЦДАВО України	–	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАМЛМ України	–	Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
ЮНЕСКО	–	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Завдяки усвідомленню значимості історико-культурних цінностей України й українців у світі, в нашій державі протягом останніх двадцяти років тривали процеси соціальної та правової інституалізації діяльності щодо виявлення та повернення на батьківщину артефактів. Мистецтво в усі часи та епохи було виявом найвищих творчих потенцій людства, відзнакою цивілізаційної еволюції, здобутком, насамперед, духовним, а твори мистецтва – культурними цінностями світового значення.

Протягом останнього століття багато творів країн походження, у тому числі й України, опинились поза батьківщиною (насамперед, у Росії, Польщі, Німеччині, Америці). Частина національної спадщини у часи репресій і війн була вивезена емігрантами, котрі з доби незалежності почали повертати пам'ятки до історичної вітчизни, як національне культурне надбання народу. З метою адміністрування, організації захисту і культурної адвокації окреслених процесів від 1992 р. у нашій країні створено інституції, що реалізовували національну культурну політику в означеній галузі, зокрема, Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992–1999 рр., далі – Комісія) і Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр., далі – Служба).

У цьому зв'язку інституційна діяльність Комісії та Служби впродовж 1992–2011 рр. розширювала «рамки» культурної пам'яті суспільства, відкриваючи нові імена, біографії та мистецькі здобутки українців світу, що тривалий час перебували у «сліпих плямах» існуючих історико-культурних наративів.

Лише за 20 років діяльності Комісія та Служба повернули величезну кількість національних скарбів, імен видатних українців, кримських татар тощо, що сприяло формуванню цілісної панорами вітчизняних мистецьких здобутків. Велася значна науково-дослідна робота з віднайдення, розшуку,

збирання, ведення обліку, зберігання, надання доступу до використання документів персональних архівів культурних діячів, що у свій час були позбавлені права на творчість всередині країни чи були визнаними в середині держави або поза її межами.

Означені інституції зуміли зробити надзвичайно багато в полі культурної пам'яті народу. Цьому сприяла фахова науково-дослідна, правова й управлінсько-регуляторна робота, спрямована на відтворення образів історичного минулого країни.

Варто відзначити, що діяльність вищезгаданих Комісії та Служби має потребу в продовженні, відтворенні, наслідуванні вже у структурі інших органів виконавчої влади, заради чого їх здобутки мають бути всебічно проаналізовані.

В умовах сучасного розвитку суспільства питання повернення культурних цінностей є надзвичайно актуальним для державної політики будь-якої цивілізованої країни. Вітчизняний досвід України в окресленій царині, безумовно, є плідним у реалізації питань збагачення національної культури, збереження культурної пам'яті, проте поки що мало висвітленим і недостатньо вивченим.

Окреслені напрями діяльності Комісії та (після реорганізації) Служби досі не стали предметом спеціального дослідження. Це обумовлює необхідність окремого вивчення даної проблематики у розрізі культуротворення, культурної політики держави в цілому, і, зокрема, у ракурсі збереження культурної пам'яті.

Поглиблюючи та розширюючи напрацювання попередників (П. Білаша, С. Кота, О. Нестулі, Ю. Савчука, О. Федорука, С. Шкляр), у даній роботі здійснено спробу осмислити історико-культурні здобутки означених інституцій як нового напрямку розвитку вітчизняної історичної науки, що межує з питаннями державного управління в галузі культури, юриспруденцією, співпраці органів влади, експертних установ тощо; окреслити історичне та соціокультурне значення діяльності вказаних інституцій.

Теоретичне осягнення накопиченого емпіричного досвіду у вказаній царині має суттєве значення для розвитку сучасної культурології та історичної науки, їх методологічних засад і напрямів, пов'язаних із практичною діяльністю у галузі повернення культурних цінностей, збереженні культурної пам'яті нашого народу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ). Робота є частиною комплексної теми наукових досліджень НАКККіМ «Актуальні проблеми культурології: теорія та історія культури» (реєстраційний номер 115U001572). Тему дисертації затверджено 29 квітня 2015 р. Вченою радою Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (протокол № 3).

У дисертаційній роботі здійснюється розв'язання важливого **наукового завдання** у галузі інституційної діяльності України з повернення та реституції культурних цінностей, а саме висвітлення досягнень України в окресленій сфері, які стали запорукою повернення десятків тисяч пам'яток до нашої країни як мірила культурної пам'яті про найвищі історико-культурні та мистецькі досягнення українського народу, найбільш яскраві символи його національного буття.

Важливою складовою роботи є розгляд періодизації окремих культурних процесів на тлі історії розвитку світового досвіду захисту культурних цінностей розвиненими цивілізаціями, а також реконструкція історичного процесу становлення та поступу культури в цілому. У цьому зв'язку історичний аналіз здобутків культури нашого народу доби незалежності є надзвичайно важливим у контексті еволюції людства і відображає загальні закономірності такого розвитку культурного процесу в Україні.

Мета і завдання дослідження.

Мета дослідження – визначити й обґрунтувати теоретико-методичні засади стратегічної програми повернення, реституції й збереження культурних

цінностей на прикладі інституційної діяльності Комісії й Служби упродовж 1992–2011 рр.

Завдання дослідження:

– з'ясувати стан розробки наукової проблеми у культурно-історичному розрізі;

– висвітлити засади створення й основні напрями діяльності Комісії й Служби з 1992 по 2011 рр.;

– охарактеризувати особливості культурної адвокації повернення та реституції культурних цінностей України Комісією та Службою протягом 1992–2011 рр.;

– виявити правові аспекти взаємодії означених інституцій в галузі повернення та реституції культурних цінностей з різними державними структурами;

– систематизувати відомості щодо культурних цінностей, повернених в Україну Комісією та Службою впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст., та з'ясувати їх цінність для культури й історії в контексті збереження культурної пам'яті українського народу;

– обґрунтувати потребу в подальшому розвитку інституційної діяльності України щодо повернення та реституції культурних цінностей.

Об'єкт дослідження – державна інституалізація процесів повернення та реституції культурних цінностей.

Предмет дослідження – інституційна діяльність Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей і Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України щодо повернення та реституції культурних цінностей.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця ХХ – початку ХХІ ст. Нижня хронологічна межа датується 1992 р. (часом створення Комісії). Верхня хронологічна межа сягає 2011 р. (ліквідація Служби).

Територіальні межі дослідження окреслюються межами незалежної України, а також у компаративному аспекті – територією сучасних країн ЄС,

Російської Федерації, Австралійського й Американського континентів (Бразилія, Венесуела, Канада).

Методи дослідження. Проведене дослідження спирається на *принципи історизму, наукової достовірності та всебічності, культурологічний і мистецтвознавчий підходи*. У дисертаційній роботі використано загальнонаукові методи: *онтологічний метод* та *метод систематизації* для розгляду буттєвої складової діяльності Комісії та Служби, *аксіологічний метод* у сенсі розгляду ціннісних засад роботи означених інституцій щодо переміщення та повернення мистецьких пам'яток, *історико-хронологічний та історико-порівняльний (компаративний) методи* – для визначення досягнень означених інституцій відповідно до хронології подій, у співпраці й у порівнянні з діяльністю із аналогічними закордонними установами. Також для написання роботи було застосовано конкретно-наукові методи. Зокрема, *історико-культурний метод* і *метод аналізу культурного менеджменту* – в галузі аналізу культурної політики у сфері переміщення, конфіскації, вилучення, прийняття в дар, повернення з діаспори та вивезених під час або внаслідок Другої світової війни культурних цінностей, у розрізі культурної пам'яті українського народу; *метод мистецтвознавчого аналізу* набутих державою внаслідок цієї діяльності пам'яток (музейних предметів, архівних документів, меморіальних речей).

Теоретичною базою дослідження стали:

– теоретико-методологічні праці, що піднімають питання самоідентифікації людини в культурі (Ю. Богуцький, В. Шейко), культурної пам'яті, її трансляції та збереження у часі (Я. Ассман, О. Лосик), колективної пам'яті та її інституалізації як внутрішнього смислового змісту сенсу життя кожної людини (П. Нора), колективної та історичної пам'яті як двоєдиної складової гармонійно розвинутої особистості (М. Хальбвакс), межі страждання та гуманізму, чуттєво-буттєвого документу епохи (С. Алексієвич), концептуалізації політичної культури й фокусуванні її ціннісних орієнтацій (Г. Тульчинський);

– роботи, присвячені питанням філософсько-соціологічного осмислення історико-культурного процесу, а також захисту, збереження, повернення та реституції національних культурних цінностей (Ю. Афанасьєв, П. Білаш, Л. Дубровіна, П. Герчанівська, М. Жулинський, Г. Карась, Г. Ковальчук, С. Кот, Н. Кривда, С. Кримський, М. Кулініч, О. Мазурицький, Л. Новохатько, О. Онищенко, В. Осташкіна, М. Попович, О. Нестуля, Ю. Савчук, В. Сіверс, Н. Українець, О. Федорук);

– дослідження, посвячені поверненню творів з українських колекцій, вивезених під час Другої світової війни (Г. Боряк, П. Грімстед, Л. Крушельницька, Т. Себта), збереженню спільної польсько-української культурної спадщини (М. Матвіюв, А. Юзвенко), проблематиці так званих «трофеїв війни» (В. Айхведе), правовим аспектам охорони культурної спадщини і повернення та реституції культурних цінностей (В. Акуленко, Г. Андрес, М. Богуславський, В. Максимов, О. Мельничук, Ю. Шемшученко, С. Шкляр).

Джерельна база дослідження. Основу джерельної бази склали законодавчі та нормативно-правові документи, архівні фонди, сформовані на основі відомчих архівів Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (1992–2011 рр.), – фонд 68 Центрального державного архіву зарубіжної україніки, фонд 5403 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Також до наукового аналізу було залучено джерела з відомчого архіву Міністерства культури України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у таких положеннях.
Уперше:

– на основі аналізу широкого кола джерел осмислено інституалізацію в сфері повернення та реституції культурних цінностей України за період з 1992 по 2011 рр.;

– визначено підходи до розуміння сутності інституційної діяльності в Україні з повернення та реституції культурних цінностей впродовж 1992–2011 рр. та усвідомлення її значущості для історії й культури українського народу;

– охарактеризовано внутрішні інституційні колізії (правовий дискурс) у галузі повернення й реституції культурних цінностей;

– обґрунтовано необхідність створення дієздатної державної інституції в сфері повернення та реституції культурних цінностей і запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення її діяльності.

Уточнено:

– поняття інституційної діяльності України щодо повернення та реституції культурних цінностей;

– масив напрацювань щодо культурних цінностей, повернених в Україну Комісією та Службою впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Набуло подальшого розвитку:

– виявлення наукових підходів у дослідженні правових аспектів взаємодії вищезначених установ з вітчизняними і зарубіжними державними структурами, задіяними у процесах повернення та реституції культурних цінностей.

Запропоновано новий погляд:

– на інституційну діяльність України у галузі повернення та реституції культурних цінностей впродовж 1992–2011 рр., проблеми культурної пам'яті, національної ідентичності, пов'язані з такою діяльністю, зокрема, ті, що перебувають у площині культурної адвокації і кореспондують з питаннями правового захисту культурних цінностей, а також соціокультурної модернізації.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у характеристиці досвіду в сфері повернення та переміщення культурних цінностей, набутому Україною за роки незалежності, та здійсненні детального аналізу такої діяльності у збагаченні національної культури.

Результати дослідження можуть бути використані для написання монографій, навчальних посібників, інструкцій з обліку та зберігання культурних цін-

ностей, розробки науково-педагогічних програм, курсів лекцій, окремих статей у енциклопедичних, довідкових виданнях з мистецтвознавства, експертизи, історії інституцій при Кабінеті Міністрів України та Міністерстві культури України і при розробленні законодавства в галузі вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей.

Практичне адаптування досліджуваного матеріалу відбувалося під час повернення в Україну мистецької спадщини О. Грищенка й родинного архіву гетьмана П. Скоропадського (2006, зі США), колекції картин П. Оссовського (2007, з Російської Федерації), скульптурних творів та частини особового архіву Лео Мола (2007, з Канади), колекції текстильних виробів кримських народностей (2008, з Республіки Австрія) та творів народного мистецтва (210 писанок і 1 декоративний таріль) (2011, з ФРН), незаконно вивезених з України під час Другої світової війни.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Хід і результати дослідження апробовані в доповідях на наукових конференціях, зокрема:

– *міжнародних*: «Культурні цінності кримськотатарського народу. Пошук, атрибуція, проблеми збереження і повернення» (м. Бахчисарай, 30 травня – 2 червня 2007 р.); «Актуальные проблемы мировой художественной культуры» (м. Гродно, 5–6 квітня 2012 р.); «Твердиня над Іквою» (м. Дубно, 19–20 жовтня 2012 р.); «Збереження й дослідження історико-культурної спадщини в музейних зібраннях: історичні, мистецтвознавчі та музеологічні аспекти діяльності» (м. Львів, 25–27 вересня 2013 р.); «Традиції і сучасні стан культури і мистецтва» (м. Мінськ, 28–29 листопада 2013 р.);

– *всеукраїнських*: «Соціально-гуманітарні аспекти співробітництва між Україною та ЄС у контексті Східного партнерства і Стратегії “Європа–2020”» (м. Донецьк, 6–7 квітня 2012 р.); «Ювілей НАОМА: шляхи розвитку українського мистецтвознавства» (м. Київ, 21 травня 2015 р.); «Повер-

нення культурних цінностей в Україну – державна справа» (м. Київ, 1 липня 2016 р.).

Публікації. Основні результати та висновки дисертації викладено у 14 одноосібних публікаціях: 3 – у фахових виданнях України за напрямом «історичні науки»; 2 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях; 9 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний обсяг дисертації становить 9 а. а. (216 с.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктивне висвітлення явищ минулого й сучасного у ділянці осмислення мистецьких та історико-культурних результатів діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992–1999 рр.) та її наступниці — Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.) формується на комплексному вивченні та систематизації інформації з законодавчої та нормативно-правової бази, архівних документів і опублікованих матеріалів.

Відповідний науковий методологічний інструментарій сукупно дозволяє відтворити параметри та структуру досліджуваного об'єкта, надати його вичерпну характеристику, скорегувати виявлені дані у вигляді конкретних фактів.

Теоретичні й концептуальні підходи до розуміння скоординованої діяльності різних міністерств і відомств у питанні переміщення, збереження, повернення культурних цінностей до країни походження дозволяють досягнути значущість обраної теми як аналізу сукупності взаємозалежних факторів і обґрунтовуються як історико-культурний феномен.

1.1 Історіографія та джерельна база дослідження

Стан наукової розробки проблеми з питань переміщення предметів мистецтва через державний кордон України та щодо повернення втрачених державою культурних цінностей сьогодні визначається за опрацюваннями трьох великих груп джерел: 1) інформації з законодавчої та нормативно-правової бази, 2) даних архівів і 3) опублікованих матеріалів.

Правоустановчі аспекти регулювання обігу культурних цінностей держави окреслені в головному зведенні законів України — Конституції нашої країни. Так, статтею 54 визначено: «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної

власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [9].

При цьому, окремі питання, дотичні до переміщення культурних цінностей, регулюються Законами України «Про культуру» [27], «Про музеї та музейну справу» [30], «Про охорону культурної спадщини» [32], «Про міжнародні договори України» [29], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [17], «Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» [35].

У першому з названих Законів визначається поняття «національне культурне надбання» та йдеться про функції держави з його охорони, збереження та примноження, у тому числі в галузі культурної спадщини та культурних цінностей, які мають в Україні безперешкодно створюватися, розповсюджуватися та використовуватися, а громадянам конституційно гарантований вільний доступ до них (стаття 2) [27].

У Законі України «Про музеї та музейну справу» визначається багато питань, пов'язаних із атрибуцією, мистецтвознавчою експертизою, реставрацією творів, порядком проведення експертизи культурних цінностей історичного, художнього, культурного значення [30].

Безпосередньо питанням переміщення пам'яток мистецтва присвячено Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних ціннос-

тей», підписаний Л. Кучмою 21 вересня 1999 р., який регламентує офіційну термінологію в означеній сфері, визначає порядок обігу культурних цінностей на території України, міру відповідальності та компетенції органу контролю за їх поверненням і ввезенням/вивезенням, що формує державну культурну політику в цьому напрямку, має вести бази даних переміщених культурних цінностей, займається питаннями їх атрибуції та проведення державної мистецтвознавчої експертизи, обґрунтовує доцільність включення культурної цінності до Державного реєстру національного культурного надбання у разі, коли заявлена до вивезення (тимчасового вивезення) культурна цінність є унікальною і збагатить культурну спадщину народу, видачу свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей, страхову та оціночну вартість таких артефактів, у тому числі, вилучених, конфіскованих, знайдених серед контрабанди, розшуканих Інтерполом на аукціонах інших країн, з урахуванням дотримання вимог міжнародного законодавства та наявних договорів з міжнародної співпраці [16].

Окрема норма Закону України «Про міжнародні договори України» містить положення стосовно необхідності ратифікації міжнародних договорів України, які «стосуються питань передачі історичних та культурних цінностей Українського народу, а також об'єктів права державної власності України» [29]. Це положення вказує на те, що питання захисту національної спадщини українського народу, збереження його культурних цінностей розглядається на найвищому рівні державної влади України.

Згадані закони України у правовому полі спираються на норми, утверджені в нашій державі ще у повоєнний час. Тому важливим їх підґрунтям є «Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. 3. (1957–1958 рр.)», виданих у вигляді окремого тому [48], Інструкція про порядок контролю за вивезенням із СРСР культурних цінностей [13]. Останній час деякі положення щодо переміщення культурних цінностей на державному рівні переглядалися у зв'язку з окупацією окремих наших земель Росією та протистоянні на захоплених агресором

територіях. Ця специфіка відображена у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» з пізнішими редакціями [17] та Законі України «Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» [35].

Крім того, окремі норми щодо функцій контролю з питань переміщення культурних цінностей закріплені за Міністерством культури України. Вони регулюються постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство культури України» [22], «Про затвердження Положення про Музейний фонд України» [23], «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» [25] тощо.

Деякі Укази Президента України та розпорядження Кабінету Міністрів України, зокрема, Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 65-ми роковинами депортації з Криму кримських татар та інших осіб за національною ознакою» [26] та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік» [20] окреслюють державну культурну політику в галузі переміщення культурних цінностей щодо окремих пріоритетних питань розвитку культури, у тому числі художньої, нашої країни.

Значущими культуротворчими чинниками в галузі переміщення та повернення культурних цінностей в Україні є конвенції й угоди про міжнародну співпрацю в означеній царині, підзаконні акти, накази окремих міністерств і відомств тощо. Це, насамперед, Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [7] та Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [39]; Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності [8]; Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво [45]; Спільна декларація про основи відносин між Україною і Феде-

ративною Республікою Німеччина [41]; Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей [43]; Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво [4]; Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про охорону і збереження культурної спадщини [42]; Договір про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Меморіальним музеєм Голокост Сполучених Штатів Америки [6]; Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха) [5]; Рекомендація про охорону рухомих культурних цінностей [40]; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [46]; постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей» [38] і «Про затвердження Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей [24]»; постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон» [36] і «Про затвердження Положення про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України [21]; наказ Міністерства культури і мистецтв України «Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України» [18]; спільний наказ Міністерства культури і мистецтв України та Міністерства внутрішніх справ України «Про оперативний обмін інформацією щодо культурних цінностей, оголошених у національній та міжнародній розшук» [31]; наказ Міністерства культури і мистецтв України «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей» [19]; збірник

правових актів Міністерства оборони України «Право війни: poradnik для командуючого складу Збройних сил України» [15] тощо.

Важливими у світлі вивчення означеної теми є й архівні дані по спеціалізованим підрозділам державних установ, відповідальних за вказаний напрям культурної політики країни в окреслені роки. Насамперед, це джерела з відомчого архіву Служби та Комісії (пізніше — відділу з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України) та, власне, поточний архів Міністерства культури України. Зокрема, на цих матеріалах побудовані публікації Державних програм «Повернуті імена» [3] та «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» [2], видані Міністерством культури України спільно з Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей.

Серед них теоретично цінними є матеріали щодо міжнародної співпраці у справі можливих шляхів повернення в Україну малюнків А. Дюрера, незаконно вивезених зі Львова під час Другої світової війни, фресок Бруно Шульца, незаконно вивезених в Ізраїль (2006 р.), повернення з Італії до України археологічних цінностей II–IV ст. (2007–2008 рр.); хроніка повернення культурних цінностей: Україна–Німеччина (кін. 1990-х–поч. 2000 рр.) та хронологія засідань Змішаної українсько-німецької комісії з питань повернення та реституції незаконно вивезених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей (I–IX засідання); матеріали стосовно вимог Польщі до України щодо повернення культурних цінностей та хронологія засідань Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (I–V засідання); матеріали щодо українських цінностей в Росії та російських культурних цінностей в Україні, повернення фресок Михайлівського Золотоверхого собору (2001, 2004 рр.), співпраця з Росією у межах підкомісії з гуманітарних питань та Федеральною службою з нагляду у сфері масових комунікацій, зв'язку і охорони культурної спадщини Міністерства культури Російської Федерації (2007–2011 рр.); матеріали щодо повернення

до України археологічних предметів з кримських музеїв, що тимчасово експонувалися на виставці в Амстердамі (2014 р.).

При цьому до формування згаданих архівів та укладання означених програм мали відношення співробітники Комісії та Служби, а також їх колеги-музейники та архівісти, як у межах країни, так і поза ними. Наробки цих провідних українських вчених-мистецтвознавців, джерелознавців, культурологів, істориків та правознавців В. Акуленка, П. Білаша, Ю. Богуцького, Г. Боряка, В. Врублевської, Л. Дубровіної, М. Жулинського, С. Кота, О. Нестулі, О. Онищенко, Ю. Савчука, В. Смолія, О. Федорука, Ю. Шемшученка, С. Шкляр лягли в основу нової в Україні галузі знань — переміщення культурних цінностей, що, по суті є цінностями, насамперед, мистецькими.

Поява такої галузі знань у вітчизняному науковому пошуку в переламну добу становлення нової державності була пов'язана із виходом України зі складу СРСР і встановленні власних міжнародних дипломатичних і правових стосунків, що включали вагомий мистецтвознавчо-експертний аспект. Хоча в окресленій царині до 1990-х рр. вже працювала низка фахівців у всьому світі, зокрема, П. Грімстед [140; 270; 271] із США, В. Айхведе [266], В. Холлер [274] і Г. Шьобель [291; 292] з Німеччини, Г. Ласкаржевська [264; 278; 279], М. Матвіюв [281; 284–286], Я. Мілер [287], Я. Прушинський [200, с. 47–53; 286], А. Юзвенко [275] з Польщі, М. Богуславський [129], О. Мазурицький [185] у Росії тощо. Проте, нині серед досить великої кількості наукових розвідок, обмаль лишається саме мистецтвознавчого аналізу набутих державою культурних цінностей. Зокрема, повернутих діаспорою, вилучених з контрафакту, конфіскованих у злочинців, розшуканих після незаконного вивезення під час та внаслідок Другої світової війни, реституйованих тощо.

Проте, якщо розглянути цю спадщину тематично, можна зазначити, що в центрі уваги досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців — М. Богуславського [129], Н. Єрпильової [145], О. Мазурицького [198, с. 40–42]; К. Акінши [123], В. Акуленка [121; 122; 232], П. Білаша [128], Г. Боряка [130, с. 251–260], В. Врублевської [135, с. 228–233], І. Дацківа [143], М. Делегана

[200, с. 164–166], Л. Дубровіної [144, с. 261–269], М. Жулинського [146, с. 5–10], С. Кота [161; 171], В. Личковаха [182, с. 148–151], О. Нестулі [200, с. 125–134], О. Онищенко [194, с. 2–21], Ю. Савчука [208; 210], Т. Себти [203, с. 130–137; 212; 213, с. 25–33], О. Федорука [199; 235; 243; 246; 267, с. 75–85] — знаходились, насамперед, питання виявлення, захисту, повернення і збереження національних культурних цінностей. Зокрема, аспекти фізичного зберігання та правової охорони культурних цінностей, а також філософсько-соціологічне осмислення культурно-історичного контексту, в якому вони знаходились.

Питання запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей з території України та збагачення українського культурного надбання постійно перебувають у полі зору вітчизняних учених — В. Врублевської [136, с. 407–411; 201, с. 11–15], О. Федорука [244; 249; 251] тощо. Теоретичні та практичні аспекти формування й удосконалення державної політики в окресленому напрямі діяльності знайшли своє відображення у спеціальних дослідженнях П. Білаша [137, с. 14–23], С. Кота [160, с. 361–371; 276, с. 9], С. Шкляр [258, с. 10–14; 259, с. 24–31]. Роль Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України у збереженні культурних цінностей і різні аспекти їх значення у соціокультурному просторі сучасної України піднімалися неодноразово у наукових розвідках І. Татіївської [218, с. 170–175; 219, с. 452–458; 222, с. 38–39; 224, с. 71–74; 225, с. 67–72; 227, с. 300–308].

Питання архівних джерел у контексті організаційного аспекту міжнародного співробітництва у розрізі повернення та реституції культурних цінностей розглядали В. Лозицький [200, с. 54–62], Л. Яковлева [200, с. 122–124]. Міжнародний аспект проблеми повернення та реституції культурних цінностей у контексті збереження українського культурного надбання був проаналізований у статтях Л. Новохатька [200, с. 38–42], дипломатів В. Огризка [193, с. 16–20], В. Хандогія [200, с. 15–17].

Виявленню, дослідженню й опрацюванню архівних документів, що відображають історію переміщення з території України культурних цінностей під час Другої світової війни присвячені публікації Г. Боряка [130, с. 251–260], Л. Дубровіної [131, с. 23–35.], С. Кота [170, с. 30–42], О. Нестулі [191, с. 21–24].

Складні аспекти проблеми повернення культурних цінностей неодноразово ставали предметом дослідження українських істориків В. Врублевської [197, с. 10–13; 294], С. Кота [164, с. 96–119; 165; 166; 172, с. 94–108], Л. Крушельницької [175, с. 430–436; 200, с.135–139; 277, с. 25], О. Нестулі [189, с. 18–25; 190], Ю. Савчука [209, с. 140–144; 289; 290] та мистецтвознавців П. Білаша [128, с. 14–23], І. Татіївської [221, с. 447–462; 228, с. 120–129; 229, с. 188–195], О. Федорука [242, с. 15–25; 245, с. 9–14; 247, с. 5–10; 269, с. 72–76]. Деякі аспекти проблеми повернення творів з українських колекцій, вивезених під час Другої світової війни, розробляли спільно українські й американські вчені.

Так, П. Грімстед, представник українського наукового інституту Гарвардського університету у США, разом із Г. Боряком, помічником Голови Археологічної комісії АН УРСР Інституту історії України АН УРСР (1990–1991 рр.), за фінансової підтримки Національного комітету сприяння розвитку національних досліджень та Фонду кафедр українознавства Гарвардського університету, провели науково-пошукову роботу у Польщі та СРСР, внаслідок чого змогли видати у Львові 1992 р. монографію «Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв» [141].

У цьому виданні з нових позицій розкривається питання вивезення вітчизняних артефактів з українських колекцій німцями під час Другої світової війни, адже воно базується на нових даних з нещодавно відкритих радянських секретних архівів. Оскільки останні містять трофейні нацистські документи, інформацію про переміщення культурних цінностей під час Другої світової війни, це дало змогу авторам переглянути реальні втрати і здобутки та

розмірковувати над шляхами повернення вивезених пам'яток. Зокрема, і зворотного явища — «трофеїв» з музеїв, архівів і бібліотек Німеччини та країн Східної Європи, та щодо обопільних кроків на шляху повернення і реституції представників цих країн, діяльності у післявоєнний час та досвіду створення і співпраці західних союзницьких реституційних комісій після Другої світової війни.

Питанню реституції культурних цінностей у розрізі українсько-німецького співробітництва щодо компенсації втрат внаслідок Другої світової війни присвячений один з підрозділів дисертаційного дослідження Т. Черкас [254]. Повернення культурних цінностей в аспекті співпраці України з пострадянськими країнами досліджувалась у статті В. Осташкіної [195].

Правовий аспект охорони культурної спадщини і повернення та реституції культурних цінностей розглядали вітчизняні (В. Акуленко [121], Г. Андрес [124], В. Максимов [200, с. 160–163], О. Мельничук [186, с. 130–142], Ю. Шемшученко [200, с. 34–37]) і російські вчені (М. Богуславський [129]). Однак, згадані науковці не приділяли уваги розгляду стратегічних питань з розвитку міжнародного співробітництва України з ЄС у галузі повернення культурних цінностей, реституції в межах довгострокових проектів.

Розгляд змісту понять і термінів «культурні цінності», «повернення культурних цінностей», «реституція культурних цінностей», «незаконно вивезені культурні цінності», а також питання повернення незаконно вивезених культурних цінностей державам, яким вони належать, стали предметом наукових досліджень В. Акуленка [122, с. 626–650], С. Кота [162; 163, с. 16–29; 167; 169, с. 10–27], В. Лихотворика [200, с. 183–185], І. Татіївської [220, с. 5–12; 223, с. 72–76; 226, с. 170–175; 230, с. 17–20; 293, с. 440–445], О. Федорука [196, с. 12–21; 248, с. 5–8; 250, с. 128–137; 268, с. 2, 12], Ю. Шемшученка [257, с. 22–24]. Загальні характеристики взаємодії з правоохоронними органами у питанні розшуку та повернення викрадених культурних цінностей окреслені у публікаціях А. Мацка [200, с. 178–180], Е. Сауляка [200, с. 110–114]. Проте, у вітчизняному культурному середовищі окреслена проблемати-

ка висвітлена недостатньо. В існуючих наукових працях ці проблеми досліджувалися фрагментарно. Низка питань, що сьогодні мають місце у механізмі такого повернення, лише підсилює актуальність наукового пошуку. Водночас, питання обліку та систематизації інформації щодо повернених культурних цінностей, зокрема, творів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, досі не стало предметом спеціального аналізу.

Мистецтву окремих представників української діаспори присвячені праці Г. Карась [149], О. Федорука [184; 236, с. 11–18; 237; 238; 239; 241].

Серед сучасних науковців, які найбільш докладно розглядають проблеми, пов'язані з організацією та методикою науково-дослідницької діяльності, можна назвати В. Шейка та Н. Кушнарєнка та їхнє спільне видання з окреслених питань [256].

Варто виокремити низку наукових праць, в яких висвітлюються важливі культурологічні проблеми, зокрема, у розрізі самовизначення, самоідентифікації людини в культурі. Процеси збереження людством духовного стрижня культури у ракурсі багатовекторної складової етнічних особливостей з огляду на важливу роль культурології у вивченні історико-культурних аспектів розвитку суспільства і людини, зокрема, розглядаються у монографії В. Шейка та Ю. Богуцького [255]. Проблематиці буття культури, її сутності й головним принципам, насамперед, в аспекті усвідомлення людиною, як суб'єктом культуротворчості, особистого внеску в розвиток соціокультурної діяльності, присвячене дослідження П. Герчанівської [130]. Спробу узагальнення досвіду України у царині культуротворення з урахуванням культурних процесів, що відбувалися, зокрема, в українській діаспорі, здійснила у своїй праці Н. Кривда [173, с. 258–299]. На важливості вдалого поєднання ідеї, змісту і форми художнього образу для формування світобачення сучасної культурної парадигми акцентує увагу О. Лосик [183, с. 16–25]. Розгляду національної художньої культури та її специфіки у розрізі багатожанрової форми мистецтва як масового чинника впливу на суспільство та його трансформації присвячена стаття Ю. Афанасьєва [127, с. 169–173].

Дослідження культури стало окремою ділянкою праць філософа С. Кримського [174, с. 275–286], в яких особливе місце відводиться проблемі культурних архетипів. Важливим у контексті нашого дослідження є нарис історії культури України М. Поповича [207], де автором окреслюється комплекс характерних матеріальних і духовних здобутків етносу, внесок українського народу в скарбницю світової культури. Омислення проблеми цінності в цілому, як взаємодії духовно-особистісного та соціокультурного, здійснено у докторській дисертації В. Сіверса [21].

На необхідності актуалізації книги як пізнавальної категорії та комплексного впливу на формування базових основ розвитку духовності й культури суспільства наголошено у статті Г. Ковальчук [158, с. 77–84]. Аналізу культуротворчого процесу в розрізі розгляду культурних цінностей як чинника національного самоусвідомлення присвячена публікація О. Федорука [240, с. 14–19].

Комплексному аналізу стратегії співробітництва ЮНЕСКО й України у сфері охорони та збереження культурної спадщини, виявленні передумов, основних етапів, напрямів і форм міжнародної співпраці України у царині захисту світової культурної спадщини присвячене дисертаційне дослідження В. Литовченко [181].

Процес формування державної реституційної політики України в сфері культурних цінностей став предметом кандидатської дисертації Н. Українець [233]. Спроба комплексної репрезентації організації та реалізації процесу повернення архівної україніки до архівних установ України на державному рівні була втілена в кандидатській дисертації М. Кулініч [176]. Проте, питання щодо узагальнення даних про культурні цінності, повернені за останні роки до України, у тому числі, з української діаспори, досі не стали предметом історико-культурологічного аналізу.

Питання особливості ринку надання послуг з експертизи культурних цінностей та механізму його функціонування розглядаються у статтях В. Карпова [150; 151]; основні підходи до експертизи книжкових пам'яток проана-

лізовані у публікації Г. Ковальчук [159, с. 25–77]. Дослідженню експертизи культурних цінностей як результату взаємодії філософських, мистецьких, культурологічних та економічних знань присвячена кандидатська дисертація С. Шман [261].

З іноземних фахівців найбільше сьогодні питаннями охорони і збереження культурних цінностей опікуються А. Юзвенко [275] з Польщі; В. Айхведе [266] з Німеччини; П. Грімстед [272; 273, с. 26–41] з Америки. Перший з названих вчених займається аспектами збереження спільної польсько-української культурної спадщини. Зокрема, розробляє питання долі експонатів із львівських книжкових і мистецьких зібрань доби Другої світової війни, а саме Оссолінеуму (спираючись на розвідки М. Матвіюва про М. Гембаровича [282; 283], класика з теорії та історії мистецтва зі світовим ім'ям, праці якого сьогодні в Європі, на відміну від України, де він жив і творив, видаються на багатьох мовах світу).

Дослідження В. Айхведе присвячені проблемі так званих «трофеїв війни» та їх міжнародній забороні, у контексті міжнародного захисту культурних цінностей автором наголошується не на відшкодуванні предметів майна урядам та державам, а на більш важливому аспекті — на перший план виноситься думка про гуманізм — повернення культурних цінностей в якості предметів-представників народу та особливої категорії музейної культури окремої країни її населенню.

Коло наукових інтересів П. Грімстед з Гарвардського університету в США переважно стосується проблем документообігу, переміщення архівно-мистецтвознавчих матеріалів і культурних цінностей ареалу країн Радянського Союзу в Європі, Америці під час та внаслідок Другої світової війни. У тому числі, авторку цікавлять долі колекцій зібрань Східної і Західної України у Польщі, Німеччині, Франції, їх реституція у післявоєнний час, археографія та міжнародна політика у сфері обігу культурних цінностей [142, с. 92–105].

Крім вищезазначених, джерелами даної наукової роботи виступають дослідження артефактів, набутих у результаті діяльності Комісії та Служби, які

потрапили до вітчизняних музеїв, архівів і бібліотек, а також світлини, матеріали особистих архівів дарувальників та членів їх родин, приватні колекції.

У цілому слід зазначити, що джерельна база даної роботи загалом охоплює не лише збірки найбільших українських бібліотек (Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Бібліотеки української діаспори, бібліотеки Спілки художників України, Національної історичної бібліотеки України, бібліотеки Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, бібліотеки Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України, бібліотек НМУНДМ, НХМУ тощо) та фондів музеїв (НМІУ, НМУНДМ, НХМУ, львівського Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького, Львівської картинної галереї мистецтв імені Бориса Возницького тощо), а й низку закордонних збірок артефактів і матеріали про них на кількох континентах, як в Європі (Польща, Угорщина, Німеччина, Франція й ін.), так і в Америці, Австралії. Крім того, джерельною базою роботи виступали світлини українських культурних цінностей, розшуканих в мережі Інтернет, у тому числі, лотів світових аукціонів, а також творів, знайдених завдяки спільним заходам із МЗС України, МВС України, СБУ, а також Інтерполу.

1.2 Принципи, підходи і методи теоретичного аналізу проблеми

Теоретичне осмислення історичного, культуротворчого та мистецтвознавчого аспекту діяльності Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України та її попередниці — Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей почалося порівняно недавно. Адже з моменту ліквідації цих владних структур 2011 р. пройшло обмаль часу. Однак, враховуючи специфіку обраної теми, що знаходиться на перетині різних галузей знань (історії культури, мистецтвознавства, державного управління) і потребує комплексного підходу до вивчення, вибір методів наукового дослідження складається з кількох взає-

мозалежних факторів. Тому принциповим у даному дослідженні є опертя на *принципи історизму, наукової достовірності та всебічності*, адже географічні межі дослідження мають відношення до провідних наукових і пошукових інституцій за кордоном, на різних континентах світу.

Цілком у межах цієї проблематики нині перебувають питання формування, розвитку та реалізації національної культурної політики в галузі повернення та реституції культурних цінностей. Насамперед, пов'язаних із інституційною діяльністю вказаних державних установ, що реалізовували національну культурну політику в означеній галузі.

Соціокультурне середовище, в якому людина розвивається і формує свої моральні цінності й виробничі стосунки, створює умови для поступу культурного життя суспільства. Тобто його реципієнтами є будь-які особи та організації, котрі задіяні у творенні, виробництві, розповсюдженні та збереженні естетичних здобутків суспільства, а також інституції, діяльність яких спрямована на освітню роботу, дотичну до складання етнокультурної мозаїки українців, осмислення їх укладу життя, побуту, релігійних настанов, наукового потенціалу тощо.

У зв'язку із цим культурна політика регулює суспільні відносини в галузі історико-культурної та мистецької спадщини, культурних цінностей, процесів організації дозвілля. Особливу роль у формуванні культурної політики відіграє визначення стратегії культурного процесу, спрямованого на розвиток візуального та літературного мистецтва. Зокрема, пам'яток живопису, іконопису, графіки, художньої прози, поезії, есеїстики, мемуаристики тощо; культури громадського теле- та радіомовлення й т. ін., зорієнтованих на гармонійний розвиток людської особистості в соціумі.

Втілення духу традицій, звичаїв, що відносяться до категорії вічного, формують світовідчуття, світобачення людини, її життєві принципи, збагачують засади державотворення у різних соціально-політичних, економічних, культурних умовах. «Недаремно у найважчі періоди історії постійно були

спроби знищити пам'ять про колишні досягнення культури, стерти все розмаїття її проявів» [196, с. 15].

У цьому сенсі культурна політика відіграє важливу роль у залученні історико-культурного надбання щодо естетичних ідей, які набувають особливого значення у споживача культурного продукту в суспільстві. Знання свого полікультурного коріння стимулює подальше виробництво та розвиток новітніх взірців культури. У тому числі, меценатства, що значною мірою нині підтримує і забезпечує розвиток, збереження та існування культурного середовища [206, с. 16–17].

При цьому, власне, політика у даному контексті розуміється як програма, сукупність рішень, спрямованих на засоби з вирішення існуючих проблем, реалізацію інтересів щодо введення в дію цілей, норм, положень тих чи інших законів, які регламентуватимуть певні взаємовідносини у суспільстві, корелюватимуть співвідношення дій влади і громадян, визначаючи міру відповідальності кожної з цих сторін, зважаючи на їх політичну зрілість та свідомість [206, с. 17–27].

Сьогодні, окрім культурної пам'яті, культурної політики, культурної ідентичності, процеси, пов'язані із поверненням культурних цінностей та їх реституції, здебільшого лежать у площині культурної дипломатії, культурної адвокації, котрі кореспондують з питаннями правового захисту культурних цінностей, а також культурної модернізації. Наразі, ці питання піднімалися вже у працях відомих вчених, зокрема, Григорія Тульчинського, Світлани Алексієвич, Вікторії Суковатої, П'єра Нора, Яна Ассмана, Моріса Хальбвакса.

Так, у праці російського вченого Григорія Тульчинського «Політична культура» є підрозділи, присвячені концептуалізації політичної культури (фокусуванні її ціннісних орієнтацій), типологізації організаційний ділових культур, їх критиці та модифікації. При цьому Г. Тульчинський, розробляючи поняття типологізації національних та організаційних ділових культур, серед останніх розрізняє корпоративну ділову культуру (мікрорівень), скеровану на завдання макрорівневої національної політичної культури, дотичної

до нашого дослідження. Крім того, він розглядає її крізь призму ціннісно-нормативної моделі соціогенезу та інституційних факторів її соціального розвитку. При цьому чинниками цього розвитку, на думку автора, виступають соціально-класові, національно-етнічні, релігійні, психологічні, регіональні та інші чинники [206, с. 33–52].

Міра інноваційних впроваджень від культурницької діяльності, за Г. Тульчинським, залежить не лише від світогляду та світосприйняття нації, а й від «Я-образу» (ідентичності) — мірила самосвідомості та самосприйняття, що визначає спосіб мислення та поведінки індивідуума. Ці аспекти у галузі формування і реалізації культурної політики щодо повернення, реституції, переміщення культурних цінностей в Україні також спираються на засади крос-культурного тренінгу Р. Льюїса. А саме — моноактивності (вирішення конкретних проблем), поліактивності (одночасного опрацювання кількох справ, що зорієнтовані на потреби певних кіл людей) та реактивації (зорієнтованої на забезпечення загальної гармонії культури, коли діяльність здійснюється не за планом, а у залежності від змінюваного контексту та умов) [206, с. 40].

Щодо культурної політики України в галузі забезпечення діяльності із захисту культурних цінностей застосовуються всі три вищезазначені підходи, з переважанням моноактивності, спрямованої на раціональну доказову аргументацію, факти, логічність мислення. Тим не менше, важливою для означеної царини діяльності нашої країни також є художньо-образна складова, що тяжіє до емоційного контенту і базується на особистісних поліактивних орієнтаціях виконавців, їх ступені довіри тим чи іншим зарубіжним партнерам тощо. Значною мірою при цьому у здійсненні заходів, спрямованих на вирішення комплексних завдань, послуговуються врахуванням інтересів інших ділових сторін, які поважаються, у тому числі дипломатів, що спонукає до пошуку консенсусу, зокрема, у міжнародних перетрактаціях.

Крім того, варто зазначити, що, відповідно до поділу культури на типи американського вченого У. Оучі [206, с. 52], державна культурна політика в галузі повернення, реституції, переміщення культурних цінностей через дер-

жавний кордон України, включає як інтереси ринкової культури, в умовах якої ми розвиваємося наразі, так й інтереси бюрократичних кіл та їх культури, й чинники кланової культури, що доповнює існуючі у суспільстві цінності. При цьому за способом адміністрування вітчизняна культура в галузі повернення, реституції, переміщення культурних цінностей ґрунтується на «афіністичному» баченні культури цілі та завдання (при такій формі організації роботи на перше місце ставиться завдання, для виконання якого залучені всі учасники команди – від рядових працівників до керівництва), де важливими чинниками є пристосування до управління в екстремальних умовах та постійно змінюваних ситуаціях (за Ч. Хенді) [206, с. 52–54], що спрямоване на швидке реагування та вирішення поточних проблем.

Остання одночасно є частиною праксеологічної культури, що визначає цілі, вибір напрямків діяльності як засобу підвищення економічної ефективності, збільшення інтелектуальних (духовних) і матеріальних прибутків; а також бюрократичної культури, напрацьованої десятиліттями, де єдність забезпечується за рахунок розробки формальних підходів до прийняття рішень, оцінки та контролю. В царині діяльності, пов'язаної з виконанням урядових розпоряджень, наказів, нормативно-правових актів, необхідною ланкою також є застосування елементів опікунської (патріархальної) культури, що базується на комплексах виконання прийнятих керівництвом рішень та їх тлумаченню й роз'ясненню підлеглим структурним підрозділам [206, с. 54].

Задля досягнення деяких цілей у напрямках формування та реалізації культурної політики, Національній комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, а також Державній службі контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України доводилося враховувати аспекти підприємницької культури (задля залучення інвестицій від бізнес-структур та доведення певних, зокрема, міжнародних, проектів до стадії вирішення проблеми) [206, с. 54].

При цьому інструментами такої співпраці часто були вимоги «годинникового механізму», коли всі «запчастини» працюють як злагоджена система

правил, процедур і стандартів; особистісне лідерство чільників певних підрозділів чи керівників окремих напрямків роботи (так званий принцип «першого серед рівних»); і поняття «єдності команди» [206, с. 54–55], без якого жодна розпочата державна програма чи проект не були б доведені до кінця.

Щодо менеджменту цієї корпоративної (ділової культури), варто визначити, що, враховуючи сьогоденні реалії життя, він так чи інакше спирається на засади доцільності в умовах ринкової культури, де успіх може бути показовим лише за наявності реальних здобутків, що, крім духовно-ціннісних та інтелектуально-ціннісних складових, мають також матеріальне вираження в показниках економіки, добробуту, збільшення активів держави.

Деякими доповненнями до вищеозначеної класифікації є положення, розроблені українсько-білоруською вченою Світлою Алексієвич, яка розглядає культурні цінності через мірила культурної пам'яті – межі страждання та гуманізму, без яких неможливий розвиток будь-якої культуротворчості. На сторінках своїх праць авторка стверджує, що мистецькі цінності, як і мистецтво загалом, є віддзеркаленням страждання і любові (кохання) людини, її «чуттєво-буттєвим документом епохи», що визначає власну ідентичність індивіда, приналежність до певної культурної традиції. Культурні цінності при цьому є інструментом пам'яті, що увічнюють буття людини, інколи увиразнюючи межі жаху, відчаю, спротиву, щастя тощо [125].

При цьому, як свідчить вітчизняний філософ і культуролог Вікторія Суковата, культурно-знакові норми є мірилом зниження чи підвищення статусу людини у суспільстві [217].

При цьому необхідно зважати на комеморативний аспект (пам'ятні й ювілейні заходи з увічнення знаних представників історії, культури та мистецтва), оскільки саме діяльність, спрямована на увічнення пам'яті, здатна привити суспільству розуміння неподільності зв'язків між пройдешніми поколіннями митців і діячів культури та їх наступниками. Так, відомий французький вчений П'єр Нора [192, с. 17–50] уточнює різницю між істинною

пам'яттю та пам'яттю недоторканою, яка віддзеркалюється у кращих здобутках людства, як-то священні культурні цінності та мистецькі пам'ятки.

При цьому пам'ять про історію є власне кінцем історії. Важливим чинником при цьому на шляху до справжнього віддзеркалення фактів історії та її надбань є свобода постколоніального суспільства, здійснення деколонізації окупованих територій тощо. Тільки на стадії позбавлення від боротьби і встановленням режиму вільної життєдіяльності нації, на думку П'єра Нора, можлива інституалізація пам'яті як внутрішнього смислового змісту сенсу життя кожної людини — члена цього суспільства [192].

Адже повернення до найбільш яскравих символів буття народу є смислом і сутністю буття в ім'я майбутнього із збереженою соціальною пам'яттю. У цьому сенсі музеї, архіви, монументи, храми, колекції стають невичерпним джерелом символів минулого, свідками іншої, сакралізованої історією епохи. Адже місця пам'яті — дзеркала, що віддзеркалюють «Образ себе минулого», як і місця збереження пам'яті (пам'яток), і спомини, народжуються й живуть завдяки чуттям, які притаманні людині, передрікають народження «Образу майбутнього». У даному ракурсі інституційна діяльність Комісії та Служби впродовж 1992–2011 рр. сприяла формуванню легітимного суспільства, яке спроможне розпізнавати рівних та ідентичних індивідів [192].

У цьому плані значущою також є розробка ще одного французького філософа та соціолога ельзасько-німецького походження, представника соціологічної школи Дюркгайма — Моріса Хальбвакса [253], який досліджував проблеми потреб, споживання, способу життя та психології соціальних класів. Він стверджував, що пам'ять індивідів і груп соціально детермінована, адже пам'ять одних індивідів спирається на пам'ять інших, а наступних — на попередніх. Таким чином, інші співвідносять себе з першими, певним чином ототожнюючи, накладаючи свою реальність на подібність «сновидінь» пам'яті з минулого (набір компетентностей кшталту «знаю — умію»), таким чином забезпечуючи себе від культурної стерильності.

Позаяк, на думку М. Хальбвакса, індивіду доступні два види пам'яті — колективна та історична, ці дві пам'яті, як генетична (особисті спогади) і суспільна (роз'яснена компетентними органами та державними інституціями), співіснують у нормальному суспільстві як двоєдина складова гармонійно розвинутої особистості. У цьому зв'язку інституційна діяльність Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України створювала опорні точки для так званих «рамоч» історичної пам'яті суспільства і рамок «Власного Я» кожної людини в цьому суспільстві окремо, займаючись практичною культуротворчістю, збираючи до купи розпорошені по всьому світу деталі картини світу [253], космосу, ладу речей українців.

Адже колективна пам'ять — це картина подібностей, спільних рис, притаманна певній соціальній групі. А індивідуальна свідомість із об'ємним поняттям внутрішнього світу людини впливала із змісту культурної політики, скерованої на забезпечення пам'яті (*memory cultures*) у суспільстві, її спадковість. Замикаючи систему цих понять, варто опертися на розробки провідного німецького вченого Яна Ассмана [126], професора Гейдельберзького університету, що займався культурною пам'яттю людства, починаючи з доби Стародавнього Єгипту.

Означений дослідник щодо вище згаданих «точок “рамоч”» фіксує, що вони увічнюються значущими подіями минулого, пам'ять про які наявна у культурних структурах (а саме — текстах, пам'ятках, ритуалах), які можна вважати так званими «фігурами пам'яті». При цьому зорові образи формують «осередки пам'яті», які існують поза часовим простором. Відповідно процес творення даних осередків Я. Ассман вважає «культурною об'єктивізацією» [126]. Як наслідок, теорія культурної пам'яті поєднує три полюси — пам'ять (цебто синхронізоване минуле); культуру; та спільноту людей (суспільство). Таким чином, колективна та культурна пам'ять базуються на наступних підвалинах:

- 1) «конкретність ідентичності» — вміння відрізнити себе від інших;

- 2) «реконструктивність» — ідентифікація себе відповідно до однієї актуальної ситуації;
- 3) «оформленість» як частина культурної пам'яті, закарбована у формах шрифтів, малюнків, зразків тощо;
- 4) «організованість» — прояв започаткування церемоній, ритуалів, традицій, у тому числі в професійній діяльності (бібліотеки, архіви, музеї);
- 5) «зобов'язання», що є важливою складовою культурної пам'яті, оскільки надає оцінку існуючим артефактам та подіям, а також сортує їх за ієрархією змісту явища;
- б) «рефлексивність» — реакція на практику та наявність особистого уявлення про себе [126].

Тобто, за Яном Ассманом, культурна пам'ять існує в межах рефлексії на устої, порядок, канони, традиції, цебто в трансляції сакральних знань про історію, культуру, мистецтво. Відповідно, закріпленням у розумінні суспільства спосіб творення через художні й літературні тексти, архітектуру, пам'ятки мистецтва є сукупністю понять про ідентичність людської спільноти, індивідуумів. При цьому культурний процес має живу форму гіполепсису — повторення через деякий час із варіаціями [126]. Тому ідентифікація мистецьких артефактів, історико-культурних цінностей, їх повернення, реституція, оприлюднення тощо сприяють культуротворенню вітчизняного сакруму (сфери цінностей).

Розробка теоретичного обґрунтування обраної теми стосується, насамперед, питань культуротворчості, збереження культурної пам'яті, мистецтвознавства, адже заповнення лакун знання вітчизняного художнього простору пройдешніх епох відбувається за рахунок введення масиву раніше втрачених, переміщених під час радянської окупації, чи розшуканих після втрат під час або внаслідок Другої світової війни творів. Відповідно, інструментарій даного дисертаційного дослідження складається на основі *історичного, культурологічного та мистецтвознавчого підходів*, а також низки загальнонаукових,

філософських, історичних, культурологічних, а також конкретно-наукових мистецтвознавчих методів.

Так, для розгляду культуротворчої складової діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України застосовано *онтологічний метод і метод систематизації*, які дозволяють розкрити сутність соціокультурної діяльності вказаних державних інституцій. Для якісного оцінювання повернених цінностей культури і результатів функціонування означених структур вжито *аксіологічний метод*, що дозволяє дослідити ціннісні засади їх діяльності й теоретичних напрацювань у галузі переміщення, охорони та повернення мистецьких пам'яток.

Важливим чинником розуміння поставлених Комісією та Службою завдань та шляхів їх реалізації став *історико-порівняльний метод*, що дозволив провести компаративні паралелі з аналогічною діяльністю в інших країнах, прослідкувати здобутки окремих періодів і вчинених акцій. Крім того, задля досягнення ролі та значення кваліфікації фахівців з культурної політики, культурних цінностей, мистецтвознавства, історії, чия діяльність в якості організаторів, координаторів, чиновників, експертів, мистецтвознавців-аналітиків була скерована на виконання державних програм в означеній царині, від яких залежали мистецтвознавчі результати проведеної роботи, було вжито *метод аналізу культурного менеджменту*.

Конкретно-науковий *метод мистецтвознавчого аналізу* набутих внаслідок праці Комісії та Служби державою культурних цінностей дозволив розглянути експертні аспекти атрибуції, первинної візуальної експертизи, музеєфікації, повноцінного введення до наукового обігу набутих Україною культурних цінностей. У тому числі — в результаті значущої міжнародної співпраці з Інтерполом, СБУ, МВС, МЗС, Службою зовнішньої розвідки України, Державною митною службою України, експертами світових аукціонних будинків, провідних реставраційних центрів тощо.

Вказані принципи, підходи і методи дозволяють розглянути конкретні події та явища у всій їх багатогранності, врахувати головні досягнення під час функціонування Комісії та Служби в часі та просторі у взаємодії різноманітних соціокультурних явищ. Крім того, питання переміщення, збереження, повернення, охорони, мистецтвознавчого аналізу та експертизи культурних цінностей в Україні сьогодні як ніколи стоять надзвичайно гостро. Адже пролонгований воєнний конфлікт із Росією, який оголив всі болючі питання в означеній царині не лише на теоретичному, а й на практичному рівні, нині проявляє всю важливість наукового вивчення, обґрунтування й осмислення діяльності таких правоустановчих служб, як державні інституції, діяльності яких присвячено дану роботу.

Загалом слід зазначити, що вже з середини 1950-х років минулого століття міжнародне співтовариство, керуючись принципами захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, визначеними в Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 рр., Пакті Реріха 1935 р., об'єдналося довкола захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту, підписавши Гаазьку конвенцію 1954 р. [7]. Статтею 5 згаданого міжнародного документу визначено, що країна-окупант має докладати можливих зусиль для забезпечення охорони і збереження культурних цінностей території, що окупує. Зауважимо, що згадана конвенція була майже одночасно ратифікована СРСР, Українською РСР та Білоруською РСР (1957 р.) [220, с. 7].

Натомість, всупереч нормам міжнародного права та взятих на себе міжнародних зобов'язань, після анексії Криму Росія прийняла під свою юрисдикцію всі об'єкти культурного й історичного значення, розташовані на території Криму. Якби не були ліквідовані вітчизняні Комісія та Служба, Україною би вчасно ратифікувалися міжнародні документи, було би вирішено багато питань міжнародного права в царині переміщення, охорони, повернення наших культурних цінностей, їх експертизи та повноцінного введення до міжнародного наукового обігу, велися повноцінні реєстри національного культурного надбання, де б задокументовувалися і фотографувалися реальні ар-

тефакти з вітчизняної скарбниці цінностей. Відтак, ми сьогодні мали би зовсім інші контраргументи у міжнародних судах, і діяльність профільних фахівців (істориків, мистецтвознавців, культурологів) означеного напрямку могла би принести багато користі нашій державі.

Разом із тим, велике занепокоєння викликав прийнятий Державною Думою Російської Федерації на початку 2015 р. Федеральний Закон «Об особенностях правового регулирования отношений в области культуры и туризма в связи с принятием в Российскую Федерацию Республики Крым и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя» [12]. Зокрема, викликають тривогу статті 2 і 6 цього закону, згідно з якими вирішується доля українських пам'яток культурної спадщини та державної частини Музейного фонду України, що є національним культурним надбанням українського народу.

На додачу, ми ще й не маємо відповідних мистецтвознавчих напрацювань в галузі убезпечення цих пам'яток, оскільки Службу ліквідовано, жоден державний орган в Україні не має відповідних функцій та підготовлених висококваліфікованих фахівців, аби вирішувати подібні багатоаспектні мистецтвознавчо-юридичні питання на міжнародному рівні. Тобто і теоретичне, і методологічне забезпечення діяльності фахівців та експертів в означеній царині сьогодні потребує значної уваги вітчизняного й світового наукового співтовариства.

При цьому варто зауважити, що Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (пункт 7 статті 5) визначено, що «відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію, як на державу, що здійснює окупацію, відповідно до норм і принципів міжнародного права» [17]. На жаль, станом на 2018 рік зв'язок Мінкультури України з кримськими установами (музеями, бібліотеками, заповідниками) практично втрачений.

Тобто практика і теорія в окресленій царині останніх років є надзвичайно складною і розбалансованою. Актуальними у зв'язку із окупацією внаслідок збройної агресії Російської Федерації є кілька правових питань. Зокрема, безперешкодне вивезення та тимчасове вивезення культурних цінностей з неокупованих територій України на території так званої «вільної економічної зони “Крим”» відповідно до Закону України «Про створення вільної економічної зони “Крим” та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» [35] спричиняє можливість їх неповернення, втрати, знищення або пошкодження.

На сьогодні діючим законодавством врегульовані тільки окремі питання щодо заборони на тимчасове вивезення культурних цінностей та видачу відповідного свідоцтва на право тимчасового вивезення культурних цінностей. Так, Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [16] забороняється видача спеціального дозвільного документа, на підставі якого здійснюється вивезення культурних цінностей за межі України, якщо у країні призначення, тобто тій, куди тимчасово мають вивозитись культурні цінності (наприклад, виставка, реставрація), серед іншого, виникли серйозні обставини, під час яких забезпечення надійного транспортування, зберігання і повернення культурних цінностей буде неможливим.

У зв'язку із цим, Державною фіскальною службою України за погодженням з Мінкультури України у межах здійснення митних формальностей під час перетину адміністративного кордону «вільної економічної зони “Крим”» було встановлено обмеження на вивезення та тимчасове вивезення культурних цінностей з території України на її окуповану частину територій, де мистецькі цінності розграбовуються, примусово переатрибутовуються.

Водночас, варто зазначити, що наразі найбільш повно та об'єктивно висвітлюється інформація про ключові кроки із судової справи щодо повернення в Україну експонатів чотирьох кримських республіканських установ (Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Центральний музей Тавриди, Бахчисарайський історико-культурний заповідник, Керченський істо-

рико-культурний заповідник), що були представлені на виставці «Крим — золотий острів у Чорному морі» у Музеї Алларда Пірсона — археологічному музеї Амстердамського університету (2013–2014 рр., Нідерланди) [234].

Загалом, російська військова агресія, анексія Криму та ситуація на Сході України проливають світло на кричущі проблеми збереження артефактів, що мають художню та історико-культурну цінність, підсилюють актуальність теми охорони та можливість переміщення культурних цінностей з урахуванням нинішніх реалій, а також спонукають до переосмислення попередніх підходів щодо культурної політики України, зокрема, у царині контролю за переміщенням культурних цінностей, ведення реєстрів культурних цінностей, атрибуції та мистецтвознавчої експертизи, пошуково-наукової аналітичної співпраці з діаспорою тощо.

Сьогодні позиції, думки та оцінки експертного середовища є надзвичайно важливими для розуміння причин і природи окресленої у нашому дослідженні проблематики. В сучасному інтерактивному просторі важливим залишається робота інтернет-ресурсів офіційних веб-сайтів центральних органів виконавчої влади, зокрема, Мінкультури України, МВС, МЗС, що дозволяє дієво використовувати наявну інформацію задля збереження, моніторингу переміщення, повернення країні походження культурних цінностей, здійснювати їх фахову атрибуцію, експертизу, реставрацію.

Тобто, дієвість теоретичного осмислення фахової історико-культурної та мистецтвознавчої складової досвіду діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України може принести державі багато користі в сенсі передбачення та упередження проблем, охарактеризованих вище, та у пошуках шляхів їх вирішення. Тому певною мірою інноваційний контент даної роботи, що торкається і суміжних галузей знань, може бути корисним у вирішенні не лише існуючих, а й майбутніх теоретико-методологічних проблем.

1.3 Законодавчо-правовий глосарій діяльності з повернення та збереження культурних цінностей

Визначення таких понять, як «культурні цінності», «охорона культурної спадщини» представлені у Законах України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про музеї та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини», «Про культуру». Відповідно до цих законів, культурне надбання кожної нації — найбільший скарб, що зберігається у віках, свідчення історичної самобутності народу. Україна по праву пишається своїми мистецькими скарбами, котрі становлять частину культурної спадщини людства [227].

Зокрема, у статті першій розділу першого чинного Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» охарактеризовано низку основоположних для нашої теми термінів.

Так, «культурні цінності» — це «об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні» [16];

«колекція культурних цінностей» передбачає зібрання однорідних чи різнорідних предметів, які у сукупності мають особливу історико-культурну, мистецько-естетичну, побутово-утилітарну значущість [16].

Власне «законне і незаконне ввезення та вивезення культурних цінностей» регламентується тією ж самою першою статтею першого розділу вказаного Закону, що містить вимоги й щодо повернення пам'яток.

У ній «вивезення і ввезення (тимчасове і на постійній основі) культурних цінностей» розуміється як переміщення за межі нашої держави /з території іншої країни в Україну культурних цінностей або їх колекцій відповідно до угоди сторін або на термін, дозволений за законодавством, що передбачає перетин митного кордону України з необхідністю повернення артефактів (у разі тимчасового режиму вивезення/ввезення) або без такого (при вивезенні/ввезенні) [16];

«незаконно вивезеними культурними цінностями» вважаються такі предмети, котрі «вивезені з території України з порушенням законодавства України та міжнародно-правових норм, не повернуті після закінчення обумовленого угодою терміну тимчасового вивезення або за наявності будь-яких розбіжностей з умовами, які регулюють таке тимчасове вивезення» [16];

відповідно «незаконно ввезеними культурними цінностями» за законодавством нашої держави прийнято розуміти «культурні цінності, ввезені на територію України з порушенням законодавства України та міжнародно-правових норм, які регулюють порядок ввезення культурних цінностей» [16].

При цьому «поверненням культурних цінностей» вважається «сукупність дій, пов'язаних із ввезенням на територію України чи вивезенням із території України на території інших держав культурних цінностей відповідно до позовів і звернень України, інших держав, їх уповноважених органів, рішень судів України або іноземних держав» [16].

Проте, якщо «переміщення культурних цінностей» (рухомих предметів) регламентується у межах одного Закону України, нерухомими пам'ятками опікується інший Закон України, який також скерований на збереження культурного надбання. Відповідно, в Законі України «Про охорону культурної спадщини» визначено низку понять, дотичних до сфери культурних цінностей [32].

А саме визначається, що дефініція «культурна спадщина» охоплює автентичні архітектурні, археологічні, містобудівні, природно-історичні, інженерно-технічні або інші стаціонарні об'єкти й ансамблі (у тому числі з рухомими складовими), створені людством на землі, у воді, під землею і водою, що мають історико-антропогенну, культурну, мистецько-естетичну, етнологічну цінність, не дивлячись на стан їх збереження. У цьому контексті державою охороняються не лише основні нерухомі об'єкти культурної спадщини, а й їх портативні частини, котрі являють собою невід'ємні складові художнього образу та науково-технічної ідеї ансамблю [32, стаття 1].

При цьому «охорона культурної спадщини» розуміється як «система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіянню шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини» [32, стаття 1].

Близькими поняттями оперує ще один закон України «Про музеї та музейну справу», в якому наводиться тлумачення низки лексем.

У ньому запропоноване наступне розуміння дефініції «культурні цінності». Це — «об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [30]. Тобто список цих об'єктів (цебто музейних предметів) має відповідати вимогам до культурних цінностей, які можуть бути музеєфіковані [30].

Власне поняття «музеєфікація», що досі має кілька тлумачень, у згаданому Законі України представлено як «сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини до стану, придатного для екскурсійного відвідування» [30]. Натомість ширше розуміння цього терміну, крім консервації нерухомих пам'яток археології й архітектури, передбачає перетворення будь-якого рухомого об'єкту на музейний предмет за рахунок його всебічного вивчення, обліку, опису, експертизи, паспортизації, розширення знань про його походження і характеристики, мистецтвознавчий аналіз з атрибуцією, введення до предметного ряду експозиції та широкого наукового обігу.

У даному контексті «музейна установа» розуміється як сховище культурних цінностей, призначених для наукового вивчення, збереження, охорони та популяризації, що передбачає функціонування закладу культури й освіти, скерованого на науково-дослідне вивчення музейних предметів і їх коле-

кцій (груп артефактів, поєднаних за функціональною природою, матеріалом виготовлення, технікою виконання, меморіальним походженням).

При цьому «музейна колекція» може поєднуватися як однією, так і кількома спільними ознаками [30]. А «музейне зібрання» розуміється ширше — у сенсі «сукупності музейних колекцій та музейних предметів, а також пов'язаних з ними бібліотечних фондів, архівів, каталогів та наукової документації музею» [30].

Здійснення «музейного обліку» згідно з цим само Законом України передбачає «ведення фондово-облікової документації (у тому числі в електронному вигляді), яка містить назву предмета (прізвище автора твору), датування, місце створення, дату надходження до музею, матеріал, техніку виготовлення, короткий опис, наукову атрибуцію, стан збереження, облікові позначення та забезпечує можливість їх ідентифікації, правовий статус музейних предметів і музейних колекцій» [30].

Власне «музейним предметом» вважається культурна цінність, що має виняткові характеристики історико-культурної чи мистецької значущості для суспільства, що потребує її збереження державою й експонування.

«Музейним фондом України» за вищезгаданим Законом України є «сукупність окремих музейних предметів, музейних колекцій, музейних зібрань, які постійно зберігаються на території України, незалежно від їх походження та форм власності, а також музейних предметів і музейних колекцій, що знаходяться за межами України і є власністю України або відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну» [30]. Музеєфіковані артефакти є «культурними цінностями, особливі ознаки яких є підставою для внесення їх до Музейного фонду України та набуття статусу музейного предмета з метою збереження, вивчення і публічного представлення» [30].

Тлумачення тут дефініції «культурні цінності» є дещо відмінним від роз'яснення значення цієї лексеми у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей». Тобто даний термін у вказаній редакції більше наслідує загальнодержавське поняття «музейні цінно-

сті», вміщеному в «Інструкції з обліку та зберігання музейних цінностей, що знадяться у державних музеях СРСР» 1985 р. [14].

Крім того, в Законі України «Про культуру» визначено поняття «національне культурне надбання», що характеризується як сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для <...> України» [27, стаття 1].

Виходячи із змісту Законів України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «Про охорону культурної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про культуру» можна так охарактеризувати базові поняття та науковий апарат даного дослідження:

лексему «культурні цінності» ми будемо розуміти як значущі в історико-культурному і мистецько-естетичному плані рухомі пам'ятки, що мають важливе художнє або побутове значення, є етапними для розвитку вітчизняної науки (насамперед, археології, етнології, історії, мистецтвознавства), духовної і матеріальної спадщини людства. У даному дослідженні поняття «культурні цінності» розглядається в ракурсі культуротворення, як одного з ключових елементів ціннісної парадигми, збереження культурної пам'яті українського народу, важливого показника його духовного збагачення, розвитку культури, надзвичайно актуальних у соціокультурному житті. При цьому розрізнятимемо це поняття стосовно Державного реєстру національного культурного надбання, до якого мають вноситися портативні культурні цінності унікального характеру (раритети в галузі історії, художньої культури, мистецтва), які є неоціненними для розвитку вітчизняної гуманітаристики. Ці твори є індикаторами формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину. Окреслені рухомі культурні цінності («мистецькі цінності») відмінні від об'єктів нерухомої культурної спадщини, що обліковуються у Державному реєстрі нерухомих пам'яток України;

під «мистецькими цінностями» ми маємо на увазі твори мистецтва, що мають художню цінність та емоційний, чуттєво-естетичний, ідейний зміст твору як системи образів, естетичної сукупності значень і смислів;

під «музейними предметами» ми розуміємо культурні цінності, якість або особливі ознаки яких передбачають необхідність для суспільства, їх збереження, вивчення та публічне представлення;

артефактами ми вважатимемо продукт людської діяльності, об'єкт матеріальної або художньої культури, що містить у собі певний обсяг культурної інформації про минуле;

творами образотворчого мистецтва — художні твори або твори графіки, живопису, скульптури, призначені для експонування та естетичного сприйняття;

творами декоративно-прикладного мистецтва — твори мистецтва, що мають декоративне та/або утилітарне призначення, виконані промисловим, ремісничим або кустарним способом.

Крім того, у даній роботі розрізнено смислове семантичне поле наступних дефініцій:

«культурні цінності» як унікальні в історико-культурному відношенні рухомі та нерухомі об'єкти, твори культури, архітектури і мистецтва, що ґрунтуються на естетичних ідеалах, укорінені у національних традиціях і звичаях, фольклорі, художніх промислах і ремеслах;

«національне культурне надбання» — сукупність культурних цінностей національного значення, які мають бути обліковані державою та знаходитися під її захистом з метою збереження для наступних поколінь;

«культурна спадщина» — 1) частина матеріальної і духовної культури, яка була створена минулими поколіннями і передається наступним поколінням як щось цінне і шановане; 2) культурні цінності, пам'ятки, історико-культурні об'єкти і території, значимі для збереження і розвитку самобутності України, їх внеску в світову цивілізацію (рухомі і нерухомі культурні цінності) й 3) нерухомі культурні цінності (здебільшого пам'ятки архітектури).

При цьому під «обігом культурних цінностей» ми розуміємо легальну міжнародну торгівлю культурними цінностями та тимчасове переміщення культурних цінностей, що здійснюється з дотриманням правил внутрішнього законодавства і міжнародних угод (перш за все — Конвенції ЮНЕСКО 1970 року), а також етичних принципів і норм.

Натомість «вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» нами вбачається як встановлений єдиний порядок вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, незалежно від форми власності й обов'язків для фізичних і юридичних осіб.

До того ж, власне, «переміщення культурних цінностей» — це факт перетину культурних цінностей через митний кордон України у формі попереднього документального контролю митними органами України у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Відповідно, «конфісковані культурні цінності» — це культурні цінності, які були обернені в дохід держави і передані для постійного зберігання до державних чи комунальних закладів культури (музеїв, архівів, бібліотек), а також релігійним і культурно-просвітницьким організаціям.

До вищезазначених дефініцій дотичний номен «контрабанда», котрий ми розуміємо як перетин через державний кордон товарів, культурних цінностей, що супроводжується порушеннями вимог митного законодавства (їх необхідно вилучати і повертати в дохід держави).

У цьому зв'язку «оціночна вартість культурних цінностей» — низка критеріїв та складових, що визначають загальну культурну значимість об'єкта експертної оцінки.

«Страхова вартість культурних цінностей» складається з розрахунку оціночної вартості культурної цінності та визначення можливих ризиків (наприклад, при транспортуванні на виставку за кордон музейний предмет може бути ушкоджений, потрапити у форс-мажорні обставини тощо). Тобто, страхова вартість перевищує оціночну.

«Передача в дар культурних цінностей» — намір дарувальника передати в дар країні культурні цінності, що перебувають у його приватній власності, зафіксований у відповідному письмовому договорі.

Під «країною походження культурних цінностей» розуміється країна, на території якої були створені культурні цінності.

«Реєстри культурних цінностей» — це складові елементи (окремі бази даних) електронного інформаційного ресурсу культурних цінностей, створеного з метою накопичення, обробки, зберігання інформації про культурні цінності, забезпечення публічного доступу до інформації (окрім службової), інтегрування до інших електронних інформаційних ресурсів з метою обміну даними.

«Реституція» — усвідомлення, прийняття рішення та практична реалізація державою, приватною особою необхідних заходів щодо повернення викраденої культурної цінності в країну її законного перебування, зберігання.

«Спільна культурна спадщина» — рухомі й нерухомі культурні цінності, що перебували на частині території держави і створені спільно народами цієї території, а в силу зміни територіальних кордонів стали предметом правонаступництва держав.

«Атрибуція» — ідентифікація об'єкта щодо походження (країни, школи), авторства, епохи (орієнтовний часовий відрізок створення, приналежність до певного стилю), що містить мистецтвознавчу складову (висновок про оригінальність твору), його художню цінність і значущість.

Під «первинною візуальною експертизою» ми розуміємо визначення художньої або історико-культурної цінності предмета з урахуванням його призначення, серійного чи масового виробництва на підставі даних атрибуції.

«Міжнародне культурне співробітництво в галузі повернення культурних цінностей» передбачає забезпечення провадження зовнішньополітичної діяльності держави у сфері культури та переміщення культурних цінностей.

«Імплементация» — введення у національне законодавство міжнародно-правових норм, які стають частиною внутрішнього законодавства країни й мають обов'язково виконуватися.

«Інституційна діяльність» — колективна діяльність, здійснення якої забезпечує досягнення цілеспрямованої мети засобами різних професійних підходів відповідно до функціональних систем, передбачених державою, що скоординовані на збереження національних культурних цінностей.

«Культурна адвокація» — діяльність уповноваженої інституції, спрямована на організацію та здійснення представництва інтересу держави у питаннях захисту національної культурної спадщини, зокрема, повернення й реституції культурних цінностей, у розрізі міжнародної співпраці в політичній і культурній сферах.

«Культурна дипломатія» — напрям міжнародних відносин з метою захисту національних інтересів у галузі культури шляхом здійснення низки кроків, спрямованих на досягнення міждержавного взаємопорозуміння, зокрема, у питаннях повернення та реституції культурних цінностей.

«Культурна політика» — один із ключових напрямів державотворення, завдяки якому формується вектор розвитку культури країни, який стверджує національну ідею і є маркером духовного росту соціуму.

«Співпраця України з ЮНЕСКО в царині захисту культурних цінностей» — один з видів міжнародної співпраці України з експертним середовищем Організації з реалізації проектів, зокрема, у сфері культури, захисту культурних цінностей (рухомих, нерухомих тощо).

«Мистецтвознавчий аналіз» — формально-стильовий аналіз, що сприяє розкриттю художньо-естетичних особливостей творів пластичного мистецтва.

«Критерії художності творів мистецтва» — мистецтвознавча категорія, системна характеристика художнього твору, що поєднує в собі низку параметрів (ознак художності).

«Художня культура виконання» — професійна майстерність художника застосовувати усі засоби і можливості для створення художньо викінчено-

го та досконалого твору, зокрема, в образотворчому мистецтві, культуру живописної плями, культуру графічної лінії тощо.

Окрім цього, у дослідженні розрізнені наступні дефініції:

«культурна пам'ять» — образно-символічна форма передачі з покоління в покоління зафіксованої культурою інформації;

«національна ідентичність» — низка особливих характеристик, які виокремлюють одну спільноту з-поміж інших, що має свою мову, культуру, традиції, історичну територію й пам'ять.

При цьому поняттєво-категоріальний апарат дослідження включає додаткові номени із дифузійних зон із суміжними галузями знань, такі як:

«запобігання незаконній торгівлі культурними цінностями» — спільні програми скоординованих дій зацікавлених органів влади щодо контролю за збереженням і переміщенням культурних цінностей;

«співпраця щодо виявлення інформації стосовно викрадених культурних цінностей» — співпраця між урядовими організаціями, представниками різних установ і відомств державного управління, митними та силовими структурами з метою виявлення інформації щодо викрадених культурних цінностей, місця їх перебування, можливостей обміну або повернення відповідно до вимог українського та міжнародного права;

«співпраця з митними та прикордонними службами щодо попередження незаконного вивезення і ввезення культурних цінностей» — порядок взаємодії зацікавлених органів влади щодо запобігання незаконному вивезенню і ввезенню культурних цінностей;

«закон війни» — схвалені воюючими сторонами положення і правила про закони і звичаї війни на суходолі, на морі й у повітрі;

«відповідальність спеціального персоналу за переміщення культурних цінностей під час форс-мажорних обставин» — система заходів із забезпечення відповідальними особами збереження культурних цінностей під час їх переміщення у випадку збройного конфлікту або інших катаклізмів;

«розпізнавальні знаки, що наносяться на культурні цінності, місце їх зберігання та одяг спеціального персоналу під час збройного (воєнного) конфлікту» — система посиленого захисту культурних цінностей під час збройного (воєнного) конфлікту шляхом застосування відповідних міжнародних знаків захисту»;

«Пакт Реріха» — міжнародний документ, який регламентує «охорону історичних пам'яток і культурних цінностей під час збройних конфліктів», розроблений художником-філософом Миколою Реріхом та підписаний 1935 р. делегатами з 21 країни [5];

«норми гаазьких конвенцій щодо культурних цінностей» — низка договорів міжнародного права, підписаних протягом ХХ ст. у місті Гаага, спрямованих на захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту;

«Національний комітет Блакитного Щита» — українське бюро міжнародної організації із «захисту культурної спадщини від загрози збройних конфліктів та стихійних лих» [220].

З метою забезпечення правильного розуміння та застосування основних термінів і понять у сфері переміщення та повернення культурних цінностей, а також дотичних до окресленої проблематики лексем, було здійснено їхню систематизацію та розкрито й уточнено дефініції змісту.

Висновки до 1 розділу

На основі вивчення історіографії досліджуваної теми виявлено, що науково-теоретичне осмислення історико-культурних та мистецьких результатів діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992–1999 рр.) та її наступниці — Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.) до сьогодні лишається малодослідженою темою.

Зважаючи на специфіку діяльності вищезначених структур та їх спрямованість на міжнародну культурну співпрацю, що передбачало розв'язання низки питань юридичного характеру та розуміння аспектів міжнародного

державного управління у царині культури і мистецтва, розроблявся відповідний теоретико-методологічний інструментарій даної роботи.

Заради глибшого розуміння вітчизняної проблематики в галузі механізмів і результатів набуття державою культурних цінностей, насамперед, повернутих діаспорою, вилучених, конфіскованих, розшуканих після незаконного вивезення під час та внаслідок Другої світової війни, розглянуто компаративні дослідження вчених з Німеччини, Польщі, Росії, США тощо.

Проте, в означених працях переважно бракує власне культурно-історичного аналізу зробленого у згаданій царині, а також мистецтвознавчого аналізу повернутих пам'яток. Виключенням є праці О. Федорука, В. Врублевської, окремі аспекти робіт В. Акуленка, П. Білаша, Ю. Богуцького, С. Кота, О. Нестулі, Ю. Савчука, Т. Себти, С. Шкляр та зарубіжних дослідників В. Айхведе, М. Богуславського, П. Грімстед, О. Мазурицького, М. Матвіюва, Г. Шьобеля, А. Юзвенка та інших.

Аби досягнути напрацювання Комісії та Служби, розглянуто законодавчу, архівну та мистецьку джерельну базу дослідження, а також принципи, підходи та методи її вивчення. Розв'язання наукової проблеми щодо дослідження культурних цінностей, набутих державою протягом 1992–2011 рр. завдяки діяльності Комісії та Служби з їх повернення, передбачало опертя на *принципи історизму, наукової достовірності та всебічності*. При цьому вжито *культурологічний і мистецтвознавчий підходи*. За допомогою *онтологічного, методу систематизації, аксіологічного, історико-хронологічного та історико-порівняльного (компаративного), культурологічного методів, методу аналізу культурного менеджменту і методу мистецтвознавчого аналізу* розглянуто результати діяльності Комісії та Служби. Адже останні напрями залежали від кваліфікації фахівців-мистецтвознавців, -культурологів, -істориків, які опікувались означеними питаннями, займалися атрибуцією, первинною візуальною експертизою, музеєфікацією, формально-стилістичним аналізом та повноцінним введенням до наукового обігу набутих Україною артефактів.

Важливою у сенсі вивчення окресленої проблематики є розробка понятійно-категоріального апарату, здійснена у даному дисертаційному дослідженні, що дозволить у застосуванні поняття «інституційна діяльність» уточнити трактування його історико-культурного компоненту щодо повернення та реституції культурних цінностей, розрізнявати семантично близькі лексеми «культурні цінності», «мистецькі цінності», «музейні предмети», артефакти, твори образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, «національне культурне надбання», «культурна спадщина», «обіг культурних цінностей», «вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», «переміщення культурних цінностей», «конфіскація», «контрабанда», «вилучення культурних цінностей», «оціночна вартість культурних цінностей», «страхова вартість культурних цінностей», «передання в дар культурних цінностей», «країна походження культурних цінностей», «реєстри культурних цінностей», «реституція», «спільна культурна спадщина», «атрибуція», «первинна візуальна експертиза», «міжнародне культурне співробітництво в галузі культурних цінностей», «імплементация», «культурна пам'ять» тощо.

Вказані параметри і аспекти дослідження проблем дозволили обґрунтувати теоретико-методологічні засади даної дисертації.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У КУЛЬТУРНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ ЩОДО ПОВЕРНЕННЯ ТА РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УПРОДОВЖ 1992–2011 РОКІВ

Після розпаду Радянського Союзу в Україні, що набула незалежності, виникли історико-культурні передумови появи низки державних інституцій, необхідних для функціонування самостійної соборної держави. Одним з пріоритетних напрямків зовнішньої державної політики було встановлення дипломатичних стосунків із світовим співтовариством. У цьому зв'язку велика роль відводилася органам, що мали забезпечувати діяльність в галузі міжнародних відносин та співпрацю у царині культурного розвитку із західними країнами.

Так було засновано Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992 р.), що згодом була реорганізована у Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000 р.). Ці установи забезпечували виконання самостійної дипломатичної місії нашої унітарної країни на міжнародній арені. Для осягнення значення їхньої діяльності слід ретельно розглянути засади їх функціонування, специфіку розробки і виконання державних програм, забезпечення мистецтвознавчого наукового підходу до питань співпраці із силовими структурами та іншими державними контролюючими органами.

Важливими чинниками розвитку Комісії та Служби стали концепція створення цих інституцій, а також мета діяльності та основні завдання, покликані зберегти культурні цінності України. Зокрема, мистецького значення, які, через обставини непереборної сили, опинилися за межами кордонів нашої держави під час та внаслідок Другої світової війни тощо.

2.1 Концепція, мета і завдання Комісії та Служби в контексті формування культурної ідентичності

З проголошенням незалежної Української держави перед нею постали нові стратегічні завдання, зокрема, у галузі культури. Масштабність і складність трансформаційних процесів в українському суспільстві і його культурі, величезна кількість культурних цінностей українського народу, які за різних історичних обставин опинилися на територіях інших країн, обумовила ключове значення створення окремої інституції для формування ефективної і дієвої стратегії у сфері повернення культурних цінностей [222].

Каталізатором процесу національного відродження української державності (і разом з нею — української культури) стали новостворені органи виконавчої влади — Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992 р.), а згодом — її наступниця Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000 р.). Саме в цей час розпочалося формування державної політики у сфері повернення і реституції культурних цінностей [222].

Введення у дію Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.) остаточно юридично виокремило напрям державної політики, започаткований у перші роки незалежності країни. На вимоги нового законодавчого акта, яким передбачалося збільшення функцій у сфері контрольно-дозвільної системи щодо вивезення та ввезення культурних цінностей, 2000 р. Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей реорганізовано у Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України [227].

Упродовж одинадцяти років існування (2000–2011 рр.) діяльність останнього згаданого урядового органу державного управління була скерована на пошук, збереження та примноження національно-культурного надбання. Його основні зусилля спрямовувалися на удосконалення нормативно-правової бази у сфері контролю за переміщенням культурних цінностей; розвиток міжнародної співпраці з повернення незаконно вивезених культурних

скарбів у рамках діяльності відповідних міжурядових угод та міжнародних організацій; повернення в Україну історико-культурного надбання видатних українців діаспорного зарубіжжя; формування стратегічної програми боротьби з контрабандою та незаконним обігом культурних цінностей [227, с. 302].

Натомість, наступна інституція після Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей — Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, що діяла впродовж 2000–2011 рр., розвивала вітчизняні напрацювання попереднього десятиліття у вказаній царині. Її концепція та мета також екстраполювалися на потреби суспільства і реалізовувалися в контексті формування національної культурної ідентичності. Головними завданнями лишалися повернення історико-культурних цінностей нашого народу до вітчизняного культурного простору, а також реституція.

Так, протягом кінця ХХ — початку ХХІ ст., завдяки фаховій розробці державних програм, які виконувалися означеними інституціями, музейні скарбниці України поповнилися низкою значущих артефактів і окремих колекцій. Механізм повернення був пов'язаний із розвиненою інфраструктурою Комісії та Служби, діяльність яких базувалася на мистецтвознавчій роботі провідних вітчизняних науковців, насамперед, О. Федорука, В. Врублевської, В. Корнієнка, С. Кота, П. Білаша, Ю. Савчука, С. Шкляр та ін. Важливими для реалізації культурної політики України, у тому числі на міжнародній арені, були кроки, пов'язані із розшуком втрачених мистецьких пам'яток, які опинилися за межами нашої держави.

У співпраці висококваліфікованих мистецтвознавців, істориків, культурологів, фахівців з державного управління з контролюючими органами різних відомств в Україні, дипломатичними представництвами України за кордоном, науковими та громадськими організаціями, міжнародною спільнотою (переважно з країн з великою українською діаспорою, зокрема, з Австралії, Бразилії, Великої Британії, Канади, Німеччини, Росії, США, Франції, Швейцарії) до України передані в дар неоціненні мистецькі колекції, бібліотечні

збірки, архівні документи, фінансова вартість яких оцінюється у десятки мільйонів доларів [222].

Розпочинав цю роботу колектив провідних мистецтвознавців та істориків України, який займався питаннями реституції з Росією, зокрема, Л. Міляєва, Я. Ісаєвич, О. Федорук, С. Кот, О. Нестуля, Г. Боряк, Л. Дубровіна. Зусиллями вітчизняних вчених було здійснено низку кроків із повернення мистецьких скарбів історичної України-Руси, які опинилися в Російській Федерації, й експонувалися, насамперед, у Ермітажі та Третьяковській галереї, а саме: фрески та рельєфи з Михайлівського Золотоверхого собору та Софії Київської. Проте, успіхи на ниві обміну цінностями, зважаючи на новий у тодішньому пострадянському соціумі термін «країна походження», призвели до виходу Росії з підписантів міжнародного договору в Мінську від 14 лютого 1992 р., коли глави СНД підписали «Угоду про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження» [47], а також припинення пошуків мистецької україніки на теренах Російської Федерації.

Багато у цьому напрямку було зроблено особисто доктором мистецтвознавства (від 1996 р.), головою Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей О. Федоруком (багаторічним співробітником Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського Національної академії наук України, що займався міжнародними мистецькими зв'язками), який, разом з істориками-архівістами С. Котом, пізніше — Ю. Савчуком (досвідчені фахівці, провідні вчені, кандидати історичних наук Інституту історії України НАН України), розшукували символи державності нашої країни — інсигнії-клейноди доби козаччини, низку інших, надзвичайно значущих історико-культурних і художніх пам'яток.

Пошуково-облікову та інвентаризаційну роботу допомогли вести фахівці різних галузей — С. Шкляр (кандидат філософських наук, фахівець з законодавчого регулювання із переміщення культурних цінностей через державний кордон України, заступник Голови Служби, нині нема в живих), В. Врублевська (колишній заступник Міністра культури України, викладач

мистецьких дисциплін з історії культурних цінностей у провідних київських вишах), П. Білаш (кандидат мистецтвознавства, фахівець з переміщення культурних цінностей через державний кордон України, заступник Голови Служби, працював у Адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, нині опікується культурно-мистецькими питаннями у Міністерстві культури України), мистецтвознавець О. Юрченко-Микита, історики Т. Мос-тицька та І. Четверікова, що відповідали за експертизу, оцінку та аналіз мистецьких цінностей, розробляли нормативно-правові акти в означеній царині, адаптували їх до вимог ЄС, окремих положень Конвенції про запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р., Конвенції ЮНІДРУА 1995 р. тощо.

Крім колективу мистецтвознавців та істориків-культурологів, до складу Комісії та Служби входили кілька груп мистецтвознавців-експертів і мистецтвознавців-контролерів, що знаходилися спочатку в Києві, Львові, Ужгороді, Чернівцях та Сімферополі (відповідно — Є. Галушкевич, О. Безп'ятова, С. Косогой, Л. Глушкова, Г. Шумська, В. Шеба, І. Білоус, Д. Баранюк, О. Бородіна, Л. Сумуліді). Надалі цей склад експертів та контролерів видозмінювався, розширювався (Одеса, Херсон тощо), оновлювався. Проте, діяльність фахівців на місцях (в основному прикордонні території, що межують з митницями), також була надзвичайно дієвою і дозволяла виявити контрабанду, викрадені музейні предмети, пам'ятки, які були переписані та замальовані, артефакти з розкопок так званих «чорних археологів» тощо, і обернути ці здобутки в дохід держави.

Одним із головних напрямків діяльності Комісії та Служби до 2011 р., часу ліквідації останньої й остаточної її реорганізації, була наукова робота в галузі мистецтвознавства та культурології. Якщо взяти Положення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 983 [21], то стає зрозумілим, що важливими завданнями штатних співробітників Служби були: участь у наукових конференціях

і семінарах, співпраця з провідними вітчизняними та закордонними вченими та залучення останніх у разі необхідності до своїх проєктів, спільні проєкти з діаспорою, формування реєстрів втрачених, викрадених та повернутих пам'яток, фотофіксація, опис і введення до наукового обігу інформації про зниклі твори і цілі колекції, видання таких реєстрів у вигляді окремих каталогів тощо. Проте, 2011 р., відбулося вилучення наукового змісту з роботи Мінкультури України, коли ця функція випала з Положення про МКУ [34].

На жаль, у зв'язку з оптимізацією системи центральних органів виконавчої влади 2011 р. Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України була ліквідована. Її статус був фактично знівельований. Водночас, функції із забезпечення та реалізації державної політики у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей були покладені на відділ з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України [222].

З проголошенням незалежності перед Україною постала низка питань, зокрема, у царині повернення культурних цінностей, які європейськими країнами ставились на порядок денний і вирішувались десятиліттями, за наявності сформованого законодавчого підґрунтя та солідного практичного досвіду.

Загалом, слід відзначити, що від початку 1990-х рр. вітчизняні наукові розвідки та мистецтвознавчо-правові та дипломатичні дослідження нового штибу стали початком активного процесу розвитку нового етапу мислення у питанні повернення та реституції культурних цінностей. Адже Україна як суверенна держава мала повернутися до свого короткого досвіду міжнародних перетрактацій доби Злуки УНР і ЗУНР і розпочати нову сторінку мистецьких перемовин з країнами близького та далекого зарубіжжя.

2.2 Виконання проєктів і державних програм України доби незалежності, скерованих на повернення мистецьких цінностей

Загалом, діяльність Комісії була спрямована на реалізацію державної політики щодо відновлення та збереження національної духовної спадщини,

повернення в Україну культурних цінностей. Визначивши пріоритети діяльності, головні зусилля були скеровані на: 1) розроблення і практичну реалізацію стратегічної програми стосовно пошуку та повернення в Україну культурних цінностей. Саме цей напрям діяльності передбачав здійснення цілого комплексу 2) науково-методичних заходів та інформаційного супроводу діяльності з повернення культурних цінностей (зокрема, видавничу діяльність; організацію виставок й акцій повернення культурних цінностей; започаткування роботи зі створення та впровадження в дію бази даних втрачених внаслідок Другої світової війни культурних цінностей і налагодження роботи зі збирання, систематизації та централізованого направлення інформації про втрати в Комісію; залучення до роботи закордонних українців, які за власним бажанням налаштовували контакти з потенційними дарувальниками культурних цінностей з діаспори, займалися культурно-просвітницькою, меценатською, видавничою, спонсорською діяльністю). Наступним, не менш значущим завданням Комісії, було 3) представлення та відстоювання інтересів України відносно повернення й реституції культурних цінностей, формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені як країни, що підписала низку двосторонніх договорів з окреслених питань і стала активним та конструктивним партнером у реалізації міжнародних домовленостей, стояла на засадах захисту своїх історико-культурних цінностей, дбала про національну спадщину і розробляла превентивні заходи для її збереження.

Із закріпленням на державному рівні статусу Служби як урядового органу державного управління у сфері контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, який діяв у складі Мінкультури і йому підпорядковувався, її функції (окрім вище перелічених) зводились ще й до зобов'язання щодо налагодження контрольно-дозвільної системи з вивезення та ввезення культурних цінностей, спрямованої на запобігання правопорушенням у сфері незаконного переміщення культурних цінностей і передачі прав власності на них, недопущення втрат історико-культурної спадщини.

Так, будучи наділеною повноваженнями з контролю за переміщенням (цебто, вивезенням, ввезенням, поверненням) культурних цінностей, Служба готувала нормативно-правове забезпечення сфери, систематизувала інформацію про застосування діючих законодавчих норм на практиці та розробляла пропозиції щодо їхнього вдосконалення, вивчала законодавчу базу інших країн з окресленої сфери (у цій роботі Службу суттєво підтримувало МЗС України, яке за допомогою своїх дипломатичних представництв за кордоном мало змогу швидко й професійно здійснювати переклад потрібного законодавчого документа), взаємодіяла з державними митними органами влади на засадах правової і професійної субординації у частині дотримання порядку переміщення культурних цінностей через митний кордон України. Також Службою продовжувалася започаткована Комісією діяльність з культурної адвокації процесів повернення й реституції культурних цінностей в Україну, брала участь у засіданнях міжурядових комісій з охорони, повернення та реституції культурних цінностей, вивезених внаслідок Другої світової війни, здійснювала заходи з запобігання незаконному обігу культурних цінностей.

Адже контроль за вивезенням культурних цінностей реалізується шляхом видачі свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України. Ці вимоги передбачені статтею 6 Конвенції 1970 р., яку Україна ратифікувала 1988 р., основна ідея якої полягає у тому, що кожна держава зобов'язана зберігати надбання народу від крадіжок, незаконних розкопок і вивезення.

Для прийняття рішення про можливе вивезення (тимчасове вивезення) культурних цінностей та видачу згаданого вище дозвільного документа — Свідоцтва — Службою було впроваджено чітку підзвітну вертикаль територіальних органів у містах Києві, Одесі, Львові, Ужгороді, Дніпропетровську, Чернівцях, Херсоні, Сімферополі (Автономна Республіка Крим); врегульовано відносини у сфері проведення експертизи культурних цінностей, заявлених до вивезення (тимчасового вивезення) та при поверненні після тимчасового вивезення.

Невід'ємним напрямом міжнародної діяльності Служби була співпраця з українцями зарубіжжя, науковими інституціями та громадськими організаціями, що були створені представниками української діаспори на теренах Європи, Америки, Канади й стали потужними осередками збереження та, з доброї волі, передачі в дар Україні культурних цінностей. У розрізі міжнародної діяльності Служби варто відмітити її активну участь в засіданнях міжнародних організацій, зокрема, у роботі секції з питань культури ЮНЕСКО.

У дусі міжнародного партнерства та беручи до уваги як універсальний характер культури, так і важливість користування культурною спадщиною людства, Служба здійснювала до певної міри і виховну діяльність, скеровану на пробудження і розвиток інтересу та поваги до культурних цінностей всіх народів, а саме: здійснювала пошук, систематизацію й оприлюднення інформації про культурні цінності (у співпраці з МВС України, СБУ, Інтерполом), які були викрадені злодіями в Україні, та про викрадені культурні цінності інших держав, що перебували на території України (спільно з МЗС України, митними органами); виступала активним ініціатором, організатором та учасником конференцій, круглих столів, всеукраїнських нарад щодо повернення культурних цінностей; продовжувала роботу з адміністрування ведення бази даних культурних цінностей, втрачених внаслідок Другої світової війни, видавала каталоги втрат внаслідок Другої світової війни та культурних цінностей, викрадених з закладів культури (музеїв, заповідників тощо), приватних колекцій, що ставали в нагоді фахівцям, які докладали чимало зусиль для захисту національного культурного надбання [21].

Після ліквідації Служби її основні функції перебрало на себе Міністерство культури України, проте з Положення про його діяльність згідно з Указом Президента України від 06.04.2011 р. №388/2011 випав пункт, що ця установа «здійснює науково-методичне та інформаційне забезпечення діяльності організацій, пов'язаних з вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей» [34].

Таким чином, наукова та методична робота, яка велася Комісією та Службою впродовж 20-ти років, більше не могла провадитися у повному обсязі. Тим більше, що чисельність штатних працівників, що забезпечували функціонування цього напрямку, скоротилася з 15-ти до 5-х, які займаються розробкою наукових питань, правових, організаційно-координаційних.

Виходячи з вищенаведеного, слід констатувати, що, по суті, перелічені функції Комісії та Служби зводились до виконання великих державних програм історико-культурного та мистецького змісту, науково-методичного забезпечення в означеній царині й координації цієї діяльності із силовими органами і структурами та різними державними установами, з векторами взаємодії із дипломатичними службами різних країн світу, міжнародними організаціями кшталту ООН, ЮНЕСКО тощо. Логічним розвитком конституційних принципів в окресленій царині стали розробка і реалізація державних програм «Повернуті імена» (1996 р.) [3], «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» (1999 р.) [2], культурологічного проекту «Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення» (2004 р.) [10].

Кілька проектів, зокрема, присвячених українським козацьким клейнодам та спільній польсько-українській художньо-історичній спадщині, що розроблялися Комісією та Службою, не були затвержені, як державні програми. Проте, результатами наукових розробок в означеній царині, були плідні наукові пошуки в архівах, музеях, приватних збірках країн СНД, Європи, Америки. За проектами Комісії та Служби відбулася низка значущих виставок символів державності України із залученням провідних музейних інституцій Америки, Польщі, Росії, Швеції. Яскравим прикладом стала міжнародна виставка «Україна — Швеція: на перехрестях історії (XVII–XVIII ст.)», присвячена підписанню 1657 р. у Корсуні першої союзницької україно-шведської угоди. Відкриття цього масштабного заходу відбулося 1 жовтня 2008 р. в Національному музеї історії України за участю короля Швеції Карла XVI Густава і Президента України Віктора Ющенка. На виставці було експоновано близько сотні оригінальних раритетів з провідних закладів куль-

тури двох країн. З метою ознайомлення української громадськості з унікальними історично значущими для України пам'ятками, шведські музеї (Національний художній музей і Військовий музей), архіви (Військовий архів і Національний архів Швеції), бібліотеки (Королівська бібліотека Швеції й Публічна бібліотека у м. Лінчопінг) передали на тимчасове експонування такі культурні цінності, як: «прапор з гербом гетьмана Івана Мазепи, козацький прапор часів Національно-визвольної війни XVII ст., оригінали листів гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепи, Пилипа Орлика та кошових отаманів до шведських королів, гетьманська булава Пилипа Орлика та прижиттєвий рукописний примірник його Конституції» тощо [132]. Згадані артефакти досі не були відомі широкому загалу в Україні (за виключенням окремих дослідників, зокрема, куратора вказаної виставки, тодішнього Голови Служби — к.і.н. Ю. Савчука). 22 квітня 2010 р. цю виставку було урочисто відкрито в Українському Музеї у Нью-Йорку (США).

Серед затверджених державних культурно-мистецьких програм Комісії надзвичайно результативною була «Повернуті імена» [3], затверджена 1996 р. Про її зміст і поклик редакційною колегією видання «Мистецтво української діаспори: повернуті імена» на чолі з О. Федоруком (К., 1998 р.) було зазначено: «Державна програма «Повернуті імена», що спрямовує пошук ряду державних інституцій, наукових і культурологічних центрів на вивчення й висвітлення замовчуваного протягом десятиліть багатого на мистецькі події та явища фактологічного матеріалу є одним з важливих інструментів, яким суверенна і незалежна Україні стверджує свою волю до збереження і помноження історико-культурної спадщини. Ця програма скерована до багатьох невідомих сторінок української культури, що були насильно відірвані від національного духовного життя. У першу чергу вона звертає погляд до тих мистецьких цінностей, що створювалися протягом XX ст. в українській діаспорі» [187, с. 8].

Крім закордонних збірок, що включали доробок митців і письменників українського походження, що після скінчення радянського режиму з його

єдиною і панівною ідеологією та догматичним методом соцреалізму, бажали вернути свої напрацювання українській культурі, програма «Повернуті імена» також була зорієнтована на спадщину «внутрішніх вигнанців» — репресованих художників та їх творів, замовчуваних протягом багатьох десятиліть.

Під час роботи над цією програмою співробітники Комісії відшукували родичів закатованих у радянських таборах митців, налагоджували з ними зв'язок, вивчали, обліковували, інвентаризували їхні архіви й колекції, провадили науково-аналітичну і виставкову роботу, яка передувала передачі в дар державі цих скарбів, юридичним аспектам відновлення честі й гідності багатьох незаслужено забутих імен видатних українців з творчої інтелігенції.

Крім того, провадилася ґрунтовна дипломатично-розшукова робота з мистецькими представництвами зарубіжних країн, у тому числі з організації плідної музейної та реституційної діяльності. Ця співпраця торкалася Українського музею у Нью-Йорку, Інституту та Музею українського модерного мистецтва в Чикаго, канадського Музею цивілізацій в Оттаві, інших значущих організацій за кордоном.

Результатом роботи над названою програмою стала низка науково-мистецтвознавчих видань, підготовлених Комісією разом із закордонними колегами та фондоутворювачами, про творчість Олександра Архипенка, Олекси Грищенка, Василя Кричевського, Якова Гніздовського, Михайла Осінчука, Василя Курилика, Григора Крука, Леоніда Молодожанина та когорти визначних митців «розстріляного Відродження» в Україні.

У цій програмі, як і у наступній під назвою «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» (стартувала з 1999 р.) [2], брали участь фахівці Кабінету Міністрів України, Академії мистецтв України (нині Національної), Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського Національної академії наук України та низка вчених з усіх куточків України, які мали інтенцію до відродження національної культурної пам'яті.

Остання згадана програма була скерована, насамперед, на двосторонню міжнародну співпрацю з урядами багатьох країн Європи, Америки та Австралії, де зберігалося багато артефактів та документальних матеріалів щодо української культурно-мистецької спадщини. Робота Комісії, а згодом Служби, над цим проектом стосувалася, передусім, двостороннього обміну пам'ятками за принципом передачі історично значущих творів та музейних предметів до місця постійного зберігання у країні походження.

За результатами роботи над програмою «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» в Україну було повернено низку ікон, стародруків, стародавніх фресок, творів декоративно-прикладного й образотворчого мистецтва з Росії та інших країн-сусідів, зокрема, Угорщини та Польщі, з якими Уряд України у цей час підписав двосторонні угоди про охорону та повернення незаконно переміщених під час і внаслідок Другої світової війни (реституцію) творів та культурних цінностей.

Значними успіхами у цей час увінчалася співпраця Комісії зі Службою безпеки України, які в тандемі випрацювали механізми пошукової та роботи з повернення культурних скарбів України і законодавчо врегулювали свої правові взаємовідносини, у тому числі в царині обміну інформацією по втраченим пам'яткам та взаємному доступі до внутрішніх баз даних і реєстрів. Крім того, в цей час до виконання означеної програми долучилися Міністерство закордонних справ, Міністерство культури, Державний комітет архівів України тощо, що значно збагатило ефективність окресленої діяльності.

Останнім із втілених на державному рівні став культурологічний проєкт Служби «Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення» (2004 р.) [10]. Його ідея була пов'язана із поверненням творів депортованих 1944 р. представників корінних народів Криму, зокрема, титульного етносу — кримських татар, а також караїмів і кримчаків. Виконання цього проєкту було орієнтоване, як і попередні, на багаторічне збирання й осмислення фактологічного матеріалу, який через прикрі історичні реалії був розпорошеним по куточках Середньої Азії, Росії, поселеннях переселенців у

Туреччині, на Кавказі тощо. Кримські татари, повернувшись до історичної батьківщини після років вигнання, потребували допомоги у розшуку своїх культурних цінностей, зокрема, декоративно-ужиткового мистецтва, яке зникло цілими видами (як кераміка), або було настільки розпорошене, що молодь не знала, як його реконструювати, аби зберегти традиції (килимарство, вишивання, художній метал тощо).

В цей час Служба долучилася до проведення спеціалізованих наукових конференцій, присвячених означеній тематиці, відродження осередків традиційних ремесел кримських татар, перевидання книжок з історії мистецтва кримців пореволюційної доби 1920-х — 1930-х рр. Окремим пошуковим напрямком діяльності Служби тоді ж стало наповнення вітчизняних музейних збірок, зокрема, півострова Крим, автентичними творами кримськотатарського мистецтва, які довгий час перебували на чужині, та всебічного їх наукового вивчення, класифікації, типологізації, введення у міжнародний науковий обіг. Зокрема, 68-ми творами декоративно-прикладного мистецтва кримських татар з Австрії, куди музейні предмети були вивезені під час Другої світової війни з Бахчисарайського історико-культурного заповідника.

2.3 Законотворча діяльність Комісії і Служби

З появою Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992–1999 рр.), з часом реорганізованої у Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.), що поетапно підпорядковувались Кабінету Міністрів України, згодом — Міністерству культури України, постала необхідність окреслення правового поля їхньої діяльності, узгодження останньої із силовими відомствами і державними структурами, що забезпечували культурну політику країни як в середині державі, так і на міжнародній політичній арені.

Передумовами законодавчого врегулювання праці Комісії виступили розробки європейських країн в означеній царині та нормативно-правові акти колишнього Радянського Союзу, які регулювали питання переміщення, вве-

ження та вивезення культурних цінностей. Так, Гаазька конвенція від 14 травня 1954 р., що, в свою чергу, спиралася на довоєнні Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр. щодо морського флоту та Пакт Реріха 1935 р., присвячений питанням спеціальних знаків для культурних цінностей і персоналу під час військових дій, окреслювала шляхи повернення культурних цінностей країнам походження і визначала основні положення реституції після Другої світової війни [7].

Реакцією на її статті із захисту культурних цінностей, поваги до них, їх охорони, маркування, імунітету під час окупації, військового часу та переміщення, підготовки спеціального персоналу, співпраці з ЮНЕСКО стала Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. [147].

Згаданий міжнародний документ уточнював поняття культурних цінностей і сприяв міждержавній просвітньо-охоронній діяльності в означеному напрямку інформування спільноти щодо запобігання незаконному їх вивезенню, ввезенню та переміщенню. Серед іншого, культурними цінностями за статтею 1 цієї Конвенції пропонувалося вважати: « <...> археологічні знахідки, складові частини розчленованих художніх та історичних пам'яток та археологічних місць, старовинні предмети віком понад 100 років від часу створення, у тому числі написи, карбовані монети та печатки; етнологічні матеріали, художні цінності <...> » [147, с. 40–41].

До останніх зараховували «полотна, картини й малюнки ручної роботи, виконані на різноманітних матеріалах; оригінальні твори скульптури, гравюри, естампи та літографії; оригінальні художні підбірки та монтажні з будь-яких матеріалів, рідкісні рукописи та інкунабули, старовинні книги, документи та видання, що викликають значний науковий інтерес (художній, історичний, літературний тощо), окремо або в колекціях; поштові марки, податкові або аналогічні їм марки, окремо або в колекціях; архіви, включно із фоно-,

фото- і кіноархівами; меблі понад 100-річної давнини і старовинні музичні інструменти» [147, с. 41–42].

Паралельно із опануванням норм означених документів, в Україні провадилася значна робота із узгодження положень європейського законодавства із вітчизняним, адже окупаційні уряди вивезли із нашої країни понад «130 тис. цінних експонатів» [147, с. 11].

З виокремленням України як суверенної держави гостро постали питання щодо розробки та формування національного правового простору для здійснення державної політики переміщених культурних цінностей; ідентифікації національної історико-культурної спадщини. З виходом на світову арену, виникла нагальна потреба невідкладного упорядкування величезного масиву емпіричного та теоретичного, історичного та мистецтвознавчого матеріалу, накопиченого за післявоєнні десятиліття, аби повернути в Україну національні скарби й артефакти, значущі для вітчизняного культурного простору.

Мистецтвознавці та історики-культурологи, які працювали в Комісії, а згодом у Службі, брали участь у розробці Закону України «Основи законодавства України про культуру» 1992 р., імплементації норм міжнародного права у вітчизняне законодавство.

Ще від початку 1990-х рр. тривала розробка «Комплексної програми основних напрямів розвитку культури в Україні у період до 2005 року», затверджена постановою Ради Міністрів УРСР від 16 квітня 1990 р. Нею передбачався розшук історико-культурних і мистецтвознавчих архівних документів за межами країни, а також пошук національних реліквій та цінностей України з метою їх повернення та наукового культурно-мистецького використання. За рішенням Ради Міністрів УРСР від 3 жовтня 1990 р. при Мінкультури республіки було утворено Республіканську комісію із розшуку та повернення в Україну історичних і культурних цінностей, які знаходяться за її межами, яку очолив член-кореспондент АН України, головний науковий співробітник Інституту історії АН України Ф. Шевченко [160, с. 362]. Діяла вона на громадських засадах і підготувала ґрунт для створення державної ін-

ституції із цього напрямку, адже займалася формуванням банку даних втрачених і незаконно переміщених пам'яток.

Вже 14 лютого 1992 р. за участі співробітників Комісії у Мінську була підписана перша Угода між незалежною Україною та державами-учасницями Співдружності незалежних держав пострадянського простору про повернення культурних цінностей та історичних цінностей державам їхнього походження. Її підписали також Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Узбекистан. А вже 28 грудня 1992 р., як згадує фахівець з повернення культурних цінностей в Україну С. Кот, «спеціальною постановою уряду, при Кабінеті Міністрів України була створена Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, яку очолив відомий мистецтвознавець, заступник директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії НАН України імені М. Т. Рильського О. Федорук» [160, с. 365].

Як зазначає хроніст створення цієї інституції, історик С. Кот, новостворена Комісія «мала доволі високий статус і відповідала рівню комітетів при Кабінеті Міністрів України із фактичним статусом окремого міністерства» [160, с. 365].

У цьому зв'язку очікуваним результатом було прийняття Верховною Радою України Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.), яке надало мистецтвознавчому вивченню в річищі діяльності майбутньої Служби масиву пам'яток значення державної ваги.

18 червня 1993 р. уряд України «затвердив «Положення» про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей <...> » [160, с. 365]. З цього часу Комісія виконувала функції законодавчого органу з питань законотворчості у галузі переміщення культурних цінностей через державний кордон України, реалізовувала державну культурну політику в означеній сфері, здійснювала організаційно-координаційну діяльність.

Її завданнями були:

«– захист національних інтересів України щодо переміщених культурних цінностей, запобігання втратам культурних надбань, нанесенню шкоди міжнародному престижу України;

– виявлення і сприяння поверненню в Україну переміщених цінностей та вжиття заходів щодо відшкодування втрат, зумовлених їх знищенням, руйнуванням чи пошкодженням;

– формування, координація та реалізація разом з іншими державними відомствами програм і планів, спрямованих на виявлення, вивчення, облік та повернення культурних цінностей в Україну;

– участь у розробці та виконанні заходів по виконанню міжнародних зобов'язань України з питань захисту, запобіганню незаконному ввезенню та вивезенню культурних цінностей, сприяння їх повернення державам, яким вони належать;

– здійснення погоджених дій з державами, які були колишніми республіками СРСР стосовно культурних цінностей, втрачених, або переміщених з її території в період Другої світової війни;

– науково-методичне та інформаційне забезпечення діяльності заінтересованих організацій з питань повернення культурних цінностей в Україну, видання відповідної довідкової літератури, створення банків і баз даних, фонду копій зарубіжної україніки» [160, с. 366].

Із самого початку функціонування Комісії її співробітники брали активну участь у розробці вітчизняного законодавства в сфері переміщення культурних цінностей, особливо в розрізі співпраці з митними органами, силовиками різних відомств, міжнародними урядовими організаціями.

Протягом 1990-х рр. була напрацьована низка положень, що згодом увійшли до затвердженої 2002 р. «Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України» [18]. Виходячи із «Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей» [25], за нею Комісія мала право залучати мистецтвознавців-експертів державних інституцій до

всіх видів діяльності, пов'язаної із переміщенням культурних цінностей, їх охороною та введенням у науковий обіг, у тому числі, міжнародний.

За згаданою вище Інструкцією визначалося, зокрема, що не підлягають вивезенню з України: «культурні цінності, що занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; культурні цінності, включені до Національного архівного фонду; культурні цінності, включені до Музейного фонду України» [18].

Також у ній розглядалися питання підпорядкування державному органу контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей, специфіка державної експертизи культурних цінностей, питання права власності на культурні цінності, відповідальність за порушення законодавства України про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей [18].

Зокрема, згаданим документом регламентувалося, що видачу свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України здійснює Служба або її уповноважений у 8-ми населених пунктах: Києві, Львові, Дніпропетровську, Одесі, Сімферополі, Чернівцях, Ужгороді, Херсоні згідно з переліком необхідних документів, у тому числі фото культурної цінності [147, с. 176–178]. До цієї Інструкції також був розроблений додаток з «переліком сувенірних виробів, предметів культурного і ужиткового призначення серійного і масового виробництва, на вивезення (тимчасове вивезення) яких дозвіл Служби не потрібен» [147, с. 188–191].

З метою забезпечення координації роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо управління та здійснення контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей за сприяння Служби було створено «Міжвідомчу раду з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [37], головою якої став тодішній Віце-прем'єр-міністр України Д. Табачник; розроблено «Положення про експертну групу з питань безоплатної передачі повернутих в Україну, вилучених, конфіскованих та обернених відповідно до закону в дохід держави митними або правоохоронними органами культурних цінностей для постійного зберігання в дер-

жавну частину музейного, бібліотечного та Національного архівного фондів або релігійним організаціям (від 31 жовтня 2003 р.)» [147, с. 131–135].

За участі співробітників Служби було розроблено Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.), підготовлено «Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей» [25], затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343. Останній документ був особливо цінним, оскільки регламентував, що право проведення експертизи надається лише установам, державним закладам культури, іншим організаціям наказом Мінкультури, виключивши можливість її проведення комерційними організаціями, що не мають колекцій аналогів творів. При цьому вказувалося, що «розміри плати за проведення окремих видів державної мистецтвознавчої експертизи можуть встановлюватися та затверджуватися керівниками державних сховищ культурних цінностей» [25].

Протягом середини 2000-х рр. Службою було розроблено низку нормативно-правових актів, що визначали порядок експертизи і вивезення музичних інструментів та смичків, а також затверджували зразки паспортів для них [147, с. 221–223], впроваджували між Службою та Міністерством внутрішніх справ взаємообмін інформацією про оголошені у національний та міжнародний розшук культурні цінності [31].

Низка законотворчих документів, підготовлених за участю Служби протягом 2005–2006 рр., визначала порядок «здійснення документального контролю культурних цінностей у пунктах пропуску через державний кордон України» та «перелік документів для оформлення товарів (згідно УКТЗЕД — Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності) і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України» [147, с. 156–165]; «порядок створення і ведення Державного реєстру культурних цінностей, операції з імпорту яких звільняються від обкладення податком на додану вартість» [147, с. 166–169]. Слід зазначити, що більшість співробітників Служби мала історико-культурну та мистецтвознавчу освіту і протягом

тривалого часу мали постійно опановувати суміжні галузі знань — насамперед, юридичні, економічні, митні питання.

Серед значущих нормативно-правових актів, розроблених співробітниками Служби, були накази Міністерства культури України від 10.05.2006 р. № 4 «Про затвердження типових бланків висновків державної експертизи культурних цінностей та рекомендації до їх заповнення», від 18.05.2006 р. № 302 «Про затвердження форми ведення Державного реєстру культурних цінностей та зразку свідоцтва про включення культурної цінності до Державного реєстру культурних цінностей» [147, с. 262–271].

Серед останніх найважливіших законотворчих напрацювань колективу Служби варто назвати розробку проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (2006–2010 рр.), де значну увагу було приділено історико-культурним термінам, зокрема, поняттям колекцій, експертизи, поверненню культурних цінностей, питанням повноважень Кабінету Міністрів України у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, повноважень Служби як центрального органу виконавчої влади у сфері контролю за переміщенням культурних цінностей та повноважень органів контролю в 7-ми областях України, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі.

Здійснена робота була надзвичайно вагомою для розвитку української культурної політики та мистецтвознавчого нагляду за поверненням і переміщенням культурних цінностей в Україні окресленого періоду, а деякими її напрацюваннями вітчизняне мистецтвознавство користується по сьогодні.

Висновки до 2 розділу

Отже, створення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України було надзвичайно важливим кроком у розбудові нашої суверенної держави, формуванні її самостійної культурної політики на міжнародній арені, інтеграції духовних цінностей нації у світове співтовариство. За 20 років своєї діяльності Комісія, з ча-

сом реорганізована у Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, переросла в мистецтвознавчо-культурологічний орган міжнародної дипломатії в галузі реституції, повернення творів митців діаспори із закордону та внутрішньої ізоляції.

Її мета і завдання щодо повернення в Україну визначних пам'яток, втрачених в добу радянської та, особливо, під час і внаслідок Другої світової війни, мали культуротворчий характер й виконувалися за нормами сучасних підходів до збереження мистецької спадщини, з урахуванням всіх науково-методичних засад історії культури і мистецтвознавства, що спираються на розробки суміжних галузей знань і дисциплін — держуправління, норм міжнародного права, дипломатії, з оперттям на принципи історизму та наукової всебічності, компаративні та кроскультурні дослідження тощо. Результатом цієї діяльності для нашої країни стала низка культурно-мистецьких здобутків, яка обраховується тисячами творів, що були вивчені, систематизовані, введені до наукового обігу, у тому числі міжнародного.

Важливу роль в організації та координації цих процесів виконувала інфраструктура Комісії та Служби, що спиралася на співпрацю із контролюючими органами України в сфері культури і мистецтва, із митними та силовими державними органами влади, музейними працівниками, галеристами, провідними науковцями в галузі історії, культури та мистецтва України.

Протягом 20 років співробітники Комісії та Служби розробляли та втілювали унікальні з ідейно-естетичної точки зору проекти і державні програми в мистецтві, які стали можливими в Україні лише в добу незалежності. Адже повернення культурних цінностей від діаспори, розпорошеної по світу, часто було можливе лише за умов суверенності вітчизни. Так, розробка і реалізація державних програм «Повернуті імена» (1996 р.), «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» (1999 р.), культурологічного проекту «Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення» (2004 р.) сприяла новому мистецтвознавчому результату, який був важ-

ливим для розвитку країни, вирішень народно-господарчих та культурних питань державотворення.

Паралельно із мистецтвознавчою в Комісії та Службі постійно здійснювалася законотворча діяльність, результатами якої була розробка вітчизняного законодавства в галузі експертизи культурних цінностей, їх охорони, переміщення, реституції, митного обліку, введення в ужиток низки нормативно-правових документів. У зв'язку з цим, насамперед, слід згадати розробку Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.), законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (2003 р.) із пізнішими редакціями 2006–2010 рр.

РОЗДІЛ 3

КУЛЬТУРНА АДВОКАЦІЯ ПОВЕРНЕННЯ ТА РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНУ КОМІСІЄЮ ТА СЛУЖБОЮ

Зважаючи на основні завдання Комісії та Служби, прописані в положеннях про їхню діяльність, особливо важливим був напрямок міжнародної співпраці цих інституцій щодо повернення культурних цінностей. У цьому зв'язку надзвичайно значущими стали питання виявлення, наукового вивчення та збереження мистецького спадку нашої країни, що волею обставин був розпорошений між різними країнами світу на кількох континентах.

Виходячи з нового курсу міжнародної культурної політики, обраного Україною з початком доби її незалежності, пріоритетним напрямом діяльності Комісії та Служби було співробітництво з діаспорою та колами емігрантів. Ця діяльність потребувала уважного науково-облікового пошуку інформації як в середині країни, так і за її межами, систематизації статистичного матеріалу, верифікації оброблених даних за аналогічними розвідками закордонних колег, ґрунтовного мистецтвознавчого аналізу втрачених пам'яток та їх аналогів, почерку окремих художників тощо.

Така робота у розрізі міжнародної дипломатії стала новим напрямком міжнародної співпраці, що вимагала інноваційних алгоритмів підходів до розробки кожного окремо взятого питання. Протягом двадцяти років випрацьовувалися нові механізми діяльності спочатку в галузі координації, організації та управління у сфері мистецького менеджменту із закордонними реципієнтами, а згодом — і в галузі міжнародних проектів, де Україна вчилася представляти свої власні інтереси щодо культурної спадщини та культурних цінностей. Висококваліфіковані співробітники Комісії та Служби опановували нові для себе і для всієї країни види професійної діяльності, яка позначалася і на наповненні бюджету України, стані її економічного благополуччя.

Крім участі у вже існуючих розробках зарубіжних колег, провадилася значна робота у галузі міжнародних проектів з дослідження пам'яток мисте-

цтва, ініційована та здійснювана Комісією та Службою всередині України. Скерована на питання реституції (повного повернення раритетів країні походження) або часткової реституції (введення до наукового обігу зображення, параметрів, інформації, паспортних даних про розшукуваний твір, що був втрачений під час та внаслідок Другої світової війни), мистецтвознавча практика у згаданій царині протягом 1992–2011 рр. мала свій дотичний юридичний бік, так само як і передавання в дар художніх цінностей від українських емігрантів та їх нащадків. В сенсі збереження національного культурного надбання робота Комісії та Служби окреслених років мала надзвичайне значення для реконструкції української специфіки окремих видів мистецтва, родів і жанрів, стилів.

3.1 Повернені мистецькі пам'ятки та їх значення в історії української культури

На сьогоднішній день назріло питання характеристики підходів щодо реалізації національної політики у сфері повернення культурних цінностей, а також аналіз міжнародної співпраці Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей і Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України протягом часу їх діяльності та перспектив подальшої роботи у цьому напрямі.

Загалом визначення таких понять, як «культурні цінності», «охорона культурної спадщини» представлені у Законах України «Про вивезення, введення та повернення культурних цінностей», «Про охорону культурної спадщини». Відповідно до цих законів, культурне надбання кожної нації — найбільший скарб, що зберігається у віках, свідчення самотності народу. Україна по праву пишається своїми мистецькими скарбами, котрі становлять частину культурної спадщини людства.

Важливі питання, пов'язані з поверненням і реституцією, були зафіксовані у статті 54 Конституції України, в якій сказано, що «держава вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходять-

ся за її межами» [9]. Враховуючи ці положення, ще 1992 р., коли було утворено Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, постало питання не лише про повернення культурних цінностей, а й про способи цього повернення, чому мало передувати комплексне вивчення мистецької значущості останніх.

Підґрунтям для розробки інструментарію повернення були напрацювання попередніх років: приєднання до Гаазької конвенції 1954 р. [7], Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. [8], Віденської конвенції 1983 р. [1]. Україна підписала двосторонні домовленості з Польщею [43], Угорщиною про співробітництво у справі збереження та повернення культурних цінностей, що були переміщені під час Другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни [44].

Прагнення до впровадження міжнародних стандартів простежувалося в «Угоді України з державами-учасниками Співдружності Незалежних Держав про повернення культурних та історичних цінностей країнам їх походження, підписаній у Мінську 1992 року» [47]; «Угоді України з Німеччиною про культурне співробітництво» [45] тощо. З огляду на шляхи переміщення культурних пам'яток під час та після Другої світової війни, визначилися основні партнери міжнародної співпраці з пошуку та повернення національних раритетів. Ними стали Республіка Білорусь, Республіка Польща, Російська Федерація, Федеративна Республіка Німеччина, Угорщина, Канада, США.

Введення у дію Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.) остаточно юридично виокремило напрям державної політики, започаткований у перші роки незалежності країни. Саме на вимоги нового законодавчого акта, яким передбачалося збільшення функцій у сфері контрольної-дозвільної системи щодо вивезення та ввезення культурних цінностей, 2000 року Національну комісію з питань повернення культурних цінностей реорганізовано у Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України.

Упродовж одинадцяти років існування (2000–2011 рр.) діяльність останнього згаданого урядового органу державного управління була скерована на три ключові напрямки роботи: пошук, збереження та примноження національно-культурного надбання. Його основні зусилля спрямовувалися на удосконалення нормативно-правової бази у сфері контролю за переміщенням культурних цінностей; розвиток міжнародної співпраці з повернення незаконно вивезених культурних скарбів у межах діяльності відповідних міжурядових угод та міжнародних організацій; повернення в Україну історико-культурного надбання видатних українців зарубіжжя; формування стратегічної програми боротьби з контрабандою та незаконним обігом культурних цінностей.

Загальновідомо, що країни Європи (найбільше — Україна, Білорусь, Росія, Польща) під час Другої світової війни та у перші повоєнні роки понесли значні втрати матеріальної та духовної культури. Щодо України можемо констатувати: «151 музей позбувся понад 300 тисяч музейних експонатів, бібліотеки — близько 51 мільйону книг, архіви — 46 мільйонів справ» [2].

Створені ще у 1990-ті за участі співробітників Комісії Міжурядові комісії з питань повернення та реституції культурних цінностей, втрачених і незаконно переміщених внаслідок Другої світової війни, працюють по сьогоднішній день. Діалог з кожною з вищевказаних країн має свою специфіку. За сталою вже традицією двосторонні заходи здійснюються завдяки залученню широкого кола експертів архівної, бібліотечної та музейної справи, представників міжвідомчих та наукових установ. Ці кроки провадилися з метою ґрунтовного вивчення механізму повернення конкретних культурних цінностей. При прийнятті рішень застосовувався виважений підхід з урахуванням національних інтересів і пошуком взаємоприйнятних компромісів [227, с. 303].

Основні напрямки міжнародної співпраці України з країнами ЄС та СНД.

Німеччина. 1993 р. була укладена Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво (далі — Угода), стаття 16 якої регламентувала норму про повернення власникам

чи їх спадкоємцям втрачених або незаконно вивезених культурних цінностей, які знаходяться на територіях сторін. З метою реалізації вказаної норми Угоди була створена Змішана українсько-німецька комісія з питань повернення та реституції втрачених та незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни культурних цінностей, у межах якої протягом 1993–2011 років Комісією та Службою здійснювалася співпраця з німецькою стороною в окресленому питанні. Вказана комісія діє й сьогодні.

З одного боку, вищезгаданий міжнародний документ став точкою відліку двосторонньої українсько-німецької співпраці з повернення та реституції культурних цінностей (достатньо плідної, на нашу думку). З іншого боку, з кожним роком ставали відчутнішими деякі похибки міждержавної угоди, в якій з самого початку не було чітко визначено і зафіксовано розуміння сторін предмету переговорів.

Як зазначав у своїй статті історик С. І. Кот «переговорний процес української і німецької сторін відбувається непросто. В офіційних позиціях країн часто існують досить суттєві розбіжності щодо підходів у вирішенні проблем реституції. Німецька сторона виходить із того, що переміщені з України культурні цінності у перші повоєнні роки були повернуті Німеччиною до СРСР, якщо не загинули остаточно. Оскільки, за аналізом німецької сторони, в Україні зберігається частина німецьких культурних цінностей, Німеччина наполягає на трьох позиціях — вільному доступі до них, одержанні списків і, по суті, на односторонній їх передачі» [166, с. 162–180].

Водночас, під час 34-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у Парижі (жовтень, 2007 р.), де розглядався проект Декларації принципів щодо культурних цінностей, переміщених під час Другої світової війни, Україна не підтримала запропоновану редакцію документа, в якому принципом IX накладено заборону на утримання предметів культури як військових репарацій. Аналогічну позицію займали Республіка Польща та Російська Федерація, — країни, культурній спадщині яких фашисти також завдали непоправної шкоди [227].

Під час українсько-німецького діалогу з окреслених питань Україна наголошувала, що, як жест доброї волі, готова розглядати можливі варіанти компромісних рішень щодо німецьких культурних цінностей, переміщених в Україну внаслідок Другої світової війни, за умови повернення втраченого Україною або ж компенсації рівноцінними експонатами [227, с. 303].

Разом з тим, маючи статус постраждалої сторони, Україна неодноразово здійснювала акти доброї волі по відношенню до культурної спадщини Німеччини. До прикладу — передача музичного архіву Співочої Академії Берліну, що складався з рукописної збірки партитур хоралів для органа Й. С. Баха та «Матеріалів діячів західноєвропейського мистецтва і літератури XVI–XIX ст.» (з Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтв України, 2001 р.) [166], двох альбомів з Дрезденської картинної галереї «Збірка гравюр із картин французьких художників-флористів XVII–XVIII ст.» та «Твори Нікола Бертена» (з Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, 2004 р.) [227, с. 303].

Завдяки фаховій мистецтвознавчій діяльності Комісії та Служби Німеччина передала Україні, зокрема, 1994 р. — скіфське дзеркало та археологічні артефакти, незаконно вивезені під час Другої світової війни з Херсонського історико-археологічного музею, грамоту початку XVIII ст. (передану директором київського бюро Гете-Інституту графинею Уте Баудіссін); 2001 р. — картину XVII ст. «Весільна хода нареченого» («Сільська сцена») роботи невідомого голландського художника майстерні Пітера Брейгеля молодшого, вивезену під час згаданої війни з Уманської картинної галереї; 2003 р. — ікону XVI ст. «В'їзд в Єрусалим», що була викрадена в 1984 р. з Національного музею у Львові; 2011 р. — колекцію писанок (210 од.) і 1 декоративний таріль. Ці експонати були вивезені німецькою окупаційною владою під час Другої світової війни зі збірки Київського державного музею українського мистецтва (нині — збірки чотирьох музеїв: Національного художнього музею України, Національного музею історії України, Національного музею українського народного декоративного мистецтва, Національного музею «Київська

картинна галерея»). Близько 70 років вищезгадані експонати зберігалися у Регіональному музеї міста Хьохштедт-на-Дунаї (ФРН) [227, с. 304].

Польща. Співпраця з польською стороною здійснювалася Комісією та Службою у межах Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей.

Науковцями доведено факт, що в архівах, бібліотеках і музеях Варшави, Вроцлава, Кракова перебуває величезна кількість культурних пам'яток, пов'язаних з історією та культурою України різних періодів. Польська сторона погоджується розглядати можливість повернення цих раритетів виключно на взаємовигідних засадах. Однак, тут виникла проблема, оскільки польські культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок Другої світової війни, у наших збірках нині є відсутніми, місцезнаходження їх наразі невідоме [227, с. 304].

При цьому польська сторона наголошувала, що культурні цінності польського походження з територій, приєднаних до України після 1939 р., є власністю Польщі і втрачені нею внаслідок Другої світової війни. З огляду на зафіксовану у Віденській конвенції 1983 р. норму про те, що культурні цінності належать до території держави, де зберігаються і одночасно, із загальноновизнаною зміною кордонів, змінюють і власника, вищезазначена позиція Польщі Україною не сприймається. Враховуючи, що землі Галичини і Волині з давніх-давен є теренами етнічної України, претензії польської сторони вважаються нашою державою необґрунтованими [227, с. 304]. Водночас, варто наголосити на досить плідному діалозі сторін щодо дослідження, популяризації та введення до наукового обігу історичної та культурної спадщини України та Польщі, що зберігається в архівах, бібліотеках і музеях сторін. Позитивний приклад — співпраця Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника та Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві щодо опрацювання та оцифрування матеріалу української і польської частин значущого архіву «Оссолінеум» [227, с. 304].

«Договір між Україною та Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво» [4] від 30 грудня 1992 р., підписаний першим Президентом України Леонідом Кравчуком у Варшаві, заклав правове підґрунтя розбудови нового формату відносин між двома країнами, зокрема, у галузі культури.

На підставі пункту 4 статті 13 згаданого міжнародного договору країни зобов'язалися забезпечувати системний підхід до захисту культурних цінностей, «пам'яток і об'єктів, пов'язаних із культурною та історичною спадщиною двох країн, що знаходяться на їх територіях» [4]. Задля успішної реалізації двосторонніх проектів цьому мали передувати розробка належного правового підґрунтя, а також забезпечення відповідної матеріально-технічної бази. До того ж Україна і Польща підтвердили свої наміри щодо конструктивної співпраці у полі вивчення та введення до наукового і культурного обігу історико-мистецьких цінностей. Надзвичайно важливим положенням згаданого міжнародного договору стала норма про співпрацю та взаємопорозуміння у питаннях пошуку та повернення культурних цінностей країнам походження, що були викрадені, втрачені, переміщені через державний кордон з порушенням законодавства сторін-підписантів.

Враховуючи масштаби втрат, які завдали величезних збитків (у духовному, матеріальному аспектах) національним культурам українського та польського народів внаслідок історичних процесів і подій, зокрема, під час Другої світової війни, й усвідомлюючи необхідність відтворення історичної справедливості, охорони та збереження культурного надбання України та Республіки Польща, у червні 1996 р. згадані держави підписали «Угоду між Урядом України й Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей» [43].

Діалог між Україною та Польщею щодо охорони та повернення культурних цінностей, втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни, розпочався 1996 р., понад півстоліття після завершення Другої світової

війни. «Сторони обговорили питання, пов'язані із захистом, збереженням, розшуком культурних цінностей (архітектури, архівів, бібліотек, музеїв), які пов'язані з історією та культурою іншої договірної сторони і знаходяться на територіях обох країн» (стаття 5 Протоколу вищезгаданої двосторонньої зустрічі) [106].

Під час зустрічі в Києві від 14 грудня 1996 р. було прийняте рішення про створення вище згадуваної Міжурядової українсько-польської комісії у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей і продовження обговорення окресленої проблематики у межах її засідань.

З метою врегулювання спірних питань, були утворені українсько-польські експертні групи (з питань архівів, бібліотек, «Оссолінеум», музейної спадщини) для опрацювання конкретних пропозицій щодо взаємного повернення культурних цінностей, визначення подальшої долі пам'яток культури, які становлять обопільний інтерес.

Перше засідання згаданої Комісії відбулося у Львові у травні 1997 р., п'яте (останнє, що здійснювалося Службою) — у Львові у грудні 2010 р. Також були проведені засідання українсько-польських експертів: з питань бібліотек (2005 р.), три засідання — з питань архівної спадщини (лютий 2001 р., грудень 2001 р., 2010 р.), два засідання — з питань музейної спадщини (2001 р., 2002 р.), три засідання — з питань «Оссолінеум» (останнє — 2003 р.) [221].

Аналізуючи стан виконання вище окреслених міжнародних документів, варто зазначити, що, по-перше, упродовж останніх двадцяти років Україна й Республіка Польща доклали чималих зусиль у напрямі реалізації основних положень вказаного міжнародного документа.

По-друге, на тлі активної й конструктивної українсько-польської співпраці в галузі культури, розбіжні позиції України та Польщі щодо повернення та реституції культурних цінностей, втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни, є «помітною дискусійною ділянкою у стосунках між двома державами з окресленого напрямку діяльності» [106].

Історично доведений факт, що викрадення, нищення культурних цінностей здійснювалося німецькими нацистами під час Другої світової війни цілеспрямовано. Це були сплановані акції, які охопили і завдали непоправних наслідків для культурної спадщини всіх окупованих фашистською Німеччиною країн Європи. Але найсуттєвіших збитків зазнало культурне надбання України, Білорусі, Росії, Польщі, Югославії, Угорщини, Нідерландів та ін.

Пограбовані культурні цінності вивозилися на Захід та склалися у спеціально облаштованих для цього сховищах, як на території Німеччини, так і Польщі. Певна кількість експонатів, масиви документальних пам'яток і досі не повернені до України. Місцезнаходження деяких з них відоме. Це — музеї, архіви, бібліотеки Варшави, Кракова, Вроцлава. Наприклад, архівні матеріали Наукового Товариства імені Тараса Шевченка (НТШ) зберігаються у фондах Національної бібліотеки у Варшаві та бібліотеки Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві; Міська Львівська книга 1687 р. — у Державному архіві в Кракові; археологічна колекція старожитностей Придніпров'я (яка була втрачена Київським історичним музеєм, сучасна назва — Національний музей історії України) — у Краківському археологічному музеї; картина Григорія Мясоедова «Посуха» (з Харківського художнього музею) — у Національному музеї у Варшаві та багато інших [106; 221, с. 449].

Польська сторона погоджувалася розглядати можливість повернення цих раритетів виключно на взаємовигідних засадах. Культурні цінності України, які потрапили на територію Польщі внаслідок Другої світової війни, підпадають, таким чином, під сферу дії міжнародно-правових актів, зокрема, статті 3 «Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей» [43] від 25 червня 1996 р., статті 7 «Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» [8] 1970 р., положення яких присвячені поверненню та реституції.

Буде справедливим зазначити, що 1998 р. Президент Польщі Александер Кваснєвський передав Президенту України Леоніду Кучмі частину документів товариства «Просвіта», що входили до складу документального масиву НТШ. Зазначений акт характеризувався польською стороною як жест доброї волі, дарунок Україні. Разом з тим, насправді, документи НТШ потрапили на територію Польщі внаслідок Другої світової війни. «Під час окупації нацисти вивезли зі Львова тридцять шість скринь цінних архівів. Серед них — частина Архіву НТШ разом із частиною збірок Бібліотеки Львівського університету і Бібліотеки імені Оссолінських. Віднайдені після війни у м. Аделіна, у Нижній Сілезії на території Польщі, збірки НТШ були перевезені 1946 р. до Варшави і розміщені у Національній бібліотеці» [221, с. 450].

Водночас, українським архівістам і дослідникам вдалося встановити, що пергаментні грамоти м. Бохні й інших міст Краківського і Сандомирського воєводств (22 архівних документи XIV–XV ст.), на які претендує Польща, не кваліфікуються як втрачені й незаконно вивезені під час Другої світової війни. Адже з кінця XIX ст. цей масив матеріалів зберігався у громадському архівосховищі, згодом — державних архівах України, тобто, з території України не переміщувався. Згідно з актами законодавства України, «вони відносяться до унікальних документів, не можуть бути вилучені з Національного архівного фонду України» [106].

Україна і Польща, прагнучи стратегічного конструктивного партнерства та взаємного порозуміння у питаннях, що є ключовими для історії й культури обох країн, продовжують далі співпрацювати у справі охорони і збереження культурних цінностей. Протягом 2000-х і початку 2010-х рр. продовжувалася розпочата ще у 1990-ті серйозна і взаємовигідна робота у сфері дослідження, популяризації та введення до наукового обігу історичної та культурної спадщини України та Польщі, що зберігається в архівах, бібліотеках і музеях сторін. Позитивний приклад у цьому напрямі — реалізація спільного документально-інформаційного проекту, що стосується українського та польського культурного надбання у фондах Львівської національної наукової

бібліотеки України імені В. Стефаніка і Національного Закладу імені Оссолінських у Вроцлаві [221, с. 452].

В цілому, польські експерти зазначають, що охорона культурної спадщини, яка знаходиться за межами Польщі, становить, без сумніву, одне з найважливіших завдань Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща. Особливо важливого значення польська сторона надає: обліку рухомих і нерухомих культурних цінностей, що пов'язані з історією та культурою Польщі й знаходяться за кордоном (з різних причин, зокрема, внаслідок військових конфліктів, змін у державній приналежності деяких територій); організації пошуків культурних цінностей польської культури за кордоном; вжиттю заходів для повернення таких цінностей; документуванню полоніки за кордоном; організації й наданню допомоги (експертної, фінансової) зі збереження і реставрації рухомих і нерухомих пам'яток, пов'язаних з історією та культурою Польщі; популяризації наукових досліджень, та інформації про культурну спадщину за межами країни [221, с. 452].

Загалом, реалізація проектів Міністерства культури і національної спадщини Польщі стосовно охорони та збереження пам'яток, що стосуються історії та культури Польщі, за межами країни, покладається, у значній мірі, на Департамент культурної спадщини, який тісно співпрацює з Міністерством закордонних справ Польщі, Полонійним агентством Сенату Польщі, інституціями культури, вузами, костелами і релігійними товариствами, дипломатичними представництвами та громадськими організаціями. Фінансування таких проектів донедавна здійснювалося Сенатом Польщі, а з 2011 р. — Міністерством закордонних справ Польщі [221, с. 452–453].

В Україні, на жаль, з огляду на систематичні фінансові обмеження в установах культури, наукових інституціях, питанням пошуку, дослідження та збереження спадщини за кордоном приділяється недостатня увага [221, с. 453].

Росія. Українсько-російська співпраця у сфері повернення та реституції культурних цінностей відбувалася у межах Підкомісії з питань співробітниц-

тва у галузі культури та інформації Підкомітету з питань гуманітарного співробітництва Українсько-Російської міждержавної комісії (раніше — Підкомісія з питань гуманітарного співробітництва Змішаної українсько-російської комісії по співробітництву), останнє засідання якої відбулося 27.10.2010 р. у Києві [227, с. 304].

Питання, пов'язані з визначенням права власності на культурні цінності, що були переміщені у результаті Другої світової війни до російських закладів культури, регулюються Федеральним Законом «Про культурні цінності, що переміщені до Союзу РСР у результаті Другої світової війни і перебувають на території Російської Федерації» (рос. мовою) [11]. При цьому, у статті 7 згаданого Закону про гарантії права власності колишніх союзних республік, зокрема, України, на переміщені культурні цінності зазначено, що «передача переміщеної культурної цінності, котра є об'єктом претензії, державі, яка заявила претензію, здійснюється на підставі відповідного федерального закону чи постанови Уряду Російської Федерації з відшкодуванням витрат на її ідентифікацію, експертизу, збереження, реставрацію, а також витрат на її передачу (транспортних тощо)» [11].

На думку російської сторони, державні механізми, передбачені цим Законом, та принципи взаємності у сфері повернення культурних цінностей, зафіксовані шляхом обміну нотами МЗС України та Росії у грудні 2000 р., у повній мірі забезпечують вирішення питань, пов'язаних з визначенням права власності на згадану категорію культурних цінностей [227, с. 305].

У переговорному процесі з питань повернення та реституції культурних цінностей російська сторона завжди займала достатньо жорстку позицію і всіляко перешкоджала доступу українських фахівців-експертів до своїх архівів й музейних сховищ. Водночас, упродовж діяльності Комісії та Служби у результаті двосторонніх домовленостей українськими науковцями було проведено масштабну роботу із вивчення, пошуку, атрибуції українських раритетів, що зберігаються у провідних музейних, бібліотечних та архівних установах РФ, фізичного повернення артефактів в Україну [227, с. 305].

Так, 1998 р. на замовлення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей Інститутом історії України та Інститутом української археографії й джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України спільно з Українською академією мистецтв здійснено науковий проєкт з дослідження шляхів повернення в Україну мистецької спадщини Михайлівського Золотоверхого собору, що перебуває в музеях Російської Федерації. Групою відомих українських вчених у складі кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту історії України (керівника авторського колективу) С. Кота, кандидата мистецтвознавства, доцента Української академії мистецтв Ю. Коренюка, археографа Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Т. Себти було проведено ґрунтовну науково-пошуково-дослідницьку роботу та підготовлено аргументовану інформацію про визначні твори мистецтва Київської Русі, що в силу історичних обставин опинилися поза межами України, складено список цих пам'яток і нормативно-правове підґрунтя повернення в Україну артефактів мистецької спадщини Михайлівського Золотоверхого собору в Києві, що зберігаються в музеях Росії [73]. Повернення з Росії до України 11 фрагментів фресок Михайлівського Золотоверхого собору (2001 р., 2004 р.), які були вивезені нацистами з Києва 1943 р. й переміщені на територію Росії після Другої світової війни, де зберігалися у Державному Ермітажі [227, с. 306], — один з прикладів конструктивного переговорного процесу і позитивної українсько-російської співпраці.

2006 р. Міністерством культури і туризму України, Службою, Інститутом історії України НАН України було здійснено спільний проєкт щодо дослідження пам'яток історії та культури козацької доби, серед іншого й козацьких клейнодів, які зберігаються у музеях світу, та вивчено можливі шляхи їхнього повернення в Україну.

У зв'язку із цим було встановлено наукові контакти з керівництвом Державного історико-культурного заповідника «Московський Кремль», Державного історичного музею, Державного науково-дослідного інституту рес-

таврації (м. Москва), Державного Ермітажу, Військово-історичного музею артилерії, інженерних військ та військ зв'язку (м. Санкт-Петербург), Краснодарського державного історико-архітектурного музею-заповідника імені Є. Д. Феліцина, Державного архіву Краснодарського краю (Краснодар), досліджено та сфотографовано раритети, пов'язані з історією Запорізької Січі.

Результатом цього масштабного дослідження стала поява двох науково-методичних видань к.і.н. Ю. Савчука — «Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи (пошук, знахідки, атрибуція)» (Київ, 2006) та «Клейноди Славного Війська Запорозького Низового (музейні студії). Випуск II» (Київ, 2007) [208; 210]. У названих виданнях на основі широкого масиву документальних джерел було встановлено факти приналежності козацьких реліквій колекціям зарубіжних музеїв, зокрема, й російським, простежено їх історичну долю, з'ясовано стан збереження експонатів.

Крім цього масштабного проекту Комісії та Служби, з метою правового обґрунтування перебування 16 картин російських художників, втрачених під час Другої світової війни і виявлених російськими експертами у музейних зібраннях Автономної Республіки Крим, та всебічного наукового аналізу, співробітники Служби разом із колегами із Інституту історії України НАН України здійснили ще одне комплексне науково-пошукове дослідження, про яке докладніше піде нижче.

У цьому зв'язку, в результаті дворічної праці, науковцями наведені переконливі аргументи на користь законних прав власності музеїв Криму на твори мистецтва, що стали об'єктами претензій з боку Російської Федерації. На основі широкого кола джерел простежено раніше невідомі обставини переміщення цих культурних цінностей у роки Другої світової війни і вирішення питань щодо їхньої долі у повоєнний період, також були зроблені висновки стосовно їх сучасного правового статусу. За підсумками експертного дослідження співробітником Інституту історії України НАН України, кандидатом історичних наук С. Котом 2010 р. видано науково-методичну публікацію

«Эхо войны. Судьба и правовой статус экспонатов передвижной выставки Государственного Русского музея 1941 года в Крыму, находящихся в музеях Автономной Республики Крым» (Киев, 2010) [168].

Білорусь. Співпраця Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України та її попередниці — Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей — з білоруською стороною у сфері окреслених питань здійснювалася за напрямками діяльності з повернення та запобігання контрабанді культурних цінностей, введення історико-культурних пам'яток до наукового та культурного обігу країн. Зокрема, 1995 р. під час візиту до Республіки Білорусь Президент України Леонід Кучма передав Національному музею мистецтв Республіки Білорусь унікальну ікону XVII ст. «Апостол». Вона походила з церковного іконостасу Дятловицького монастиря м. Пінська, що був переміщений з Німеччини на територію України 1948 р. та зберігався у Києво-Печерському державному історико-культурному заповіднику [227, с. 306].

У сфері дослідження, інвентаризації та збереження пам'яток, пов'язаних з історією та культурою України та Білорусі, їх популяризації у світових наукових колах, показовими стали дво- та багатосторонні проекти, що здійснювалися під егідою ЮНЕСКО. Зокрема, віртуальний проект Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України і Національної бібліотеки Білорусі щодо опрацювання й подальшого вивчення матеріалу бібліотеки К. А. Хрептовича-Бутеньова. У межах цієї комплексної програми 2009 р. презентовано електронний варіант видання «Книжкове зібрання роду Хрептовичів». Поряд із цим, ще один успішно реалізований багатосторонній проект — «Документальний спадок Речі Посполитої» [227, с. 306].

У межах реалізації стратегічних програм щодо боротьби із нелегальним переміщенням культурних пам'яток ще 2008 р. Службою була ініційована та проведена у м. Одесі перша Міжнародна міжвідомча конференція з питань запобігання контрабанді культурних цінностей, в якій взяли участь понад 50 представників із 11 європейських країн [211]. Подібні заходи, що прова-

дяться з метою підвищення ефективності координації дій України та прикордонних з нею країн, спрямовують на вироблення єдиних підходів у вирішенні спільних проблем.

З огляду на запровадження проекту «Східне партнерство» у межах Програми співпраці України з державами ЄС та СНД (які планують з часом увійти до ЄС), особливо важливим напрямком у реалізації національної політики Комісії та Служби була міжнародна діяльність у сфері контролю за переміщенням культурних цінностей. Здійснення вагомих кроків на зближення в означеній царині і впровадження спільних стратегічних проектів спрямовані на поліпшення політичного клімату та консолідацію країн Європи. Важливим аспектом такої співпраці є пам'яткоохоронна діяльність у напрямку поповнення культурними цінностями Музейного фонду України [227, с. 307].

Окреслена проблематика набувала все більшого значення в міжнародному житті України, що вказувало на її готовність до партнерського співробітництва. Підписані міждержавні двосторонні угоди з Німеччиною, Польщею, Угорщиною про співпрацю з пошуку та повернення культурних цінностей, втрачених або переміщених під час та внаслідок Другої світової війни, підняли культурні відносини між згаданими країнами на новий щабель. Повернення означених культурних цінностей було результатом копіткої праці з комплексного вивчення їх художньої та історико-культурної цінності.

3.2 Співробітництво з діаспорою щодо розшуку та повернення в Україну культурних цінностей

В контексті співробітництва з колами емігрантів важливими також вбачаються організаційні засади повернення до України культурних цінностей української діаспори. Насамперед, досвід Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, а з 2000 р. — Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України — у збагаченні нашого національного культурного надбання спадщиною українців зарубіжжя.

Загалом в останні роки питанням пошуку та повернення культурних цінностей, які перебувають за межами України, приділяється значна увага.

Водночас, комплексна систематизація статистичних даних щодо повернених скарбів за роки незалежності, зокрема, переданих в дар Україні цінностей українців зарубіжжя, досі не стала предметом спеціального дослідження, хоча наразі існує необхідність окремого вивчення даної проблеми [226, с.170]. У контексті окресленої теми важливою є характеристика досвіду у сфері повернення культурних цінностей української діаспори, набутого Україною за роки незалежності, а також аналіз результатів такої діяльності у збагаченні національної культури і перспектив подальшої роботи у цьому напрямі.

Загалом, повернення до України творчого надбання видатних українців зарубіжжя ХХ ст. стало одним із пріоритетних напрямів діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, створеної постановою українського уряду від 28 грудня 1992 р. [38]. У ці роки Україна розпочала активну міжнародну співпрацю у сфері повернення творчого надбання української діаспори. Цей процес набув в Україні державного значення в сенсі розбудови і духовного відродження незалежної країни [226, с.170].

Попередні духовна й інформаційна ізоляція, у якій перебували українська діаспора та Батьківщина по відношенню один до одного, призвели до того, що тільки за останні 20 років Україна стала відкривати для себе нові імена закордонних українців, які завдяки своїй творчості до того часу отримали визнання в усьому світі [226, с.170].

Як відомо, з 70-х років ХІХ ст. Україна переживала кілька масових хвиль еміграції. Еміграція українців стадіально відбувалася у чотири етапи: протягом початку ХХ ст., у період бурхливих змін соціально-політичного устрою окремих держав на мапі Європи; далі — упродовж 1920-х — 1930-х рр., коли величезна кількість української інтелігенції оселилася у Парижі, Відні, Берліні, Празі, Кракові тощо; і після Другої світової війни — у період 1940-х — 1970-х рр., коли відтік наших співвітчизників позначився вже не лише ареалом

Центральної Європи, а й Америкою, та від часів «перебудови», після відміни «залізної завіси» [187, с. 9], Канадою, іспаномовними країнами, Австралією.

Наші співвітчизники, в силу різних обставин, зі своїми знаннями, вмінням і талантом виїжджали до багатьох країн Західної Європи, Америки і Канади, Аргентини і Бразилії, Австралії. Тут вони працювали самовіддано, самовимогливо і повсякчас. Їхня творчість віддзеркалювала поступ світової культури, усе розмаїття стилів, напрямів і, водночас, зберігала кращі традиційні риси рідної культури, що розвивалася у минулих століттях [226, с. 171].

При цьому, протягом десятиріч у своїх приватних зібраннях, бібліотеках, архівах українці зарубіжжя зберігали значну кількість культурних цінностей, які мають відношення до історії та культури України. Це, насамперед, художні твори і раритетні видання, цінні документи, пов'язані із національно-визвольним рухом, діяльністю видатних діячів діаспори, відомих громадських об'єднань [226, с. 171].

Так, до початку ХХІ ст. українська діаспора стала не тільки хранителькою матеріальної української культури за кордоном, а й доклала усіх можливих зусиль, щоб ці раритети поверталися до України. Прикладами можуть слугувати заповіти Людмили Морозової, Олекси Грищенка, Йоанни Нижник-Винників, Юрія Кульчицького, Михайла Черешньовського, Мирона Левицького, Надії Світличної, Володимира Винниченка про передачу в дар Україні їхньої творчої спадщини [226, с. 171].

Приміром, згідно заповіту дружини видатного державного і політичного діяча, письменника Володимира Винниченка — Розалії Яківни Винниченко — малярська, літературна й суспільно-політична спадщина видатного українця перейшли після її смерті (1959 р.) до Української Вільної Академії Наук у США (УВАН) за умови зберігання в архіві Російської і Східноєвропейської історії та культури Колумбійського університету. УВАН зобов'язувалася, за заповітом Р. Винниченко, передати літературно-мистецьку спадщину В. Винниченка до України, коли вона здобуде незалежність [226, с. 171].

2000 р. УВАН в особі її Президента Олекси Біланюка та голови Винницької комісії Григорія Костюка передала на постійне зберігання до відділу рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України малювальську спадщину В. Винниченка у кількості 89 од. зберігання. 2010 р. Служба забезпечила перевезення залишку мистецької колекції Винниченків на Батьківщину. Вона складалася з 20 картин і являла собою цінні полотна та рисунки самого В. Винниченка, а також Андрія Сологуба, Миколи Кричевського, Сергія Мако, Софії Зарицької, які стали складовою національного культурного надбання і вперше виставлялися у Кіровограді (нині — м. Кропивницький), на малій батьківщині першого Прем'єр-міністра незалежної України В. Винниченка. Попереду ще стоїть питання завершення справи передачі до України літературної спадщини та суспільно-політичного доробку В. Винниченка [226, с. 171].

З метою дослідження мистецтва художників-емігрантів, а також у напрямку пошуку незаконно переміщених за межі України вітчизняних музейних пам'яток, співробітниками Комісії та Служби систематично обстежувалися закордонні колекції, вивчалися «оази» вітчизняної культури на різних континентах, велася робота із зарубіжними колегами-журналістами, науковцями, спадкоємцями відомих творчих родин, що виїхали у різних час.

Крім того, паралельно здійснювалося ретельне вивчення внутрішніх фондів музеїв та архівів, що упорядковували та звіряли дані відносно вкрадених, незаконно вивезених німецькими окупантами та їх союзниками творів, верифікувалася інформація про точне або ймовірне місцеперебування артефактів за кордоном. Величезна пошуково-розшукова робота провадилася і в регіонах, на місцях. Тільки один подвижник українського музейництва Борис Возницький, багатолітній очільник Львівської картинної галереї, яку він в разі розширив за рахунок замково-паркових комплексів та окремих пам'яток історії, культури та архітектури, надзвичайно багато зробив для упорядкування інформації про втрачені твори [188]. Він, а також небайдужі колеги з інших провідних музеїв України, у співпраці із відомими науков-

цями-мистецтвознавцями (насамперед, Л. Міляєвою, О. Федоруком), істориками (Г. Боряком, Л. Дубровіною, С. Котом, Ю. Савчуком, І. Четверіковою), експертами, реставраторами рік за роком вивіряли, доповнювали, оновлювали, уточнювали дані щодо переміщених культурних цінностей, наповнюючи базу даних Комісії та Служби.

Деякі мистецькі раритети протягом перших кількох повоєнних десятиліть були розшукані місцевими фахівцями у польових дослідженнях по Україні, інші — виявлені у сховищах німців і країн так званого «соцтабору». Поступово накопичувався матеріал, який потребував повернення. Крім суто мистецтвознавчої роботи, необхідно було здійснювати комплекс заходів, що передбачав ґрунтовний юридичний супровід, аспекти логістики, митного контролю, узгодження фінансових питань на рівні представництв різних держав.

Усі культурні цінності, що поверталися силами Комісії, а згодом її наступницею — Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, ретельно документувалися й передавалися на постійне зберігання до державних установ — музеїв, бібліотек, архівів. Вони суттєво збагатили нашу культуру та заповнили окремі лакуни національної історії. Варто зазначити, що досвід багатьох європейських країн у сфері збереження і примноження культурних надбань на початку 90-х років ХХ ст. став для України доброю школою та допоміг створити власні програми, актуалізовані національною історичною специфікою [226, с. 171].

Приміром може бути державна програма «Повернуті імена», розроблена за ініціативою Комісії 1996 р. Ідею пошуку та повернення творчої спадщини діячів національної культури і науки за кордоном, її популяризації в Україні підтримали 12 державних установ (насамперед, Міністерство культури України, Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей та її послідовниця — Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, Міністерство закордонних справ України, Державний комітет архівів України) і громадських організацій. Основними завданнями на шляху забезпечення реалізації цієї

програми були визначені: розгляд і осмислення здобутків мистецтва української діаспори, ознайомлення України з найвизначнішими явищами українського мистецтва у країнах Заходу, з новими іменами, творами, пошуками і знахідками — зі спадщиною тих українських митців, хто волею долі опинився у далекій еміграції [226, с. 171–172].

У зв'язку із цим було розпочато широку систему наукових, практично-організаційних, пошукових, просвітніх заходів з реалізації поставлених завдань. Зокрема, проводилися науково-практичні конференції, присвячені творчості видатних українців зарубіжжя, організовувалися презентаційні виставки та вечори пам'яті, видавалися монографії (О. Федорука «Василь Хмелюк», «Микола Бутович», «Петро Капшученко», «Людмила Морозова») [3, с. 9–25], здійснювався друк серії видань «Повернуто в Україну» [204] та формувався банк даних повернених до України цінностей [226, с. 172].

Забезпечення високопрофесійними кадрами процесу пошуку такої спадщини, співпраця із зацікавленими міністерствами, відомствами, громадськими об'єднаннями та дипломатичними представництвами України за кордоном, особистий авторитет керівників Комісії (а згодом — Служби) у представників української діаспори та конструктивне співробітництво з науковими та громадськими українськими організаціями за кордоном (Українська Вільна Академія Наук у США, Фундація Олекси Грищенка у Нью-Йорку, Інститут східноєвропейських досліджень імені В. Липинського у Філадельфії, Український конгресовий комітет Америки тощо) — всі ці важливі чинники стали запорукою багаторічної успішної реалізації згаданої державної програми. На батьківщину повернулася мистецька спадщина і маловідомі імена визначних діячів українського зарубіжжя [226, с. 172].

За роки незалежності, упродовж 1992–2011 рр., до державної частини Музейного, бібліотечного та Національного архівного фондів завдяки зусиллям Комісії та Служби було передано орієнтовно понад сотні тисяч одиниць зберігання, а саме: архівних документів – 116 тис. 113 од., книжок – 24 тис. 660 од., меморіальних речей – 2 тис. 198 од., фотографій – 5 тис. 4 од., платі-

вок – 2 од., негативних фотоплівок – 352 од., кадрів кіноплівки – 310 тис., магнітну бобіну – 1 од., аудіокасети – 1 тис. 492 од., творів образотворчого мистецтва (живопис, графіка, скульптура, фрески, твори декоративно-прикладного мистецтва) – 6 тис. 717 од. — на орієнтовну вартість 90 млн. 674 тис. 75 грн. Повернені культурні цінності суттєво збагатили нашу культуру не тільки у духовному, а й у фінансовому еквіваленті.

Важливими чинниками співробітництва українських вчених-істориків, мистецтвознавців з діаспорою стали міжнародні проекти з дослідження пам'яток мистецтва, які провадилися в контексті збереження національного культурного надбання. Зокрема, мистецькі здобутки України останніх років були пов'язані із державною програмою «Повернуті імена», в межах якої співробітниками Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей і Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України було проведено низку значущих кроків із розшуку, обліку, верифікації, введення інформації про твори до міжнародного наукового обігу, координації із родичами визначних митців-українців за кордоном. У цьому ракурсі варто зауважити, що робота Комісії була спрямована на повернення не тільки художніх пам'яток, книг, архівів та меморіальних речей, імен видатних українців. Одним з напрямів її діяльності стала масштабна робота з виявлення і включення до наукового обігу та концертно-виконавчої практики творів музичної спадщини українських композиторів, повернення в Україну музичних архівів видатних діячів української культури. Для реалізації таких завдань при Комісії були утворені, зокрема, ради з питань бібліотечної, кіно- та музичної спадщини, до яких увійшли відомі мистецтвознавці, музикознавці, працівники академічних установ, дослідники. Адже з історії музичної культури було вилучено цілий пласт артефактів — рукописів нот, записів видатних українських співаків, колекції музичних інструментів, що представляють цінність як з мистецького, так й історичного погляду. У цьому ракурсі Комісією було започатковано роботу зі створення так званого мартирологу «Репресовані музикознавці», збором інфор-

мації до якого опікувалася завідувач сектору нотних видань Національної бібліотеки України імені В. Вернадського В. Шульгіна [262, с. 50–56], яка була заступником голови Ради з питань музичної спадщини; А. Терещенко, яка працювала над поверненням спадщини відомого композитора, професора вищих навчальних закладів Петербурга, Праги, Парижа, піаніста й диригента Федора Якименка, який помер у Парижі 1945 р., та інші науковці [202].

Завдяки плідній співпраці співробітників Комісії та Служби з музейними й виставковими організаціями як в Україні, так і за кордоном, була широко презентована мистецька спадщина відомих у Європі та досить довгий час малознаних в Україні художників Йоанни Нижник-Винників та Юрія Кульчицького, Миколи Бутовича і Темістокля Вірсти, Петра Андрусіва, Любомира-Романа Кузьми, Едварда Козака (Еко), скульпторів Миколи Мухіна й Сергія Литвиненка, надбання Галини Горюн-Левицької.

Повернення унікальної художньої колекції Г. Горюн-Левицької заслуговує особливої уваги як приклад конкретного результату мистецтвознавчої роботи Служби. Так, 2009 р. відбулася знаменна подія — вдова відомого українського художника у Канаді Мирона Левицького — Галина Горюн-Левицька передала в дар Україні власну колекцію живопису зі 119 мистецьких творів та 1200 од. архівних матеріалів, що мають відношення до колекції (рецензії, виставкові каталоги, тематичні картки, замальовки, ілюстрації, проект церковного стінопису тощо) [226, с. 173].

Надзвичайно цінне приватне зібрання, повернене до України за дієвої участі Служби, складається із творчого доробку митців, які жили і працювали в українській діаспорі у різний час і навіть на різних континентах: 77 творів живопису та графіки її чоловіка Мирона Левицького та 42 творів відомих українських художників зарубіжжя ХХ ст. — Михайла Андрієнка, Олекси Грищенка, Любослава Гуцалюка, Едварда Козака (Еко), Бориса Крюкова.

Серед інших мистецьких раритетів у цій збірці заслуговують на увагу твори «Алушта (Крим)» Василя Кричевського, «Квітка» Якова Гніздовського, «Жінка у білому» Василя Хмелюка, кольорові ілюстрації серії «Енеїда»

Мирона Левицького. Різноманітність художніх стилів у артефактах подарованої збірки робить останню цікавою для дослідження і відкриває нові обрії щодо вивчення впливу традицій українського мистецтва на європейську і світову художню культуру ХХ ст. Першим кроком у поверненні даної мистецької колекції до України, її введення до наукового і культурного обігу, стало ознайомлення українського народу з творчістю Мирона Левицького завдяки виходу книги Лідії Лихач «Збірка Галини Горюн-Левицької» (2006 р.) [226, с. 173–174].

Урочиста церемонія підписання Дарчої Галини Горюн-Левицької відбулася 12 лютого 2009 р. у Генеральному консульстві України у Торонто за участю тодішнього Голови Служби, к.і.н. Юрія Савчука та генерального директора Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького Ігоря Кожана. Останній зазначив у виступі, що дар Галини Горюн-Левицької, приватної особи, як найбільший дарунок музею за останні 100 років після його засновника — митрополита Андрея Шептицького, буде зберігатися у музеї окремими фондом під назвою «Збірка Галини Горюн-Левицької — дар пам'яті Мирона-мистця» й експонуватиметься протягом 2-х місяців кожні п'ять років. Ці кроки лягли в основу великого плану презентації мистецької спадщини М. Левицького в інших музеях України, адже культурно-мистецьке значення повернених до України художніх пам'яток з цієї колекції важко переоцінити. Крім іншого, у привітальному листі до Галини Горюн-Левицької свої слова вдячності за рішення про передачу Україні мистецького зібрання і збагачення національного культурного надбання висловив Президент України Віктор Ющенко. Тобто з цього часу формування мистецьких колекцій провідних музейних установ України за участі дарувальників з емігрантів стало доброю традицією і вийшло на якісно новий рівень у межах нашої держави. Так, на відкритті у Києві презентаційної виставки подарованого Україні мистецького зібрання у своєму інтерв'ю Юрій Савчук розповів, що вся колекція дарувальниці зберігалася у звичайній трикімнатній квартирі у Торонто. Отримати ці раритети сподівалося чимало поціновувачів мистецт-

ва, адже у середовищі колекціонерів її зібрання було знаним. Крім іншого, Галині Левицькій надходили пропозиції від українських громадських об'єднань у Канаді щодо придбання її колекції. Але рішення канадійки українського походження залишилося непохитним: цінне художнє зібрання мало повернутися на Батьківщину її чоловіка — до Львова, що і було зроблено.

Варто зазначити, що лише одна мистецька колекція Галини Горюн-Левицької оцінена канадськими експертами у 850 тис. доларів США. Для порівняння зазначимо, що Мінкультури України 2009 р. на закупівлю творів мистецтва з державного бюджету була виділена сума у розмірі 560 тис. грн. [226, с. 174].

Ці цифри свідчать про вкрай обмежене фінансування галузі культури [260]. Адже реалізація масштабних завдань з пошуку та повернення до України творчого доробку української діаспори потребує залучення до цього процесу щонайменше трьох чинників: належного державного фінансування, матеріально-технічної бази і науково-методичного забезпечення з підготовки висококваліфікованих спеціалістів (мистецтвознавців, істориків, культурологів, літературознавців, архівістів тощо) в окресленій проблематиці.

В цілому, вказаний приклад унаочнює, що за роки незалежності питання повернення культурного надбання українців зарубіжжя набуло в Україні державної ваги. У межах Державної програми «Повернуті імена» наша країна збагатилася сотнями тисяч одиниць культурних цінностей, які сьогодні оцінюються у грошовому еквіваленті у мільйонах доларів США. Водночас, у сучасних умовах, без належної фінансової підтримки держави у цій шляхетній справі, професійного кадрового, науково-методичного та інформаційного забезпечення діяльності організацій, пов'язаних із вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, подальша діяльність у цьому напрямі вбачається ускладненою. Завдяки активній позиції української діаспори, її підтримці та патріотизму і сьогодні тривають переговори стосовно повернення до України скарбів національної культури й історії.

Зважаючи на те, що українці зарубіжжя, що волею долі опинилися на американському континенті, об'єднані відданістю ідеї незалежності України й відновлення української суверенної держави, за часи існування української громади в Америці розбудували широку мережу культурно-освітніх закладів, розгорнули активну діяльність по збиранню та збереженню мистецьких творів, архівних, писемних, речових пам'яток історії та культури України. Цей факт значно полегшував пошукову працю Комісії та Служби, особливо з появою можливості користуватися засобами Всесвітньої мережі інтернет та налагодження зв'язку через скайп, вайбер тощо.

За два десятки років праці Комісії та Служби у межах виконання Державної програми «Повернуті імена» упродовж 1996–2000 рр., яка спільно реалізовувалася дванадцятьма відомствами [3], до України тільки з Америки повернено десятки тисяч художніх творів, мистецьких колекцій, архівів видатних митців та громадських діячів українського зарубіжжя. Насамперед, серед найбільш значущих — це згадані мистецький доробок письменника, політичного діяча, художника Володимира Винниченка з Української Вільної Академії Наук у США (2000 р., 2010 р.), архів і мистецькі твори Миколи Бутовича (2002 р.), архів й творча спадщина учениці Федора Кричевського й Юхима Михайліва [263] — Людмили Морозової (за її заповітом, 2003 р.) [228].

Надзвичайно цінними є також набуті Україною архів і художні твори митця Олекси Грищенка з Українського інституту Америки у Нью-Йорку й Фундації імені Олекси Грищенка у Нью-Йорку (2006 р.), родинний архів гетьмана Павла Скоропадського зі Східноєвропейського дослідного інституту імені В. Липинського (2006 р.), архівні матеріали та меморіальні речі, пов'язані із життям і творчістю Лесі Українки, вивезені під час Другої світової війни до США родиною Косачів, з Української Вільної Академії Наук у США (2008–2010 р.), фото- та фоноархів громадської діячки, правозахисника, журналістки Надії Світличної (2010 р.) [228].

Навіть під час процесу ліквідації Служби 2011 року не припинялася робота, і до України поверталися раритети, що за різних обставин та у різні

часи минулого століття були переміщені за межі України або передані в дар Батьківщині українцями зарубіжжя. Крім того, за участі співробітників Служби та їх активній діяльності у міжнародному напрямку, до фондів музею Національного університету «Острозька Академія» передано колекцією з 15 бронзових скульптур роботи відомої американської майстрині українського походження Міртали Пилипенко (США). Оціночна вартість колекції складає понад 87 тисяч доларів США (приблизно 7 млн. грн.).

Протягом 70–80-х років минулого століття скульптор здобула визнання у США, Канаді, Європі. Її творчість стала відомою і в незалежній Україні. Указом Президента України від 03.02.2010 р. № 89/2010 за вагомий внесок у збереження та збагачення історико-культурної спадщини, активну діяльність у справі повернення культурних цінностей в Україну та з нагоди річниці утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України громадянку США Мірталу Пилипенко було відзначено державною нагородою України — орденом княгині Ольги III ступеня.

Ці й інші пам'ятки та цілі колекції, що були повернені за дієвої участі представників Комісії та Служби, нині складають невід'ємну частину духовної спадщини нашого народу, цінність якої важко переоцінити.

Висновки до 3 розділу

Отже, міжнародна культурно-мистецька співпраця Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України розвивалася за кількома основними напрямками: пошук незаконно переміщених під час та внаслідок Другої світової війни творів та їх реституція, взаємодія з колами емігрантів та їх нащадків за кордоном і розробка нормативно-правової бази для уможливлення повернення втрачених пам'яток.

Так, статистична кількість і значення для української культури повернених артефактів свідчать, що співробітники Комісії та Служби зробили над-

звичайно багато для вітчизняного мистецтва. Тільки повернення творчості Юхима Михайліва, одного з трьох (на рівних з Петром Холодним та Всеволодом Максимовичем) визначних символістів України, значно збагатило вітчизняну художню культуру, з якої за «Советів» були просто вилучені цілі віхи мистецтва, зразки його стадіального та стилістичного розвитку.

Значні успіхи були досягнуті діяльністю співробітників Комісії та Служби на ниві взаємодії з діаспорою. Віднайдення, облікування, упорядкування родинних архівів та мистецьких збірок багатьох визначних діячів культури України, що силою обставин опинилися за кордоном, але прагнули віддати напрацювання свого життя на батьківщину, юридичний супровід стали запорукою повернення спадщини гетьмана П. Скоропадського зі Східноєвропейського дослідного інституту імені В. Липинського (2006 р.), архівних матеріалів і меморіальних речей, пов'язаних із життям і творчістю Лесі Українки з Української Вільної Академії Наук у США (2008–2010 рр.) тощо.

Протягом діяльності Комісії та Служби йшла підготовча робота та відбувалася дієва співпраця за міжнародними, як закордонними, так і місцевими вітчизняними, проектами. Взаємодія з українськими музеями, об'єднаннями, спілками, товариствами, громадами окремих закладів культури, архівами, приватними власниками творів мистецтва протягом 1992–2011 рр. стала важливим стрижнем праці над національним проектом «Повернуті імена». У межах останнього були здійснені безпрецедентні кроки зі збереження національного культурного надбання митців, що перебували або у внутрішній ізоляції, або у зовнішній еміграції. Так, українські музейні сховища й експозиції збагатилися творами П. Холодного, М. Жука, В. Кричевського, Ю. Кульчицького, М. Бутовича, С. Литвиненка, Я. Гніздовського та багатьох інших митців, що нині становить невід'ємну частину скарбів нашої нації і держави.

РОЗДІЛ 4

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЗАХОДИ СПІВПРАЦІ КОМІСІЇ ТА СЛУЖБИ З КОНТРОЛЮЮЧИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

З часу створення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992–1999 рр.), яка була абсолютно новим для національної культурної політики органом управління, гостро постало питання узгодження дій цього структурного підрозділу при Кабінеті Міністрів України з діями інших державних відомств і силових структур. Зважаючи на специфіку розвитку культури в молодій, оновленій державі від часів незалежності, поступово відбувалася інтеграція інформації з баз даних Комісії, згодом Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.), із базою даних Міністерства внутрішніх справ щодо культурних цінностей, що знаходяться у національному розшуку, з 1993 р. й Інтерполу. Також була налагоджена взаємодія з Міністерством закордонних справ, Державною митною службою України, Державною прикордонною службою України, Службою зовнішньої розвідки України тощо.

Результати конструктивного партнерства напрацьовувалися роками, дозволяючи обопільними зусиллями різних державних організацій «визволяти» національні скарби з «полону» інших держав, повертаючи їх до батьківщини. Інколи перемовини і дипломатичні кроки, співпраця з юристами-міжнародниками тривала роками, аби досягти необхідного результату. Адже часто наші національні святині, як-то клейноди Війська запорізького, особисті речі Богдана Хмельницького або ікони з визначних для долі Київської Русі храмів, що історично підтверджували нашу ідентичність, довгі роки лишалися трофеями сусідніх держав, і спроби їх повернення викликали спротив.

Результати діяльності Служби стали очевидними не лише всередині держави, а й для країн оточення, й усієї Європи. Адже скарбниця національної культури поповнилася рідкісними унікальними експонатами, що не лише

збагачували нас духовно, а й стверджували українців як націю з глибоким тисячолітнім корінням.

4.1 Спільні заходи із силовими структурами і державними установами, направлені на контроль за переміщенням культурних цінностей

Розуміння того, що культурна політика України є невід'ємним елементом розвитку держави прийшло до нашого самоусвідомлення поступово. Адже наприкінці 1991 — у 1992 рр., коли йшла підготовка до створення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, уточнювалося багато питань — від точних кордонів нашої держави до векторів її культурного й соціально-економічного розвитку.

Поступово значення збереження неподільної культурної спадщини, культурних цінностей, художніх скарбів нашого народу як відокремленої від колишнього СРСР республіки, що отримала самостійність, набуло особливої актуальності у нових соціально-політичних умовах. Але пошук дієвих механізмів забезпечення ефективної праці Комісії налагоджувався декілька років. Велику роль у цьому зв'язку відігравала співпраця із компетентними у даному напрямку діяльними силовими структурами, що на початку становлення України як самостійної унітарної держави також переживали значні трансформації та переформатування.

З часом питання контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України стало одним із пріоритетних напрямків вивчення механізмів запобігання втрат культурних цінностей, що базується на комплексному підході визначення соціокультурного та політико-економічного аспектів. Разом із тим, наукове обґрунтування самого напрямку такої діяльності потребує знань з різних суміжних наук і теорії мистецтв.

Збереження національного культурного надбання та запобігання втра-там культурних цінностей має не лише мистецький контекст, а й з інших галузей знань. Так, історико-культурологічний аналіз спільної діяльності державних органів влади (Державної служби контролю за переміщенням куль-

турних цінностей через державний кордон України, підпорядкованої Міністерству культури України у період 2000–2011 рр., Міністерства внутрішніх справ України, Державної митної служби України, Служби безпеки України та Служби зовнішньої розвідки України), спрямованої на недопущення незаконного вивезення об'єктів культури за межі України та примноження державної скарбниці культурними цінностями, оберненими відповідно до закону в дохід держави, має багатоаспектне підґрунтя [225, с. 67].

В цілому, виконання функцій збереження, охорони і захисту культурних цінностей регулюється законодавством держав, на території яких вони перебувають. Проте, існує ряд аспектів цієї проблематики, що потребують об'єднання зусиль у міжнародній співпраці для створення спеціального механізму охорони і захисту культурних цінностей та підвищення його ефективності [225, с. 67–68].

Ще в часовий проміжок після розпаду СРСР необхідність визначення нового формату відносин України з країнами СНД і ЄС у сфері культурної співпраці отримала форму єдиної стратегії співробітництва. На той період почала формуватися правова база з двосторонніх відносин у сфері реституції культурних цінностей (наприклад, між Україною та Німеччиною, Україною та Польщею). Не менш важливим напрямом державної політики поступово став контроль за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, боротьба з незаконним обігом та контрабандою творів мистецтва.

Так, ратифікована із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР ще у 1988 році Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 р. (далі — Конвенція 1970 р.) стала підґрунтям для здійснення комплексу заходів, спрямованих на виконання її норм і принципів, зокрема, що стосуються зобов'язань відносно запобігання втратам національного культурного надбання [225, с. 68].

Крім того, у преамбулі Конвенції 1970 р. передбачене положення про те, що «кожна держава зобов'язана охороняти спадщину, що складається з

культурних цінностей, що перебувають на її території, від небезпек крадіжки, таємних розкопок і незаконного вивезення» [8].

Разом із тим, цей міжнародний документ зобов'язує держав-учасниць дотримуватися й виконувати низку норм. Зокрема, визнавати право держави-учасниці згаданої Конвенції 1970 р. створювати національні червоні списки культурних цінностей (так звані «red list»), що представляють унікальну цінність для культури й історії країни і заборонені до вивезення з її території (тобто є невідчужуваними). Також варто згадати обов'язок держав-учасниць докладати максимальних зусиль щодо повернення таких культурних цінностей у разі їхнього незаконного вивезення [147, с. 45]. На виконання цих умов була скерована тісна і конструктивна співпраця багатьох міжвідомчих та міжнародних установ сфери культури та права, у тому числі в Україні.

Власне, співпраця зацікавлених органів влади у контролі за переміщенням культурних цінностей, запобіганні їхніх втрат та, водночас, визначенні культурологічного та економічного аспектів такого вектору співпраці, є одним із ключових напрямів державної політики розвинутих країн. Україна має у цій царині власний практичний досвід і свою специфіку [225, с. 68].

Прийняття 1999 р. Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [16] стало переконливим свідченням посиленої уваги незалежної суверенної України до проблематики переміщення культурних цінностей. Він сприяв створенню власних важелів захисту національних інтересів у збереженні історико-культурного надбання [225, с. 68].

По-перше, 2000 р. була створена Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Вона функціонувала як спеціально уповноважений державний орган контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей у структурі Міністерства культури України. Тоді ж в Україні почала формуватися послідовна стратегічна програма зі збереження національного надбання та запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей. Вона базувалася на взаємодії та спільних системних заходах зацікавлених державних структур: Міні-

стерства внутрішніх справ, Адміністрації державної прикордонної служби, Державної митної служби України, Служби безпеки України [225, с. 68].

По-друге, здійснювалася розробка нормативно-правової бази у сфері контролю за переміщенням культурних цінностей. Варто зазначити, що кожен з прийнятих документів у тій чи іншій мірі забезпечував посилення державного контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, визначав перелік та послідовність дій державних органів у питаннях здійснення такого контролю, окреслював шляхи підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, і запроваджував достатньо дієві принципи запобігання незаконному обігу культурних цінностей [225, с. 68–69].

По-третє, значні зусилля Державної служби контролю за період її існування були спрямовані на утворення своїх територіальних органів у 8 регіонах України, які здійснювали розгляд клопотань власників культурних цінностей, видачу дозвільного документу, забезпечували і проводили державну експертизу культурних цінностей, заявлених до вивезення (тимчасового вивезення) та при поверненні після тимчасового вивезення [225, с. 69].

Водночас, варто зазначити, що за наявності чітко визначеної схеми законного переміщення культурних цінностей через державний кордон України порушення митних правил і контрабанда творів мистецтва залишалися досить розповсюдженими явищами. У цьому аспекті Служба стала свого роду «координатором» співпраці з митними та правоохоронними органами у питанні боротьби з незаконним обігом культурних цінностей. Зокрема, вона здійснювала пильний контроль за порядком та підставами для видачі дозвільного документа на вивезення культурної цінності за межі України, об'єктивністю підготовленого експертного висновку на заявлені предмети мистецтва; ретельно вивчала надані власником докази права власності. У результаті тісної співпраці Служби з Міністерством внутрішніх справ та Службою безпеки України здійснювався оперативний обмін інформацією про пе-

реміщені культурні цінності, їхніх власників та напрямки вивезення-ввезення пам'яток мистецтва [225, с. 68].

Разом з тим, на ділянці тісної співпраці Служби та Державної митної служби України виникало багато спільних завдань, а саме: визначення історичного, наукового, культурного і національного значення затриманих предметів, їх вартості (відповідно й міри відповідальності порушників), розпорядження затриманими тією чи іншою митницею предметами, тобто безоплатну передачу їх до музеїв, бібліотек, архівів, релігійним організаціям [225, с. 69]. При цьому, не менш важливим напрямом такої спільної діяльності було і попередження вивезення культурних цінностей за межі України. Адже на цьому етапі чимало залежить від досвіду й інтуїції працівника митних органів та від фахового рівня мистецтвознавця, який або видає дозвіл на вивезення предметів культури з території України, або перевіряє цінність таких предметів на лінії митного контролю поряд з працівником відповідного пункту пропуску через державний кордон України [225, с. 69].

Про злагоджену роботу Комісії, а потім — Служби з митними службами та правоохоронними органами щодо обернення в дохід держави культурних цінностей, що були вилучені митними або правоохоронними органами, а також конфісковані за рішенням суду, говорять статистичні дані: за період 1992–1999 рр. Комісією до державних фондосховищ України та релігійним організаціям було передано понад 14 тис. 600 од. культурних цінностей; за період 2000–2008 рр. Службою розподілено 76 тис. 696 од. на суму 7 млн. 149 тис. 742 грн. (курс 1 долара США на той період коливався на рівні 5 грн.); у 2009–2010 рр. — 28 тис. 362 од. зберігання.

Разом з цим Комісією було започатковано серію друкованих матеріалів, що висвітлювали співпрацю з Державною митною службою України, Національним українським бюро Інтерполу, та проведено низку масштабних виставок врятованих від вивезення українських історико-мистецьких цінностей.

Так, 1996 р., завдяки українським митникам, Музей історії міста Києва отримав можливість дослідити скарб більш ніж 500 давніх монет, а Центра-

льний державний архів-музей літератури і мистецтва України долучив до свого зібрання частину грошових знаків УНР, які, крім історичної, мають й художньо-мистецьку вартість. Адже над їх створенням працював Георгій Нарбут — один із фундаторів «українського стилю» в образотворчому мистецтві.

У цьому розрізі варто згадати виставку «Врятовано для України» в Українському Домі (червень–серпень 1994 р.), де було представлено понад 7 тис. предметів декоративно-ужиткового мистецтва, нумізматики, друкованих видань різних часів, культових предметів і пам'яток образотворчого мистецтва. Всі вони потім були передані Комісією до відповідних закладів культури.

Неординарна подія відбулася у Києво-Печерській лаврі 1998 р., коли Державною митною службою України було передано Всеукраїнському фонду відродження видатних пам'яток історико-культурної спадщини імені Олесея Гончара дві з половиною тисячі старовинних ікон, монет, манускриптів та інших старовинних предметів. Матеріальна й художня цінність вилучених предметів неабияка. Вони стали окрасою Михайлівського Золотоверхого та Успенського соборів у Києві, інших храмів України.

2007 р. співробітниками СБУ та Бориспільської митниці припинено спробу незаконного переміщення через митний кордон України картин російських і українських передвижників XIX ст., загальна вартість творів за попередніми оцінками експертів становила близько 600 тис. грн. Також ними була затримана при спробі незаконного вивезення та вилучена колекція японської мініатюри кінця XIX — початку XX ст. орієнтовною вартістю понад 100 тис. доларів США. При цьому Службою здійснювалися конструктивні перемовини з ізраїльською стороною щодо повернення в Україну незаконно вивезених з Дрогобича (Львівська область) фресок єврейського художника польського походження Бруно Шульца.

Саме за ініціативи Служби щороку проходили засідання постійно діючого круглого столу щодо посилення боротьби з контрабандою культурних

цінностей за участю представників Державної прикордонної служби України, митних і правоохоронних органів, уповноважених Служби, мистецтвознавців. У зв'язку з цим, варто згадати організовану і проведenu за задумом Служби Міжнародну міжвідомчу конференцію з питань запобігання контрабанді культурних цінностей (14–16 жовтня 2008 р., м. Одеса). Слід зауважити, що у цьому міжнародному форумі взяли участь представники державних структур з охорони культурної спадщини, митних і правоохоронних органів з 11 країн світу (Білорусі, Грузії, Литви, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, Туреччини, Угорщини, України) [211].

Проведення заходу такого рівня ще раз підкреслило, що на сьогоднішній день взаємодія державних структур у формуванні та реалізації послідовної стратегічної програми зі збереження національного надбання та запобігання контрабанді культурних цінностей є надзвичайно актуальною. У цьому зв'язку особливо важливим напрямом конструктивної співпраці можна виокремити роботу з взаємообміну інформацією структурних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України (Національного центрального бюро Інтерполу в Україні, Департаменту карного розшуку) зі Службою про оголошені в національний та міжнародний розшук культурні цінності [225, с. 70].

Оновлена інформація з бази даних про викрадені культурні цінності з державних музеїв, бібліотек, приватних колекцій, що на підставі спільного наказу Міністерства культури і мистецтв та Міністерства внутрішніх справ (2004 р.) [31] щомісяця надходила до Служби. У разі потреби відомості Інтерполу про культурні цінності, які знаходилися у міжнародному розшуку, у найкоротший строк надсилалися Службою до Державної митної служби України [225, с. 70].

Яскравим прикладом взаємодії державних органів влади у запобіганні втрат культурних цінностей можна назвати повернення до України трьох предметів археології (II–VII ст.), які історично пов'язані з територією України. Вони були затримані 2007 р. у рамках партнерського співробітництва зі спецслужбами іноземних держав Службою зовнішньої розвідки України та

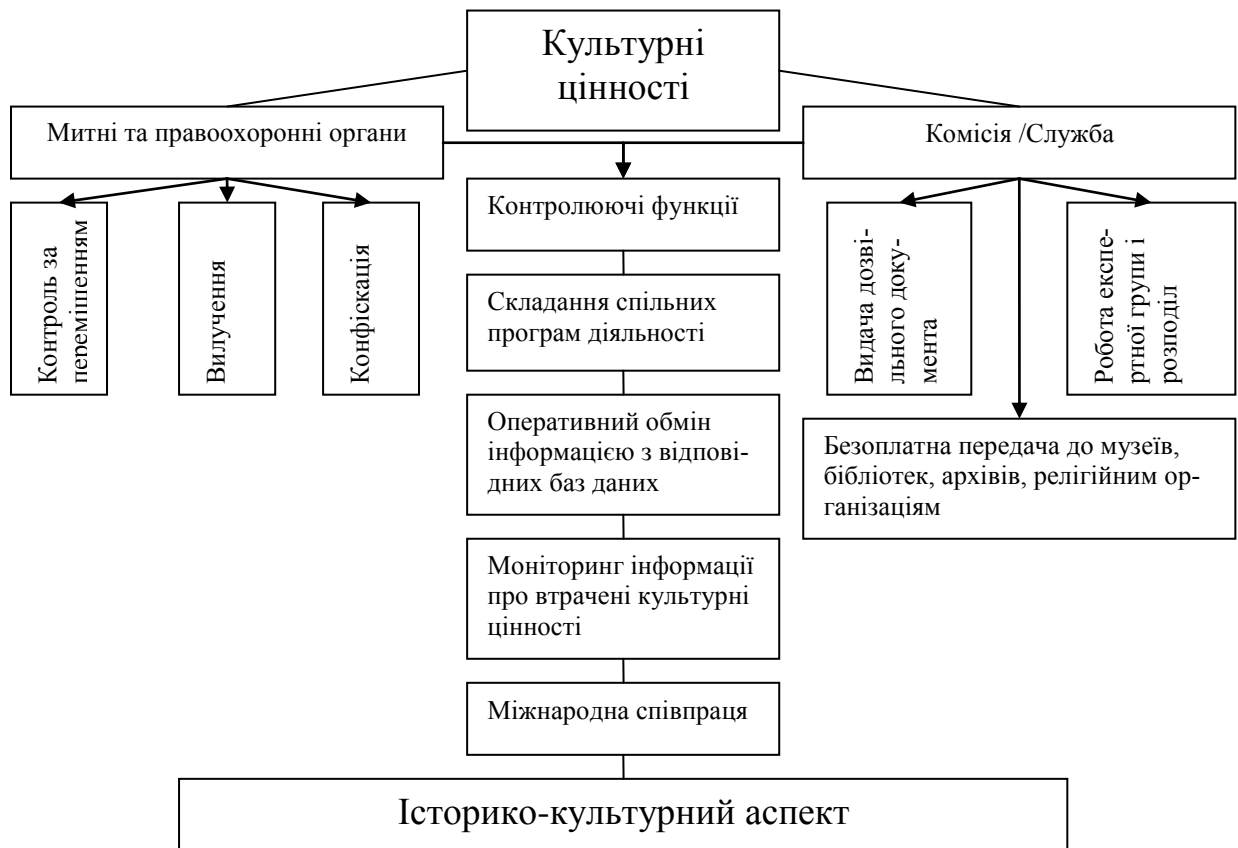
Управлінням охорони культурної спадщини Корпусу карабінерів боротьби з контрабандою предметами мистецтва та культурних цінностей, що входить до складу Міністерства культури Італії. З метою ідентифікації згаданих цінностей до спільної роботи залучалися провідні фахівці-експерти з Музею історичних коштовностей України, Інституту археології НАН України. Повернені археологічні цінності були передані на постійне зберігання до НМІУ та увійшли до його постійної експозиції [225, с. 70].

Також слід зауважити і на поверненні українською стороною семи цінних експонатів фалеристики та предметів релігійного культу (зокрема, Зірки Великої Стрічки Ордену Вірності Мілітарі 1809 р., Великого Хреста Ордену Почесного Легіону 1809 р., срібної чаші з Кремліна із золотим оздобленням), які були викрадені з виставки в Музеї Війська Польського у Варшаві. Завдяки злагодженим діям українських правоохоронних органів вони були віднайдені на території України та 2008 р. у співпраці зі Службою повернуті до Фундації князів Чарторийських при Національному музеї у Кракові та вищезгаданому варшавському музею [225, с. 70].

З огляду на вищевикладене, варто зазначити, що спільна діяльність Служби з митними та силовими органами з окресленого питання здійснювалася у контексті паритетних взаємостосунків, визначала спільну концепцію, програму скоординованих дій, методичне забезпечення напряду роботи. На нашу думку, такий процес важливо розглядати не тільки як результат досягнення спільної мети (контроль за переміщенням, повернення на місце їх попереднього збереження у музеї, бібліотеки, архіви, експонування на виставках), але й у значенні цієї діяльності в історико-культурному аспекті (таблиця 4.1). Адже широкий спектр творів мистецтва (картини, графіка, ікони, предмети церковного вжитку, твори декоративно-прикладного мистецтва, колекції монет, нагородних і пам'ятних медалей тощо) та їх різноманітна тематика мають важливе значення у збереженні національного культурного надбання та використанні цих зразків у соціокультурному розвитку громадянського суспільства [225, с. 70].

Таблиця 4.1

Взаємодія органів влади щодо контролю та запобігання
незаконному вивезенню культурних цінностей з території України

Після ліквідації Служби 2011 р. функції контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей були покладені на Міністерство культури України. Розглянувши основні напрями спільної діяльності Служби з державними органами виконавчої влади, спрямовані на контроль, запобігання незаконному вивезенню та збереженню культурних цінностей, можемо констатувати, що саме соціокультурний аспект осмислення такої співпраці дає відповідним фахівцям можливість естетичного сприйняття мистецьких цінностей в контексті культурно-історичного розвитку України.

4.2 Науково-мистецтвознавча і видавнича діяльність Комісії та Служби

Ще на самому початку діяльності Комісії науково-мистецтвознавча діяльність була визначена як пріоритетна, адже пошук і опис артефактів, які

слід було повернути в Україну, передував власне процесу реституції. З метою накопичення наукового матеріалу співробітниками Комісії (а згодом і Служби) разом з Комітетом з питань культури і духовності при Верховній раді України організовувалися і проводилися конференції, круглі столи (приміром, «Повернення культурних цінностей в Україну», м. Київ, 2009 р.). Видавалися збірники, упорядковувалися каталоги втрат і повернених культурних цінностей, друкувалися спогади діаспорських митців та їх нащадків про їхню творчість. Вся ця інформація оброблялася, зводилася у статистичні дані, обліковувалася, поширювалася музейно-галерейними установами тощо.

Важливим кроком у цьому зв'язку було проведення Комісією Національного семінару «Проблеми повернення національно-культурних пам'яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни» (вересень 1994 р., м. Чернігів). Він був присвячений завершенню четвертого повоєнного десятиріччя і підбиттю підсумків щодо реституції. Крім нього, Комісією та у подальшому Службою було організовано ще кілька конференцій, а також співробітники цих установ брали участь у заходах, що провадилися міжнародними організаціями (зокрема, ЮНЕСКО) та закордонними колегами.

Серед іншого, Комісією та Службою були організовані Науково-практичний симпозіум «Правові аспекти реституції культурних цінностей: теорія і практика» (12–13 грудня 1996 р., м. Київ); Українсько-німецький круглий стіл з питань переміщених внаслідок Другої світової війни культурних цінностей (7 грудня 2007 р., м. Київ); Міжнародна міжвідомча конференція з питань запобігання контрабанди культурних цінностей (14–16 жовтня 2008 р., м. Одеса), які супроводжувалися виставками творів, повернених або розшуканих Комісією та Службою у спадкоємців представників т. зв. «внутрішньої еміграції».

У цілому, за роки незалежності Службою та її попередницею — Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України — видано 3 каталоги втрат культурних цінностей: «Каталог культурних цінностей, викрадених із музеїв та культових спо-

руд України (1984–1998 рр.)» (Київ, 1999) [155]; «Каталог культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій (1999–2009 рр.)» (Київ, 2010, українською, англійською мовами) [154], Каталог творів західноєвропейського живопису, втрачених під час Другої світової війни (Київ, 1998, українською, англійською мовами) [157; 280]. Саме завдяки опублікованим у цих виданнях описам викрадених раритетів, деякі з них вдалося розшукати і повернути до України. Яскравий приклад цьому — інформація про тринадцять викрадених ікон 1984 року з Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького.

Однією з ключових складових забезпечення виконання названих кроків було визначено створення та ведення реєстрів втрачених і переміщених культурних цінностей. У цьому зв'язку Службою (2000–2011 рр.) спільно з музеями та бібліотеками України розроблено паспорт на культурну цінність.

Водночас, була розроблена та введена в дію інформаційно-пошукова система «Культурні цінності, втрачені Україною під час та внаслідок Другої світової війни. Музеї», банк даних якої поповнювався на підставі інформації про втрачені пам'ятки, що надходила від управлінь культури обласних державних адміністрацій, Міністерства культури Автономної Республіки Крим, міських державних адміністрацій м. Києва та Севастополя.

2010 року вищезгаданий реєстр нараховував близько 10 тисяч внесених найменувань втрачених культурних цінностей. З метою розміщення цієї бази даних в мережі Інтернет її було переведено на англійську мову. Адже розміщення інформації про втрати є обов'язковою умовою та ще одним провідним принципом у пошуку окреслених цінностей за кордоном та їх поверненні.

На жаль, у зв'язку із оптимізацією системи центральних органів виконавчої влади 2011 р. Служба була ліквідована. Проекти із розміщення в мережі Інтернет інформації про втрати (близько 10 тис. одиниць культурних цінностей) та черговий етап впровадження вищезгаданої інформаційної системи «Культурні цінності України» не були здійснені.

У цей час функції із забезпечення та реалізації державної політики у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, зокрема, у частині ведення реєстрів переміщених культурних цінностей, були покладені на Міністерство культури України [34]. Так, нині в Україні існує розвинена нормативно-правова база, що регулює питання створення й ведення баз даних культурних цінностей. Вивчення цієї проблематики й внесення відповідних пропозицій щодо вдосконалення законодавства України на сьогоднішній день вбачається актуальним завданням вітчизняної науки. Нині можливість інтеграції законодавчої бази й наукової сфери має важливе значення для практичної діяльності в роботі з базами даних культурних цінностей.

Виходячи з того, що за межами України наразі перебуває значна кількість культурних цінностей українського походження — музейні експонати, архівні документи, книги, які через різні історичні події загублені й відчужені від нашого народу, тобто — виключені з наукового й культурного обігу, ситуація довкола питання повернення артефактів буде актуальною ще довго.

Українські культурні цінності за кордоном умовно можна поділити на кілька категорій: 1) Культурні цінності, вивезені з території України під час і внаслідок Другої світової війни; 2) Культурні цінності української діаспори; 3) Культурні цінності, які на законних правах зберігаються в музеях, архівах, бібліотеках інших держав; 4) Культурні цінності, викрадені й незаконно вивезені з території України у теперішній час.

Пильної уваги держави на сьогодні потребує саме перша категорія культурних цінностей. Друга категорія розглянута у попередньому підрозділі. Що стосується третьої категорії — вивезених на законних підставах творів, що належать нашій культурі — по відношенню до них можна застосовувати лише право на часткову реституцію (тобто запити на інформацію про артефакти, їх зображення, стан збереження, можливість проведення спільних виставок). Четвертою категорією, як правило, займаються, насамперед, силові структури — Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України разом із Національною поліцією та Укрбюро Інтерполу, Прикордонна

служба України, Служба зовнішньої розвідки України, Департамент організації митного контролю Державної фіскальної служби України.

Якщо розглядати культурні цінності, втрачені під час і внаслідок Другої світової війни, то варто підкреслити, що для України проблема пошуку таких цінностей нині є гострою й актуальною. Відповідно до статей 3, 4 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», культурні цінності, евакуйовані з території України під час воєн і збройних конфліктів, підлягають поверненню в Україну [16].

Як зазначалося вище, одним із основних завдань, покладених сьогодні на Мінкультури, є ведення баз даних на переміщені культурні цінності [22]. У зв'язку із регулюванням питань переміщення культурних цінностей і співвіднесення практики з теорією, варто звернутися до досвіду наших ближніх і далеких сусідів щодо пошуку втрачених цінностей і ведення відповідних електронних каталогів.

Слід зазначити, що інформацію про втрачені цінності систематизували або активно систематизують усі європейські держави, що постраждали у Другій світовій війні. Такий моніторинг дозволяє робити ефективний пошук цих культурних цінностей за кордоном. Якщо розглянути звертання до проблематики ближніх сусідів України (зокрема, Білорусі, Росії), то можна сказати, що робота в цьому напрямку ведеться на державному рівні.

Розглядаючи практику європейських держав щодо формування й ведення баз даних втрачених культурних цінностей, варто звернутися до досвіду Федеративної Республіки Німеччини. Як уже згадувалося, 1993 р. між Урядом України й Урядом Німеччини підписана угода про культурне співробітництво. Протягом багатьох років німецькі колеги виробили низку нових технологічних напрацювань. Нині вони діляться з українськими експертами, музейними працівниками практичним досвідом у галузі функціонування й обслуговування федеральної бази даних втрат культурних цінностей [219, с. 454].

Так, приміром, 1994 р. в Міністерстві культури федеральної землі Саксонія-Ангальт у Магдебурзі було засновано центральну німецьку державно-публічну установу Федеративної Республіки Німеччина й усіх федеральних земель — Координаційну установу з питань втрат культурних цінностей і їхньої документації. Відповідна база даних з інформацією про пошук і місцезнаходження культурних цінностей, втрачених під час і внаслідок Другої світової війни, розміщується в інтернеті на веб-сторінці www.lostart.de. Слід зазначити, що більш ніж за десятиліття співробітництва з німецькою стороною у межах роботи вищевказаної Змішаної українсько-німецької комісії, за сприяння Координаційної установи на її веб-сторінці www.lostart.de розміщено інформацію про 10300 найменувань переміщених внаслідок війни культурних цінностей з 14 українських музеїв: Київського національного музею російського мистецтва, Київського національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Возницького, Одеського художнього музею, Севастопольського художнього музею, Сімферопольського художнього музею [219, с. 454].

Цінність такого розміщення інформації щодо культурних цінностей очевидна. З його появою збільшується ймовірність виявлення та повернення того або іншого експоната [219, с. 454]. За даними керівника Магдебурзької установи Міхаеля Франца, «вже більш як 13 років їхня установа прагне забезпечити прозорість документації про переміщені культурні цінності». База даних порталу постійно оновлюється та збільшується. Якщо говорити про втрати німецьких музеїв, то кілька років тому мова йшла лише про 30 тис. окремих об'єктів, наразі їх вже більш як 77 тис. Також у Німеччині відкриті фондосховища, де розміщені експонати невідомого походження, які виявилися там внаслідок Другої світової війни. Німецька сторона підтвердила готовність допуску українських експертів у ці фонди з метою ідентифікації експонатів, втрачених Україною [219, с. 455].

Значна робота в галузі повернення культурних цінностей провадиться і в Білорусі, де останнім часом активно використовують так звану «часткову

реституцію» — практику введення інформації про переміщені пам'ятки, що належали білоруським колекціям. Виступаючи на конференції «Повернення національного культурного надбання: досягнення й перспективи українсько-європейської інтеграції», що проходила 15–16 травня 2013 р. в Києві за ініціативи Міністерства культури України, білоруська колега Тетяна Мармиш у своїй доповіді підкреслила, що «необхідність активізації щодо організації роботи з повернення національних цінностей, створення бази даних і інтернет-порталу втрачених культурних цінностей Білорусі знайшла підтримку на державному рівні» [219, с. 454]. А саме: Постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь 2009 р. була створена Міжвідомча Комісія при Раді по виявленню, поверненню, спільному використанню й введенню до наукового і культурного обігу національних культурних цінностей, які виявилися за межами Білорусі. Першочерговими напрямками роботи Комісії на сьогоднішній день є розробка сучасного програмного продукту з напрацьованими матеріалами й внесення до бази даних обробленої музеями, архівами, бібліотеками інформації про втрачені об'єкти. Також велику увагу у цій країні планується приділити дослідженню юридичного статусу переміщених національних культурних цінностей [219, с. 454].

Значними досягненнями характеризується започаткування і успішна реалізація інтернет-проекту «Культурні цінності — жертви війни» (www.lostart.ru), розробленого Міністерством культури Російської Федерації. Згаданий електронний інформаційний ресурс акумулює в собі систематизовану інформацію про втрати культурних цінностей Росії внаслідок Другої світової війни [178]. Водночас, Міністерством культури РФ регулярно здійснює публікацію «Зведеного каталогу культурних цінностей Російської Федерації, викрадених і втрачених у період Другої світової війни». Цей каталог складається з низки довідкових видань у вигляді окремих томів книг про втрати музеїв, палаців, бібліотек та ін.

Сьогодні вже випущено «18 томів означеного каталогу в 53 книгах російською мовою й понад 15 книгах англійською мовою» [178]. На сторінках

згаданих книг міститься інформація про зниклі архівні й бібліотечні зібрання Росії, непоправні втрати історико-культурного надбання з художніх колекцій найбільших російських музеїв «(Державної Третяковської галереї, Державного Російського музею, Царського Села (Пушкіна), музеїв Гатчини, Воронежа, Калуги, Нового Єрусалима (Істри), Орла, Острогожська (Воронезької обл.), Павловська, Петергофа, Смоленська, Таганрога)» [178].

Перші спроби у незалежній Україні розробити і погодити порядок санкціонованого обміну інформацією між окремими вітчизняними й закордонними базами даних культурних цінностей, зокрема, з використанням глобальної мережі інтернет, були впроваджені шляхом реалізації державної програми «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» на 1999–2005 рр. На той час у Державній службі контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.) була створена інформаційно-пошукова система «Культурні цінності, втрачені Україною під час і внаслідок Другої світової війни. Музеї» [219, с. 455].

Служба стала централізованим місцем, куди з усієї України надходили списки втрат культурних цінностей. Вся інформація надавалася у документальному вигляді, що значно ускладнювало процес формування бази даних. Не зважаючи на складності у технічному обслуговуванні програми й нестачу фахівців на цій ділянці роботи, за десять років (2000–2010 рр.) до вищезгаданої інформаційно-пошукової системи було внесено інформацію про понад 9 тис. од. втрачених культурних цінностей. Безсумнівно, беручи до уваги величезні збитки, які понесла українська культура внаслідок цієї війни, таку роботу необхідно вести у масштабі всієї України [219, с. 455].

Поряд із формуванням загальної електронної бази даних втрат національних культурних цінностей, окремі музеї України видали друковані каталоги своїх втрат: «Каталог втрачених музейних цінностей з Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського» (Чернігів, 1992) [153], «Каталог творів Київського музею російського мистецтва, втрачених у роки Великої вітчизняної війни 1941–1945 р. /живопис, графіка/» (Київ, 1994) [156]; Ката-

лог втрачених експонатів Національного музею у Львові (Київ–Львів, 1996) [152]; Каталог творів західноєвропейського живопису, втрачених під час Другої світової війни (Київ, 1998, укр. і англ. мовами) [157; 265].

Величезна робота зі складання списків і поширення цієї інформації за межами України принесла свої плоди. Як наслідок музеї стали знаходити свої втрачені експонати, і розпочали перемовини щодо можливих шляхів повернення картин в Україну. Також слід зазначити, що Службою випускалися щорічники «Повернуто в Україну» [204], де друкувалися списки повернутих в Україну культурних цінностей [219, с. 455].

Так, на вимогу часу 2010 р. з ініціативи Служби була створена інформаційно-пошукова система «Культурні цінності України», розроблений відповідний програмний продукт, закуплене й установлене необхідне технічне устаткування. У цю ІПС увійшов портал з 8 реєстрів культурних цінностей, що після 2011 р. продовжували вестися відділом з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України ще деякий час (з 2013 р. робота з ведення вказаних реєстрів припинена у зв'язку з відсутністю фінансування та адміністрування) та мали наступні назви:

- 1) «Реєстр культурних цінностей, втрачених під час і внаслідок Другої світової війни. (Музеї)»;
- 2) «Реєстр культурних цінностей, втрачених під час і внаслідок Другої світової війни. (Бібліотеки)»;
- 3) «Реєстр культурних цінностей, повернутих в Україну»;
- 4) «Реєстр культурних цінностей, які пов'язані з історією українського народу й перебувають за межами України»;
- 5) «Реєстр культурних цінностей, які перебувають у національному розшуку»;
- 6) «Реєстр культурних цінностей, які перебувають у розшуку за запитами інших держав»;
- 7) «Реєстр конфіскованих культурних цінностей»;

8) «Реєстр культурних цінностей, на які видане свідоцтво на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України» [219, с. 456].

ПС являла собою інформаційну систему, що передбачала створення єдиної бази даних, де обмін інформацією повинен виконуватися в режимі online між Міністерством культури України й установами культури (музеями, бібліотеками). У той же час, інтегрованими до цієї системи повинні бути органи державної влади, на які покладені функції боротьби з контрабандою й незаконним обігом культурних цінностей [219, с. 456].

Серед іншого, насамперед, варто звернути увагу на реєстри № 1, 2 і зупинитися більш докладно на їхньому описі. Реєстри культурних цінностей, втрачених музеями й бібліотеками України під час і внаслідок Другої світової війни, були розроблені у зв'язку із необхідністю проведення досліджень щодо втрат, які понесли національні музеї та бібліотеки в цей період, а також з метою створення єдиної бази даних таких цінностей.

Зрозуміло, що внаслідок Другої світової війни європейська культура понесла масштабні втрати. Нацистська Німеччина робила планові, систематичні грабунки музеїв, бібліотек, національних і приватних зборів у всіх окупованих державах. Після закінчення війни частина вивезених нацистами культурних цінностей була повернута власникам. Але далеко не всіх. При цьому необхідно наголосити, що 2/3 втрат культурних цінностей колишнього СРСР внаслідок війни становлять втрати України. На початку 1990-х рр., завдяки виявленим архівним документам, було встановлено, що «втрати 21 музею України становлять 283728 од.» [2, с. 5]. Список втрат значний, і Україна дуже зацікавлена в їхньому пошуку та поверненні на батьківщину.

Проте, поки що, на жаль, в Україні не накопичено централізованих уточнених даних щодо загального фонду культурних цінностей, втрачених музеями й бібліотеками України під час і внаслідок Другої світової війни. Однак, орієнтуючись на членство в ЄС, інших міжнародних організаціях, а також з огляду на значні втрати національного історико-культурного надбан-

ня, Україна не може стояти осторонь від створення максимально повної й інформативної бази даних вищевказаних культурних цінностей. Уперше засновані в Європі й нині започатковані в Україні реєстри, що формуються, дозволять усвідомити обсяг втрат, заподіяних війною національній культурній спадщині, визначити їхній фінансовий еквівалент. Також ведення реєстрів втрат культурних цінностей може слугувати більш повному й об'єктивному висвітленню історії нашої держави. А саме створення і наповнення такої бази даних дасть можливість здійснювати системний і цілеспрямований пошук українських культурних цінностей за кордоном [219, с. 457].

Питання інформатизації даних про втрачені, викрадені культурні цінності, належне фінансування й адміністрування цієї галузі є надзвичайно актуальними в європейських країнах, Америці. Зокрема, втрачених внаслідок Другої світової війни. Практика останніх років в Україні показує, що можна домогтися не лише «фізичного» повернення цінностей українського походження, але й шляхом введення її в національний культурний і науковий обіг, репродукувати копії таких цінностей, експонувати в Україні об'єкти українського походження з відомих музеїв світу, залучати до цієї проблематики провідних дослідників і видавати спеціальну літературу, організовувати тематичні конференції й симпозіуми [219, с. 457].

Через необхідність обміну інформацією з переміщуваних культурних цінностей між країнами СНД і Євросоюзу, Україною були зроблені конкретні кроки щодо створення електронного каталогу культурних цінностей України. Зокрема, формування ІПС «Культурні цінності України» та її наступне розміщення на офіційній веб-сторінці Мінкультури України мало би сприяти посиленню ефективності скоординованих дій структур з пошуку та збереження національної культурної спадщини [219, с. 457].

Крім вищевикладеного, співробітники Комісії та Служби постійно проводили курси з підвищення кваліфікації для музейного, бібліотечного, архівного персоналу, працівників Міністерства внутрішніх справ України та Державної митної служби України (назва на той час) на своїй базі та базі Держа-

вної (нині Національної) академії керівних кадрів культури і мистецтв України. Разом з тим, вони займалися розробкою науково-методичного забезпечення у цій царині для всіх закладів культури України, укладали нормативно-правові збірники з питань переміщення культурних цінностей, їх атрибуції та експертизи; видавали дозволи на переміщення культурних цінностей через державний кордон України [147]; здійснювали організацію та підготовку до засідань Міжвідомчої ради з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей — спеціально створеного урядом України органу, який носив консультативно-дорадчий характер (спочатку діяв при Кабінеті Міністрів України, згодом — при Мінкультури), що готував пропозиції та приймав рішення про передачу на постійне зберігання до музеїв, бібліотек, архівів, релігійним організаціям культурних цінностей, які були повернені, передані в дар Україні, обернені в дохід держави відповідно до закону.

Також співробітники Комісії та Служби брали участь у всіх вагомих заходах, організованих Комітетом з питань культури і духовності, Інститутом стратегічних досліджень, Національною академією наук України, силовими структурами України з питань збереження культурної спадщини та культурних цінностей, національного культурного надбання; займалися співпрацею з закордонними реституційними групами, дипломатичною роботою у складі робочих груп з окремих питань переміщення та охорони культурних цінностей.

Тобто, упродовж 20 років працівниками Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992–1999 рр.) та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.) провадилася видавнича, експертна, нормативно-правова, мистецтвознавчо-пошукова, навчально-методична, викладацька, міжнародно-представницька та дипломатична робота.

Висновки до 4 розділу

Отже, протягом 1992–2011 рр. здійснювалися наступні заходи зі співпраці Комісії та Служби з контролюючими органами України: підготовка,

організація та проведення наукових семінарів, конференцій, круглих столів з питань збереження культурної спадщини та переміщення культурних цінностей в Україні; підготовка до друку збірників за результатами проведення всеукраїнських заходів; друк нормативно-правової бази з питань переміщення культурних цінностей і запобігання їхнім втратам, а також специфіки експертизи переміщуваних творів; видання наукової літератури з історії мистецтва діаспори та представників т. зв. «внутрішньої еміграції»; систематизація даних відносно втрачених під час або внаслідок Другої світової війни творів і видання їх каталогів; представницька участь у всіх наукових заходах ЮНЕСКО з питань запобігання втратам культурних цінностей країнам їх походження; розробка нормативно-правової бази щодо переміщення культурних цінностей через державний кордон України; започаткування інформаційних реєстрів втрачених і незаконно переміщених, конфіскованих або вилучених культурних цінностей; науково-методичне забезпечення в галузі переміщення культурних цінностей для працівників музейної галузі та митників; проведення лекцій з нормативно-правового, методичного забезпечення й експертизи на курсах з підвищення кваліфікації при Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв; проведення мистецтвознавчої експертизи та видача дозволів на переміщення культурних цінностей через державний кордон України; організація і забезпечення роботи групи експертів, яка опікувалася питаннями безоплатного розподілу культурних цінностей, що були передані в дар або повернені Україні, згідно з діючою процедурою обернені в дохід держави з метою подальшої передачі до державних і комунальних закладів культури, культурно-просвітницьких і релігійних організацій, підготовка відповідних пропозицій на розгляд Міжвідомчій раді з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей; співпраця з реституційними робочими групами за кордоном; участь в розробці мистецтвознавчо-експертних питань у складі дипломатичних робочих груп тощо.

Спільними в означений час були заходи Комісії та Служби, об'єднані із силовими структурами і державними установами, направлені на контроль за

переміщенням культурних цінностей. Насамперед, це стосується обміну базами даних з МВС, Укрбюро Інтерполу, взаємодії з СБУ, МЗС, Службою зовнішньої розвідки України, Державною прикордонною службою України, Державною митною службою України, моніторингом незаконно переміщених і втрачених культурних цінностей.

РОЗДІЛ 5

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЦІННОСТІ, НАБУТІ ДЕРЖАВОЮ ЗАВДЯКИ КОМІСІЇ ТА СЛУЖБИ ПРОТЯГОМ 1992–2011 РОКІВ

Підписання двосторонніх та багатосторонніх міжнародних угод і розвиток зарубіжної співпраці з питань повернення незаконно вивезених культурних цінностей в межах діяльності відповідних міжурядових комісій та міжнародних організацій; співпраця з країнами Євросоюзу, насамперед, Польщею, Німеччиною, Угорщиною, згодом США, Канади та країнами СНД — у першу чергу із Росією; членство України в авторитетних міжнародних організаціях, зокрема, Міжурядовому комітеті ЮНЕСКО зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам походження або їх реституції у разі незаконного привласнення — всі перелічені чинники сприяли підвищенню міжнародного авторитету України у сфері повернення культурних цінностей, вдосконаленню механізмів захисту національних інтересів в окресленій царині та запобіганню втратам культурного надбання українського народу.

За 20 років існування вищезгаданих державних інституцій, що здійснювали реалізацію державної політики у сфері повернення культурних цінностей і зарекомендували Україну як стратегічного партнера в окресленому напрямі співпраці з країнами ЄС і СНД, було розроблено та впроваджено у дію низку науково-пошукових, організаційно-просвітницьких заходів, спрямованих на виявлення, вивчення, облік втраченої історико-культурної спадщини нашого народу та розроблення шляхів її повернення до України [222]. На батьківщину були повернені сотні тисяч одиниць зберігання музейних, бібліотечних, архівних артефактів. Слід зупинитися на цих історико-культурних і мистецтвознавчих здобутках Комісії та Служби детально.

5.1 Архівні й книжкові колекції

Загалом, усі зусилля Комісії та Служби від самого початку їхньої діяльності спрямовувалися, насамперед, на вивчення бази даних і систематиза-

цію інформації, розшукованої, як у внутрішніх, так і у зовнішніх архівах. Так по крихтах збирався документальний і речовий матеріал, який дозволяв заново осмислювати цілі віхи розвитку мистецтва України, співвідносити його з європейським та американським контекстом, виявляти тенденції розвитку і нові мистецькі й історико-культурні вектори взаємодії.

Найбільш чисельною групою надходжень культурних цінностей до України, повернутих на батьківщину Комісією та Службою, є архівні джерела, документалістика, особисті бібліотеки, фотографії відомих діячів історії, культури і мистецтва, ксерокопії окремих матеріалів, особисті меморіальні речі визначних художників, літераторів, представників інтелігенції, їх епістолярна спадщина, книжковий фонд. Часто речові матеріали доповнювалися колекціями мистецьких творів і становили з ними єдине неділиме ціле, або ілюстрували окремі періоди їх життя та творчості.

1993 рік. 1992 р. було започатковано Комісію, а вже наступного р. до України вдалося повернути з Республіки Польща *архів Товариства «Просвіта»*, що складався з протоколів засідань — від перших загальних зборів Товариства 1868 р. до 1923 р. Він, з пізніше поверненим архівом Української Вільної Академії Наук (УВАН), становить, напевне найбільш цінні зібрання документів провідних діячів української культури XIX–XX ст. 6 томів архіву «Просвіти» було передано до Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Поверненню цієї збірки з закордону передувала довготривала праця співробітників Комісії із польською стороною [120, с. 1].

Збірка Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України) поповнилася архівом та книгами з бібліотеки видатного українського *кінорежисера, письменника, художника Олександра Довженка* (1894–1956). 352 негативи фотоплівки, 157 документів, 8 друкованих видань передала в дар Україні з Російської Федерації Ірина Петрова, колишня директорка «Мосфільму», яка успадкувала меморіальні речі митця та його архів негативів від удови великого режисера — Юлії Солнцевої. 1994 р. І. Петрова передала ще 101 теку з архівними документами,

186 од. книжок (більшість з автографами видатних діячів культури й мистецтва України та Росії), 2 комплекти платівок із записами О. Довженка, твори мистецтва (автопортрет О. Довженка, картини П. Кончаловського «Бузок», П. Вільямса, 4 репродукції малюнків французького живописця й скульптора Ф. Леже, на 3 з яких — автографи дружини митця — Наді Леже), які доповнили збірку ЦДАМЛІМ України, Сосницькому літературно-меморіальному музею О. Довженка (меморіальна садиба-батьківська хата видатного українця) — історико-меморіальні речі О. Довженка та Ю. Солнцевої у кількості 17 од. і 87 книг з їх приватної бібліотеки. 1994 р., коли під егідою ЮНЕСКО міжнародна спільнота відзначала 100-річчя від дня народження всесвітньомовного діяча світової культури О. Довженка, з архіву історико-документального департаменту МЗС Російської Федерації вдалося повернути ще 10 од. копій документів про діяльність класика світового кіно у дипломатичних представництвах Варшави й Берліну, архівні матеріали та меморіальні речі з квартири кінорежисера у кількості 1865 од. документів, 310 000 од. кадрів кіноплівки, 20 од. книжок та 2 од. меморіальних предметів, що надішли до збірок ЦДАМЛІМ України та Сосницького літературно-меморіального музею О. П. Довженка (зокрема, друкарську машинку «Роял», придбану режисером 1930 р. у Німеччині і на якій він друкував свої твори; керамічний баран, подарований режисерові українським поетом і романістом Ю. Яновським 1949 р. з нагоди першого повоєнного кінофільму «Земля») [85].

Так, 1997 р. до ЦДАМЛІМ України було передано ще 118 од. книжок з особистої бібліотеки О. Довженка та його дружини — кіноактриси й режисера Ю. Солнцевої. Живучи більшу частину свідомого життя в Москві, О. Довженко неймовірно сумував за Україною. «Я хочу писати, я хочу жити і мушу жити серед свого народу <...>. Щоб було видно Дніпро, і Десну десь під обрієм, і рідні чернігівські землі, що так наполегливо почали з'являтися мені уві сні», — писав він 1945 р. [85].

Ще однією колекцією архівних матеріалів киянина *письменника-дисидента Віктора Некрасова* (1911–1987), переданих в дар Україні з Фран-

цузької Республіки пасинком літератора Віктором Кондирєвим, викладачем російської мови у Сорбонні, збагатилася архівна збірка ЦДАМЛМ України. Серед іншого, були рукописи повістей «Кіра Георгіївна», «Персональне діло комуніста Юфи», «Записки роззяви», оповідання, нариси «Спасати людей», «Розповідь про стиль соціалістичного реалізму», статті «Погляд і ніщо», спогади «Сталін у піжамі». У вказаних художніх творах розповідається про Київ, киян, київські історії. Альбоми зі світлинами цього фонду розкривали життєвий і творчий шлях письменника, його подорожі Італією, Америкою, Францією, враження від яких прозаїк описував у своїх начерках. Особливо цікавими є фотоальбоми, присвячені Києву і близьким друзям, Франції — у перший приїзд і в еміграції, 90-річчю матері. У своєму звіті про відрядження до Парижа 1993 р. спеціальний кореспондент «Літературної газети» в Україні Г. Кіпніс писав: «Должен отметить, что могила Некрасова до сих пор продолжает оставаться местом паломничества для людей, приезжающих из бывшего Союза» [62].

Географія творчих взаємин з діаспорою співробітників Комісії унаочнюється вже за результатами праці протягом першого року після створення установи. 48 од. архівних матеріалів та художніх творів представниці великого шляхетного роду Мазуренко, *поетеси, художниці Галі Мазуренко* (1901–2000) були передані до збірки Національного музею літератури України зі Сполученого королівства Великобританії та Північної Ірландії. Її батько — Сергій Боголюбов — був нащадком декабриста Татищева. Мати — Єлизавета Мазуренко — випускниця знаменитих Санкт-Петербурзьких медичних курсів Лесгафта і Берлінської медичної академії. Батьки передали своїй доньці любов до людей і гордість за своє українське походження [83]. Повернення спадщини Г. Мазуренко стало можливе завдяки невтомній діяльності письменника і науковця Ю. Покальчука — повноважного представника Комісії, голови Міжнародного відділу Спілки письменників України. Перебуваючи у Лондоні та спілкуючись з авторкою, він привіз до Києва подаровану нею мистецьку спадщину й архівні документи. Особливо цінними раритетами зі

спадщини Г. Мазуренко є рукопис поетеси «Спомин», книга українського канадського лінгвіста, лексикографа Я. Рудницького «В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985)», видана в Оттаві 1985 р. (з дарчим написом). Вартісними джерелами стали й альбоми з малюнками Г. Мазуренко, ксерокопії її посвідчень з Кембриджського університету (б/д), Берлінського університету (03.10.1922 р.), Українського Вільного Університету в Празі (21.01.1942 р.), студії малярства Польського університету (15.08.1974 р.) та ін. [83].

972 од. творчого доробку Г. Мазуренко (щоденники у віршах і малюнках, авторські твори, вірші, ескізи і замальовки, малюнки з зображенням тварин і фантастичних сюжетів, емалі на металі, література з бібліотеки Г. Мазуренко) 2003 р. було передано до ЦДАМЛМ України. На документально-художній виставці в названій установі здобутків Служби, яка пройшла протягом 13–14 грудня 2007 р. під назвою «Скарби, повернуті народу України», були представлені автобіографія авторки, вірші-роздуми, -спогади, її листування, зошити з віршами, малюнками, а також емалі мисткині, які експонувалися в США, Великій Британії, Ісландії, Німеччині, Пакистані, Франції [103, с. 3–4].

Архів видатного *поета, громадського та політичного діяча Івана Багряного* (спр. прізвище — Лозов'яга; 1907–1963) за доброї волі його дружини та письменника Олександра Шугая з «Фундації імені І. Багряного» з Федеративної Республіки Німеччина було підготовлено до відправлення та передано в дар Україні. 554 назви архівних документів, друкованих видань (романів, повістей, віршів, пісень, пародій, памфлетів тощо), фотонегативів та 254 назв меморіальних речей (зокрема, його портативна друкарська машинка, окуляри у роговій оправі в чорному шкіряному футлярі, портмоне та портфель, печатка «Іван Багрянний») увійшли до складу ЦДАМЛМ України, 2 документи і 15 друкованих видань — Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, 17 примірників друкованих видань (з них 7 примірників книги І. Багряного «Людина біжить над прірвою») — Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, 7 документів, 7 друкованих видань, 3 музейні пред-

мети (а саме, костюм-трійка І. Багряного) — НМІУ, 5 од. архівних і меморіальних речей — Сумському обласному краєзнавчому музею [86].

З прес-релізу (розширеної експлікації) виставки надходжень до ЦДАМЛМ України завдяки Комісії та Службі 2007 р. відомо наступне: «Архів письменника, громадсько-політичного діяча Івана Павловича Багряного <...>, який було передано в ЦДАМЛМ України в 1990-х рр., став чи не найбільшим архівним фондом серед інших фондів діячів української літературно-мистецької діаспори. На виставці експонувалися рукописи прозових творів письменника: роману «Людина біжить над прірвою», повісті «Морітурі», поезій зі збірки «Золотий бумеранг», з циклу «Канів», «З камери смертників», пародій «Ода до Сталіна», а також окремі публіцистичні статті «Камо грядеші?», «Великий іспит», «Чого нам бракує» та ін. <...>, а також графічні роботи митця (ілюстрації до власних творів, ескізи обкладинок книг), листування І. Багряного з сучасниками, відомими діячами культури Г. Китасти́м, Г. Костюком, У. Самчуком» [103, с. 2–3].

1994 рік. Зі США в дар Україні від багаторічного представника Комісії у США, українського мецената, патріота України доктора Мар'яна Коця та його дружини Іванки з Нью-Йорка було передано 398 од. архівних матеріалів та меморіальний речей *танцюриста, хореографа, дослідника українського народного танцю Василя Авраменка* (1895–1981). Ці артефакти (афіші, особисті речі та документи Авраменка, листування, альбоми, вирізки з газет, фільмові стрічки тощо) стали власністю Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника. Серед них, зокрема, оригінал програми Українського фестивалю на пошану Джорджа Вашингтона за участю хору Олександра Кошиця й українського балету Василя Авраменка (травень, 1932 р., англ. мовою); оригінал заповіту останнього від 24 березня 1981 р. [64]. Щодо його творчості на виставці надходжень до ЦДАМЛМ України «Скарби, повернуті народу України», зумовлених діяльністю Комісії та Служби, 13–14 грудня 2007 р. було сказано наступне.

«Школа українського танцю за кордоном постала зі сторінок програм, афіш, світлин відомого українського хореографа, танцюриста, уродженця Стеблева на Черкащині, батьківщини письменника І. Нечуя-Левицького — Василя Авраменка, доля якого закинула далеко від рідної землі, спочатку в Західну Європу, а потім за океан — в США, Канаду, де він мав власну кіностудію, на якій поставив кінофільми за п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка», оперу С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», п'єсу І. Нечуя-Левицького «Маруся Богуславка» (за участю хору О. Кошиця). Гас-тролював у Бразилії, Аргентині, Ізраїлі» [103, с. 3]. На згаданій виставці глядач зміг побачити «текст виступу в Українському Вільному Університеті у Мюнхені <...> з нагоди 75-річчя В. Авраменка, звернення до духівництва щодо надання матеріальної допомоги в розвитку народної творчості, програми фестивалів та фільмів В. Авраменка з ФРН» [103, с. 3].

Згадуючи під час міжнародної конференції «Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст.» (1996 р.) про повернені імена видатних постатей культури, історії, науки М. Андрієнка, О. Довженка, В. Січинського, професор О. Федорук відзначав: «Уже повернуто Україні ім'я всесвітньо відомого хореографа Василя Авраменка, перевезено його архів і здійснено перепоховання праху (за його заповітом) на батьківщині в с. Стеблеві Корсунь-Шевченківського району на Черкащині» [64]. На кошти відданого друга, мецената із США, багаторічного закордонного представника Комісії — Мар'яна Коця, який добре знав відомого земляка, добровільно опікувався ним в останні роки життя, 1995 р. у рідному селі Стеблеві на місці перепоховання танцівника було встановлено кам'яне погруддя. 1997 р. до збірки ЦДАМЛМ України від журналіста Володимира Леника з ФРН надійшло 16 аркушів архівних матеріалів, пов'язаних з життям і творчістю засновника української народної хореографії В. Авраменка [64] (рис. Б.5.1, Б.5.2, Б.5.3, Б.5.4).

Документи, фото, література, особисті речі визначної *поетеси, громадської діячки Лесі Українки* (1871–1913) та *родини Косачів* завдяки дару громадянки США, племінниці Лесі Українки Ольги Сергіїв (народж.: Бори-

сова, 1914–2001), що передавала їх на батьківщину протягом кількох попередніх років, стали власністю України. Дочка молодшої сестри згаданої поетеси, Ізидори, подарувала 138 од. експонатів (зокрема, комірчик Олени Пчілки, серветку, вишиту О. Сергіїв у дитинстві для Олени Пчілки, родинні фото Кривинюк-Драгоманових та ін.) до Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького в Києві [120, с. 3]. На своєму персональному сайті дослідниця біографії Лесі Українки, хранитель фондів архіву-музею УВАН у США Тамара Скрипка, у розповіді про свого друга, людину, близьку її світоглядно, Ольгу Сергіїв написала: «вона була останньою живою ниточкою, яка поєднувала нашу епоху з епохою Лесі Українки, яка народилася і жила в тому ж родинному оточенні, в тій же атмосфері і серед тих же речей, що й поетеса. І раптом ця ниточка урвалася <...>. З відходом Ольги Юріївни — останньої з роду Косачів <...>, дух і атмосфера славетного роду Драгоманових-Косачів згасли» [216].

Архіви українського *письменника-драматурга, поета, символіста Олександра Олеся* (при народженні —Кандиба Олександр Іванович, 1878–1944) і його сина — *поета, громадсько-політичного діяча Олега Ольжича* (справжнє ім'я —Кандиба Олег Олександрович, 1907–1944) повернено з Чеської Республіки. 902 од. матеріалів були передані до збірки Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Дарування здійснили донька визначного українського книгознавця, бібліотекознавця, культуролога Степана Сірополка — професор педагогіки Олександра Сірополко (особисті речі Олександра Олеся, пенсне, книги з дарчими написами, документальні фото), Л. Красковська (копії листів О. Ольжича, автографів-присвят Олександра Олеся), П. Мурашко (археологічні матеріали О. Ольжича, замальовки, нотатки), М. Березовський, родичі Олександра Олеся, а також діаспорські фахівці з україністики, вчені та культурно-просвітницькі діячі, зокрема, з Карлового Університету у Празі (копії документів про навчання О. Ольжича в Карловому Університеті, ксерокопія його докторської праці з археології на 134 арк.). 1995 р. продовжилося повернення спадщини Олександра Олеся й Олега

Ольжича. Сукупно 2000 од. матеріалів було передано до збірки Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України з Чеської та Словацької Республік за сприяння Посла України в Чеській Республіці — українського письменника, державного і громадського діяча Р. Лубківського та Надзвичайного і Повноважного Посла в Словацькій Республіці — українського поета, Героя України Д. Павличка [53].

50 од. документальних свідчень (архівні документи, книги, каталоги, листівки, фото, ксерокси каталогів), пов'язаних із життям і творчістю *художника театру, авангардиста Михайла Андрієнка-Нечитайла* (1894–1982) було передано з Французької Республіки до Херсонського художнього музею імені О. Шовкуненка і Херсонського літературного музею. Дарувальниками виступили професор Інституту Східних Мов Герра Рене та колекціонер творів української діаспори, джерелознавець, збирач історико-культурних документів Володимир Попович (1922–2017 (?)). За результатами проведеної співробітниками Комісії роботи була видана колективна монографія «Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст.», проведена міжнародна наукова конференція «Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст.» (1996 р.), участь в якій, крім вчених Києва, Херсона, Одеси, взяли дослідники скандинавського модернізму, французькі славісти, колекціонери. Творчість цього українського художника з Парижу стала вагомим внеском у скарбницю української, французької і російської культур [118].

592 од. архівних, археологічних й етнографічних матеріалів, а також бібліотека *археолога, етнографа, антрополога, африканіста, релігійного діяча, професора Юрія Шумовського* (1908–2003) були особисто ним передані з США до України за сприяння повноважного представника Комісії в США М. Коця. У листі до нього Комісія сповіщала, що «16 жовтня цього року (1994 р. — *І. Т.*) в Державному історико-культурному заповіднику м. Дубно відбулась презентація колекції книг, альбомів, періодики, археологічних матеріалів, архівних документів, пов'язаних з діяльністю професора Ю. Шумовського» [82]. На початку ХХ ст. він активно співпрацював з багатьма му-

зями і закладами культури України та Польщі (зокрема, Національним музеєм у Львові, Волинським музеєм у Луцьку, Краківськими Академією наук та Академією мистецтв). У радянський час Ю. Шумовський був співробітником Рівненського краєзнавчого музею й створив у Рівному Обласний археологічний музей і бібліотеку, що очолював до 1944 р. 1998 р. З упакування документів з родинних архівних матеріалів та меморіальних речей Ю. Шумовського поповнили збірку Державного історико-культурного заповідника м. Дубна Рівненської обл. [82].

Архів *письменника Уласа Самчука* (1905–1978) було передано в дар Україні з Канади Фондацією Уласа Самчука в Торонто за безпосередньої участі громадської діячки з Канади д-ра Євгенії Пастернак. Архів-Музей Уласа Самчука було перевезено з Канади до України, завдячуючи українській громаді Канади, а саме — Голові Дирекції Товариства Український Дім для Старших імені Івана Франка Я. Семотюку та його дружині Олені, а також члену Дирекції Товариства, журналісту О. Храченку. 96000 од. документів, 767 од. книжок, 60 од. меморіальних предметів розподілено між збірками Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (копія метрики У. Самчука, трилогія «Волинь», повість «Марія» різних видань, папка фотографій з відкриття Музею Уласа Самчука в Торонто), Національного музею історії України (фотопортрети У. Самчука), Музею Уласа Самчука в с. Тилявці Шумського р-ну Тернопільської обл. (меморіальні речі, фотографії, твори образотворчого мистецтва, зокрема, картина Є. Козака «Бандуристка» (без дати) та шарж на У. Самчука, офорт Я. Гніздовського 1944 р.) [81].

1994 р. було розпочато низку повернень зі США до України за доброї волі мецената Мар'яна Коця архіву *поета, письменника Василя Барки* (при народженні — Очерет, 1908–2002), який у свій час дебютував на шпальтах радянських видань за підтримки Павла Тичини. Митець провів другу частину свого життя в еміграції у Німеччині, Франції, США. Працював на радіостанції «Свобода» й був близьким до «Нью-Йоркської групи» українських поетів у діаспорі. 54 од. зберігання були передані в дар українському Інституту лі-

тератури імені Т. Г. Шевченка НАН України в Києві. 1995 р. збірка згаданого Інституту поповнилася ще 124 од. творчої спадщини, архіву та рукописів В. Барки. 21 од. художніх творів 1964–1969 рр. письменника і поета Василя Барки 1997 р. стали набутком колекції Національного музею літератури України. 1998 р. ксерокопію рукопису та коректури з правками автора власного твору письменника Василя Барки «Царство. Псалом. 1961–1995 рр.» було передано до збірки Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України [49].

1995 рік. Цей рік увінчались успіхом кроки з повернення архівів зі Словаччини та Чехії. Так, зі Словацької Республіки від співробітниці Землеробського музею у Братиславі *археолога, д-ра Людмили Красковської* (1904–1999) було передано в дар Україні 31 од. експонатів. Вони склалися з матеріалів її приватного архіву: а саме — книг з особистої бібліотеки (празьке видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка з передмовою Д. Дорошенка, 1941 р.; раритетні видання творів М. Драгоманова «Историческая Польша и великорусская демократия», Женева, 1881 р.; М. Грушевського «Історія України», Париж, Женева, Прага, 1920 р. (франц. мовою); Д. Дорошенка «Слов'янський світ в його минулому і сучасному», I–III тт., Берлін, 1922 р.; В. Січинського «Пам'ятки архітектури України», Львів, (без дати) та ін.); листів до Л. Красковської від історика, публіциста, громадського діяча Дмитра Дорошенка (1882–1951); мистецтвознавця, архітектора, бібліографа Володимира Січинського (1894–1962); етнографа, археолога, музейника Вадима Щербаківського (1876–1957); поштових листівок із зображенням краєвидів та етнографічних типів й об'єктів ужиткового характеру Підкарпатської Русі; фотографій українських письменників. Ці артефакти були передані до збірки ЦДАМЛМ України. 2002 р. вже після смерті донаторки до Національного музею літератури України було передано копію рукопису (на 55 стор.) та 90 од. книги Л. Красковської «З давніх часів», 5 фотографій [112].

За дієвої й ефективної участі співробітників Комісії з Чеської Республіки до ЦДАВО України було повернуто 14 од. архівних матеріалів *актора,*

культурного, громадського діяча **Миколи Садовського** (спр. пр. Тобілевич; 1856–1933). Вказані матеріали відносяться до ужгородського періоду діяльності М. Садовського на посту директора і режисера Руського театру (1920–1921 рр.) і представлені особистими фото та документами (наприклад, два закордонні паспорти, видані М. Садовському урядом УНР у березні 1919 р. і листопаді 1920 р.), ювілейними матеріалами (листами тощо) про відзначення 40-річчя тетральної діяльності М. Садовського в Ужгороді [52].

1996 рік. Цього року із США до України повернулася архівна спадщина учениці видатних українських живописців, педагогів Анни Крюгер-Прахової, Федора і Василя Кричевських, Юхима Михайліва — *художниці, громадської діячки Людмили Морозової* (1907–1997). У 1930-х рр. мисткиня разом із професором І. Моргілевським, М. Макаренком, Ф. Ернстом та В. Кричевським встала на захист Михайлівського Золотоверхого монастиря. Після вимушеної еміграції до Німеччини переїхала до США (1951 р.). Зі Сполучених Штатів на батьківщину повернулося понад 700 документів з її спадщини (зокрема, листування художниці з українським письменником, культурологом-енциклопедистом Є. Маланюком, архітектором, мистецтвознавцем Є. Нольден-Блакитним, істориком архітектури, мистецтвознавцем І. Моргілевським, Гаєм та Юрієм Репіними (онуком і сином І. Репіна), радянським і українським живописцем В. Забаштою; листи Тетяні Морозовій (матері Людмили) від чоловіка 1906 р.); альбоми з архіву художниці з фотографіями українських письменників, художників, громадсько-політичних діячів української діаспори (1957–1968) та фотографіями родини мисткині), які стали надбанням колекції ЦДАМЛМ України. Ще частину архівних матеріалів художниці Людмили Морозової, переданих в дар Україні Мар'яном Коцем 1998 року зі США, розподілили між збірками Інституту історії України НАН України та Музеєм історії міста Києва [74].

Водночас з приватного архіву Л. Морозової в Україну із США повернено архів і твори польського графіка-ксилографа Віктора Подоського (?). 36 од. його спадщини стали набутками одразу двох українських колекцій:

ЦДАМЛМ України та Київського музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (нині Національного) [74].

Від дарувальниці з Румунії збірка ЦДАМЛМ України набула 1 примірник спогадів доньки Ольги Андрич-Порохівської (1933 р. н.) про життєвий шлях батька — *військового діяча Гната Порохівського* (1888–1953) «Полковник Гнат Порохівський — великий борець за Україну» (Бухарест, 1996 р., на 30-ти аркушах), а також 15 од. фотовідбитків. Передача даної праці про Голову Комітету імені Симона Петлюри у Румунії відбулась за сприяння співробітників Комісії та МЗС України. Ці спогади мають велику історичну цінність з огляду на те, що полковник Г. Порохівський був людиною, відомою серед державних і політичних діячів УНР, мав особисті знайомства і співпрацював з міністром УНР М. Шульгіним, генералом В. Сальським, Послом України в Румунії К. Мацієвичем [120, с. 8].

Першими здобутками з реституції в цьому році стали для України повернуті з ФРН 177 од. книжок з київських бібліотек, вивезених до Німеччини під час Другої світової війни (у т. ч. «Бібліотека митрополита Флавіана»). Це надбання було розподілене між п'ятьма колекціями і стало власністю Державної історичної бібліотеки України, бібліотеки Інституту геологічних наук України, бібліотеки Інституту археології НАН України, Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Національного університету імені Т. Г. Шевченка, Національної парламентської бібліотеки України. Згадані книги передані Урядом Федеративної Республіки Німеччина під час візиту Федерального Канцлера ФРН Гельмута Коля до України 2–5 вересня 1996 р. [77] (рис. Б.5.5).

Архівні матеріали Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі (на еміграції, у вигнанні) за період 1989–1992 рр. зі США було передано в дар Україні від *політичного, громадського діяча, голови Інформаційного бюро у Вашингтоні Івана Самійленка* (1912–2006). До цього часу архівні матеріали перебували під «особистим доглядом» І. Самійленка. Ця значуща історико-культурна колекція стала набутком збірки Центрального

державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). 1998 р. І. Самійленком була повернута ще частина архівних матеріалів Уряду Української Народної Республіки в екзилі (1984–1992 рр.). Ці раритети надійшли на зберігання до колекції ЦДАВО України [117].

Цьогоріч зі Сполученого королівства Великої Британії та Північної Ірландії від письменника А. Покальчука повернуто архівні матеріали нащадка українського письменника, поета, драматурга Івана Котляревського (1769–1838) — уродженця Полтавщини Михайла Коломака (?), що мешкав у Великобританії. Листи М. Коломака до Б. Матвійчука (?) у кількості 12 од. та 57 од. поштових конвертів та листівок до днів І. Котляревського й інших українських письменників і вчених, надрукованих коштом М. Коломака у Великій Британії, збагатили збірки Державного архіву Полтавської області, Національного музею літератури України, Літературно-меморіального музею І. Котляревського у Полтаві [49; 120, с. 9].

Один примірник ксерокопії рукопису вітчизняного *письменника, фольклориста Олекси Бевки* (1937 р. н.) «Історія українських сіл Мараморощини» на 600 аркушах за участі співробітників Комісії було повернено з Румунії та передано до збірки ЦДАВО України. Вказана робота була написана з використанням місцевого діалекту української мови (застосовується в повіті Марамуреш (Румунія), де здавна компактно проживають українці), містить багатий фактичний історичний, етнографічний, демографічний і культурологічний матеріал [107].

605 од. друкованих видань творів українських письменників, вчених, опублікованих за кордоном, комплект часопису «Український історик» (1965–1993 рр.) з особистих зібрань *істориків — громадського діяча, бібліографа проф. Любомира Винара* (1932–2017) та *громадсько-політичного діяча, засновника «Дніпровської хвилі» д-ра Олекси Вінтоняка* (1915–2011) передано в дар Україні з Федеративної Республіки Німеччина. Ці набутки розподілили по збірках Національної парламентської бібліотеки України, Державної історичної бібліотеки України, Публічної бібліотеки імені Лесі Українки,

Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Національного університету імені Т. Г. Шевченка, Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» [120, с. 10].

1997 рік. 661 од. літератури українських авторів, виданої за кордоном, з Канади від Олександра Ромаса (головного радного Українського Братського Союзу, уродженця с. Вишеньки під Києвом) та Михайла Гайдука було передано в дар Україні. Вони стали частиною кількох колекцій — Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Державної історичної бібліотеки України, Національної парламентської бібліотеки України, НМІУ, бібліотеки с. Вишеньки Бориспільського р-ну Київської обл. Вітчизняні збірки збагатилися книгами В. Винниченка «Базар» (Вінніпег, 1920 р.), Д. Гуменної «Діти чумацького шляху» (Мюнхен, 1948 р.), Н. Королеви «Оповідання з євангельськими мотивами» (Мюнхен, 1948 р.), У. Самчука «На білому коні» (Нью-Йорк–Мюнхен, 1965 р.), «На твердій землі» (Канада, 1963–1966 р.), І. Деснянського «Аргонавти» (Лондон, 1955 р.), Є. Маланюка «Книга спостережень» (Торонто, 1966 р.), «Івасик-Телесик», народна казка (Зальцбург, 1947 р.) [111].

160 од. архівних документів про долю українських культурних цінностей, вивезених у роки Другої світової війни, що зберігалися в архівах Росії, стали частиною фонду ЦДАВО України [120, с. 11].

Архів і бібліотеку *вченого-бібліотекознавця, історика освіти, педагога, громадського діяча Степана Сірополка* (1872–1956) у кількості 9418 од. цього зібрання було повернено з Чеської Республіки та передано до колекцій Національної парламентської бібліотеки України, ЦДАВО України. Спадщина відомого культурно-просвітницького діяча, автора праць з педагогіки та книгознавства була передана в дар Україні за побажанням його доньки — Олександри Сірополко. Серед іншого, значний інтерес становить листування С. Сірополка та його родини з Лесею Петлюрою (рано пішла з життя із-за хвороби легенів), донькою Симона Петлюри, який був його товаришем і соратником [79].

У цьому році розпочалася передача в дар Україні з Федеративної Республіки Бразилії бібліотеки й архіву *поетеси, прозаїка, літературознавця, перекладачки Віри Вовк* (справжнє прізвище — Селянська, 1926 р. н.). 938 од. документів, 16 меморіальних предметів, 109 од. друкованих видань, слайдів, фотовідбитків було розподілено між збірками ЦДАМЛМ України, Національного університету «Києво-Могилянська академія», Наукової бібліотеки імені І. Франка у Львові, Спілки письменників України, Національної парламентської бібліотеки України, Національного художнього музею України. 84 од. справ, 3 од. музичних предметів, 1 од. справ фотонегативів, 417 од. друкованих видань було отримано від Віри Вовк 1998 р. і розподілено між збірками ЦДАМЛМ України, Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія», Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, Національної парламентської бібліотеки України [68]. 1999 р. від Віри Вовк надійшли особисті бібліотека й архів у кількості 5 упакувань. Ці матеріали збагатили колекції ЦДАМЛМ України та Наукової бібліотеки Національного Університету «Києво-Могилянська академія». 2000 р. від поетеси надійшли в дар Україні друковані видання авторки у кількості 2048 од. Вони склали частину збірки Видавництва «Родовід». 2004 р. 174 од. книг та 1 упакування фото стали надбанням двох збірок — Національного університету «Києво-Могилянська академія» та ЦДАМЛМ України. Серед іншого, особливо цінними у матеріалах від Віри Вовк, що надійшли до ЦДАМЛМ України, є листування з провідними письменниками України та діаспори (зокрема, Я. Гніздовським, І. Драчом) (рис. Б.5.6, Б.5.7), світлини, ілюстрації до творів, портрети Віри Вовк. 2005 р. було продовжено передачу з Федеративної Республіки Бразилія друкованих видань з архіву Віри Вовк. 47 од. книг стали надбанням збірки Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2006 р. завершився багаторічний етап передачі в дар Україні бібліотеки й архіву поетеси Віри Вовк — 74 од. експонатів стали надбанням збірки наукової бібліотеки Національного університету

«Києво-Могилянська академія», 300 од. архіву та друкованих видань надійшло до колекції ЦДАМЛМ України [78].

Прижиттєві та посмертні видання творів *письменника, літературознавця, перекладача, художника, колекціонера Богдана Лепкого* (1872–1941) Україна набула від дарувальника — племінника Богдана Лепкого, доктора медицини, громадського і культурного діяча, мецената, що мешкав у Німеччині та США, Романа Смика (1918–2007). 71 од. цих матеріалів було розподілено між збірками Національного музею літератури України та Музею книги і друкарства України. Чимало ксерокопій художніх робіт Богдана Лепкого, статей із газет та журналів було передано до України Р. Смиком 1998 р. 10 од. книжок «Вечірня арфа», «Вечір рідного Поділля», «Звук підгірської трембіти — пісні та вірші Богдана Лепкого надійшли до збірки Національного музею літератури України 1999 р. Все своє свідоме життя Б. Лепкий працював для України. На жаль, більше чим півстоліття його ім'я та творчість замовчувалися. Збірка музею збагатилася літературно-критичними та науковими працями Б. Лепкого, книжками класиків української літератури під його редакцією. Більшість з книжок становлять меморіальну цінність, оскільки мають автографи Б. Лепкого та його родини [110].

За дієвої участі співробітників Комісії на чолі з О. Федоруком до України було повернуто так званий «*Фотоархів 131*» штабу рейхсляйтера Розенберга (вивезені з України під час Другої світової війни до Німеччини матеріали). 3890 од. фотовідбитків були передані до збірки Центрального державного кінофотофоноархіву України [120, с. 12].

817 од. унікальних друкованих видань з приватної бібліотеки *всесвітньовідомого артиста балету, педагога, балетмейстера Сержа Лифаря* (1905–1986) надійшло зі Швейцарської Конфедерації за заповітом дружини С. Лифаря — графині Інги-Лізи Альфельд-Лаурвіг. Зокрема, історико-культурну цінність представляють стародруки італійською мовою XVI–XVII ст., Апостол Сльозки (Львів, 1639 р.), книги М. Карамзіна, В. Жуковського, М. Гоголя, М. Лермонтова, О. Грибоедова, М. Лєскова, книжки Лифаря

— «Танец» (Париж, 1937 р.), «Страдные годы» (Париж, 1935 р.) та багато ін. Всі ці раритети стали надбанням колекції Відділу літератури з питань мистецтва Публічної бібліотеки імені Лесі Українки міста Києва [100] (рис. Б.5.8).

850 од. літератури українських авторів, часописів, виданих за кордоном, архівних документів СУЖЕРО (Союзу українців, жертв російського комуністичного терору, — організації українців, репресованих комуністичним режимом, заснованої 1950 р. у Торонто) були передані з Канади в дар Україні від Олександра Ромаса. Ці матеріали були розподілені між Національною парламентською бібліотекою України, Київською духовною академією, Музеєм книги і друкарства України, Національним музеєм літератури України, Державною історичною бібліотекою України, Музеєм театрального, музичного та кіномистецтва України, Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, ЦДАВО України [111].

1998 рік. 65 пакувань з матеріалами відомого україніста у Франції, історика, багаторічного закордонного представника Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей **Аркадія Жуковського** (1922–2014), його бібліотека були передані в дар Україні від власника з Французької Республіки та надійшли на постійне зберігання до колекції Бібліотеки імені О. Ольжича (м. Київ) [100].

1999 рік. 26 тек з архівними матеріалами спадщини відомого кримськотатарського вченого-мовознавця **Усеїна Куркчі** (1905–1996) було передано в дар з Узбекистану до України від його зятя — Ервіна Джеппарова, який успадкував архів вченого та його унікальну бібліотеку. Творчий доробок У. Куркчі надзвичайно важливий для культури кримськотатарського народу. Зокрема, створений ним словник фразеологізмів кримськотатарською мовою став виявом глибокого розуміння вченим культури і традицій свого народу. У вирішенні питання про повернення в Україну вказаних матеріалів чималу роль відіграли Голова Меджлісу кримських татар М. Джемільов, Голова Комісії — проф. О. Федорук, також до співпраці були залучені Міністерство культури АР Крим, Посольство України в Узбекистані. Згадані документаль-

ні цінності увійшли до збірки Республіканської кримськотатарської бібліотеки імені І. Гаспринського [60].

5 коробок архіву *поета Михайла Зерова (Ореста)* (1901–1963) надійшло в дар Україні з ФРН від українського поета, перекладача, літературознавця, радіожурналіста Ігоря Качуровського (1918–2013). Ці артефакти було розподілено між збірками Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Національною бібліотекою України імені Ярослава Мудрого (сучасна назва), Державною історичною бібліотекою України, Національним музеєм літератури України, Музеєм книги і друкарства України [82]. 2001 і 2008 рр. відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України поповнився документальними матеріалами з власного архіву українського поета Леоніда Лимана (?), пов'язаними з Михайлом Зеровим (Орестом) (листування вказаних українських поетів), поверненими до України хранителем фондів Архіву-Музею УВАН у США Т. Скрипкою [91].

2001 рік. З Українського Вільного Університету в Мюнхені у ФРН було повернено два архіви та бібліотеку. Це, по-перше, власне *архів Українського Вільного Університету в Мюнхені* (50–90-ті рр. ХХ ст.) — дублетні архівні матеріали, ксерокопії документів, книги про діяльність УВАН, громадських організацій української діаспори за кордоном, а також видання з бібліотеки громадського діяча Григорія Комаринського (404 прим.). Крім того, був переданий в дар Україні архів історика Петра Курінного (1894–1972), дійсного члена НТШ, від 1924 р. — директора Музею культур і побуту, впродовж 1926–1932 рр. — очільника Державного історико-культурного заповідника «Всеукраїнський музейний городок», який виїхав в еміграцію до Німеччини (чисельністю 1027 од.). Дарунки стали надбанням Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [65]. 2009 р. Службою було продовжено переговори з управою УВАН у США, зокрема, з Президентом Академії А. Кіпою, щодо передачі решти так званого «Архіву П. Курінного», цілого масиву документів, що донині знаходяться в УВАН на тимчасовому зберіганні [113].

Архів талановитого *письменника, редактора Юрія Косача* (1908–1990) та його книги зі США до України передав Мар'ян Коць. Перша частина донацій стала власністю ЦДАМЛМ України. Друга — була розподілена між збірками Національного музею літератури України, Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Національним музеєм Т. Шевченка. 2003 р. до ЦДАМЛМ України передано ще 349 документів та 2 книги письменника Ю. Косача [120, с. 22].

У прес-релізі виставки досягнень ЦДАМЛМ України завдяки напрацюванням Служби 2007 р., творчості цього визначного діяча культури і мистецтва були присвячені наступні рядки: «Про письменника і художника Юрія Косача (1908–1990), що в повоєнні роки жив і творив в США, де й помер, в Україні знали ще за радянських часів, коли він був частим гостем під час святкувань, пов'язаних з іменем Лесі Українки, адже Ю. Косач — небіж поетеси по братові М. П. Косачу. Ознайомитись з рукописами його творів — романів «Дисидент», «Регіна Понтіка», оповіданнями, новелами, п'єсами, перекладами, мистецькими творами вдалося тільки на виставці «Скарби, повернуті народу України». Експонувалися також малюнки Ю. Косача, його листи до М. Антоновича, В. Бровченка, Ісидори Косач-Борисової, М. Коця, патріарха Мстислава, Зіновії Франко, а також статті, вірші, присвячені Ю. Косачу, світлини, матеріали про батьків письменника, родинне оточення Косачів» [103, с. 5].

2003 рік. В дар Україні зі США було передано книги та мистецькі твори з власної колекції Мар'яна Коця (колишнього повноважного представника Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей у США, визначного мецената, громадсько-культурного діяча, журналіста, видавця). Першоджерелами в обсязі близько 8000 од. (книги, картини і скульптури, «Українські народні мелодії» З. Лиська, картини Е. Козака, рекламні щити перших артистів фільмів у США) збагатилася збірка Львівської наукової бібліотеки НАН України імені В. Стефаника [120, с. 24].

Цього року завдяки зусиллям Служби вдалося повернути архівні матеріали *живописця й графіка Миколи Бутовича* (1895–1961). До ЦДАМЛМ

України було повернено чернетки з ескізами та начерками робіт художника, ескізи афіш, дружні шаржі на О. Лятуринську, Л. Бурачинську та ін., епіграми М. Бутовича на О. Ольжича, О. Телігу, Д. Донцова, матеріали І. Скрипника, В. Настича про М. Бутовича. 2003 р. фонди ЦДАВО України поповнилися матеріалами особового фонду М. Бутовича, зокрема, автобіографією М. Бутовича (б/д), текстом казки-балету «Ладо» (1954 р.) та чернетками до нього, статтями, замітками М. Бутовича, його листами до різних кореспондентів [76].

На виставці надходжень до ЦДАМЛМ України 2007 р. в прес-релізі про фонд М. Бутовича було сказане наступне: «Серед представлених на виставці матеріалів М. Бутовича — художника-графіка, що багато років жив і працював у США, особливе зацікавлення викликали його малюнки 1930–1940-х рр., екслібриси, книжкова графіка (обкладинки, заставки, ілюстрації), афіші музичних творів К. Стеценка, М. Мусоргського. Безперечно, що серед матеріалів М. Бутовича найбільшу увагу привернула збірка епіграм «Наш Парнас», окремі епіграми на діячів української діаспори — В. Барку, Юрія Клена, Е. Козака, О. Лятуринську, Є. Маланюка, Олександра Олеся, О. Ольжича, Т. Осьмачку, У. Самчука та ін. Цікаве також і листування у фонді М. Бутовича. Його кореспондентами були такі відомі діячі українського мистецтва як: П. Андрусів, Я. Гніздовський, С. Гординський, Е. Козак, Галина Мазепа-Коваль, В. Січинський та ін. Істориків, звичайно, зацікавили спогади М. Бутовича “Зі споминів сірожупанника”» [103, с. 4].

81 од. архівних матеріалів *художника-постімпресіоніста і поета-футуриста*, випускника Краківської академії мистецтв (1921–1923; що студіював у Владислава Яроцького), навчався у Карловому університеті (Прага, 1926–1927) і в Українській Студії Пластичного Мистецтва (Прага, 1928, клас Сергія Мако), члена Асоціації незалежних українських митців (АНУМ)) *Василя Хмелюка* (1903–1986) вдалося повернути з Французької Республіки і які стали надбанням збірки Вінницького обласного художнього музею. У своїй статті про українських митців у Західній Європі після 1945 р. Володи-

мир Попович писав: «Чільне місце серед паризької групи посідає «велика трійця» — Андрієнко, Грищенко і Хмелюк» [187, с. 100]. Зі спогадів художника Любослава Гуцалюка дізнаємося, що «коли він (Л. Гуцалюк) почав їздити до Франції, В. Хмелюк був там головною постаттю щодо виховання серед українських мистців молодшого покоління любові і відданості українському народові, нашій культурі і мистецтву» [187, с. 283].

За результатами плідної праці О. Федоруком було видано в серії «Повернуті імена» монографію про митця, де сказано: «Василь Хмелюк як митець високої професійної культури ще на початку свого творчого шляху здобув визнання у Парижі. Картини художника зберігаються в багатьох приватних колекціях, музеях та галереях Європи і Америки <...>. Його твори у своїй колекції мав митрополит Андрей Шептицький» [238, с. 6, 11]. Митець був знайомий з українським політиком, дипломатом, художником Володимиром Винниченком. Хмелюк часто приїздив до Мужена і зупинявся у приватному готелі неподалік від «Закутка», де мешкали Винниченки. «За малярським зростанням В. Хмелюка стежив Винниченко, йому імпонувала висока живописна культура полотен художника з Поділля» [236, с. 11, 17]. У книзі про В. Хмелюка проф. О. Федорук писав: «1952 р. у Національному музеї Львова були знищені сотні картин, скульптур, які не відповідали тогочасній ідеології, і постановою радянського уряду України з музею було вилучено тисячі творів. Насамперед, сплюндрували твори українських художників-емігрантів. Серед них, спадщина В. Хмелюка» [238, с. 11].

2004 рік. Цьогоріч з Канади зусиллями Служби вдалося повернути архів *культурно-громадського діяча, видавця, журналіста Євгена Штендери* (1924 р. н.) «Особистий архів (місія УПА за кордоном)». Донатор надав величезну кількість — 46 000 од. архівних матеріалів, 1 магнітну стрічку, 72 аудіокасети, 38 літописів, які всі влились в колекцію ЦДАВО України [120, с. 26].

Значущими здобутками Служби стали *оригінал листа Гетьмана Павла Скоропадського на ім'я Президента США Франкліна Рузвельта* з про-

ханням аудієнції синові Павла Скоропадського — Данилу Скоропадському (від 25.10.1937 р.) (рис. Б.5.9) та архівні матеріали української іміграції, що були передані в дар Україні з США громадянином США Джоном Тезкою [137, с. 37], й архів *поета, письменника, публіциста, громадського діяча Віталія Коротича* (1936 р. н.), що складався з 173 архівних документів та 78 книг, переданий з Російської Федерації [137, с. 40], відповідно стали надбанням Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та ЦДАМЛМ України.

Як зазначено у прес-релізі до виставки здобутків Служби у ЦДАМЛМ України 2007 р., «крім збірки поезій В. Коротича «Отзвуки», колекція архіву поповнилася цінними фотографіями. Серед світлин — індивідуальні та групові (з письменниками України, Росії, Грузії — М. Бажаном, О. Гончаром, П. Загребельним, А. Малишком, І. Драчем, Є. Євтушенком, Я. Петерсом, Д. Чарквіані; діячами музичного, образотворчого, театрального та кіномистецтва — Г. Вишневською, М. Растроповичем, Є. Мірошніченко, М. Матьє, І. Марчуком, І. Глазуновим та ін.» [103, с. 2] (рис. Б.5.10, рис. Б.5.11, рис. Б.5.12, рис. В.5.13).

2006 рік. З доброї волі Президента УВАН в США Альберта Кіпи та колишнього Президента Академії Олекси Біланюка зусиллями Служби вдалося повернути з УВАН у США 160 од. *раритетних документів, пов'язаних з особистістю Т. Шевченка* — офорти, старі світлини Т. Шевченка, рукописний аркуш поеми «Іван Підкова» (рис. Б.5.14), рисунки Г. Честахівського, що ілюструють останній шлях поета, з Музею-будинку Тараса Шевченка в Києві, вивезені під час Другої світової війни, збережені тодішнім директором музею — А. Терещенком, а після його смерті — передані його довіреною особою на тимчасове зберігання до УВАН у США. Ці артефакти стали надбанням колекції Інституту літератури України імені Т. Г. Шевченка НАН України (рис. Б.5.15, рис. Б.5.16). Урочисте відкриття презентаційної виставки повернених раритетів у Національному музеї літератури України відвідав Президент України В. Ющенко, директор Інституту літератури імені Т. Г. Шев-

ченка НАН України М. Жулинський, Міністр культури Ю. Богуцький. Також на цю виставку прибули з Америки Президент УВАН у США Альберт Кіпа та экс-президент УВАН — Олекса Біланюк, саме за каденції якого в Україну було повернено в незалежну Україну мистецьку спадщину В. Винниченка. У своїй вітальній промові О. Біланюк зауважив: «Оскільки історія кожної доби та її культура пізнається з духовних, мистецьких і матеріальних надбань, з писемних і друкованих пам'яток, то вже на перших порах еміграційного життя засновники Української Вільної Академії Наук на еміграції дбали про збереження цих пам'яток з метою повернення на незалежну Україну. Повсякчас дії та помисли цих одержимих науковців були спрямовані на державотворчу ідею. Ми, що перейняли від них наукову й організаторську традицію, зобов'язані продовжувати закладені ними підвалини — працювати для України та її добра» [118; 215, с. 15] (рис. Б.5.17, рис. Б.5.18).

2008 рік. За рішенням управи УВАН в США та сприяння українського літературознавця, художниці, дослідниці біографії Лесі Українки, хранителя фондів архіву-музею УВАН Тамари Скрипки (1955 р. н.) Службі вдалося повернути з Української Вільної Академії Наук зі США два значущі архіви. Перший — це *архівні матеріали, пов'язані з особистістю Т. Г. Шевченка* (1814–1861), вивезені 1943 р. українським істориком, літературознавцем, архівістом, журналістом, науковим співробітником Інституту Тараса Шевченка, Директором кабінету біографії Т. Шевченка Володимиром Міяковським (1890–1972) та які були передані на тимчасове зберігання в УВАН його донькою Оксаною Міяковською-Радиш. 70 од. артефактів було розподілено до збірки Національного музею Тараса Шевченка (для подальшої передачі Київському літературно-меморіальному будинку-музею Т. Г. Шевченка) [113].

Другий — складався з двох частин: *архівних матеріалів і меморіальних речей, пов'язаних із життям і творчістю Лесі Українки* (1871–1913), вивезених під час Другої світової війни до США її нащадками і передані на тимчасове збереження в УВАН Ольгою Сергіїв, племінницею Лесі Українки (9 од. стали надбанням збірки Музею видатних діячів української культури

Лесі Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького) (рис. Б.5.19, рис. Б.5.20, рис. Б.5.21, рис. Б.5.22) й архівних матеріалів родини Косачів, пов'язаних із життям і творчістю Лесі Українки. Зі США з УВАН надійшло 34 од., розподілених до Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, і 46 од., що потрапили до Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (для подальшої передачі до Інституту Лесі Українки Волинського національного університету, м. Луцьк) [113].

2009 рік. 31 од. архівних документів та меморіальних речей Лесі Українки та родини Косачів; 27 од. друкованих видань та архівних матеріалів, пов'язаних із особистістю Лесі Українки та родиною Косачів — ці раритети стали надбанням збірки НДІ Лесі Українки при Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Від цієї ж дарувальниці 1 коміречь від сукні Олени Пчілки став експонатом Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. 2010 р. ще 22 од. друкованих творів Лесі Українки та родини Косачів, виданих у США коштом української громади, були передані Т. Скрипкою до Науково-дослідного інституту Лесі Українки при Волинському національному університеті імені Лесі Українки (м. Луцьк) [113].

Цього року в якості реституції з архіву Віденського технічного музею Республіки Австрія повернуто до України 1200 од. *приватних листів мешканців м. Кам'янець-Подільського часів Другої світової війни* (червень–липень 1941 р.). Ці матеріали стали частиною збірки Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» [137, с. 44].

2010 року з Російської Федерації від дарувальниці Євгенії Малкіної-Дейч надійшли 134 од. видань з книжкової збірки україніки з меморіальної бібліотеки її батька, уродженця м. Києва, видатного *письменника, літературознавця й театрознавця Олександра Дейча* (1893–1972). Вони стали частиною колекції Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського, з яким родина Дейчів тісно спілкувалося упродовж багатьох років [138, с. 51].

2010–2011 роки. 1400 од. збірки касет аудіозапису з фоноархіву журналістки-шестидесятниці, громадської діячки, правозахисниці **Надії Світличної** (1936–2006), сформованого під час її роботи у Закордонному представництві Української Гельсінської Спілки та Української редакції радіо «Свобода» у Нью-Йорку (США), збагатився Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного. Магнітофон, що використовувався журналісткою-шестидесятницею під час роботи у редакції «Свободи», увійшов до колекції НМІУ (рис. Б.5.23, рис. Б.5.24). Ці речі були передані в дар Україні з США від її чоловіка Павла Стокотельного [138, с. 51].

2011 рік. 49 од. архіву Юрія Чапленка (?), дослідника й великого пропагандиста творчості українського художника-символіста, мистецтвознавця **Юхима Михайліва** (1885–1935) було передано Т. Скрипкою зі США до ЦДАМЛМ України [138, с. 50]. Ю. Чапленко, один з знаних колекціонерів мистецької спадщини Ю. Михайліва, разом із дружиною (донькою художника) працював над монографією про життя й творчість Ю. Михайліва, 1988 р. видав у Нью-Йорку книгу «Юхим Михайлів», умістивши в ній бібліографію митця [263, с. 4].

Турбуючись про збереження мистецького наробку, в який Ю. Михайлів вклав за своє нетривале життя усвідомлення потреби слугування нації, народів, державі, вирушаючи на еміграцію, дружина художника Ганна Олексіївна Михайлів (1890–1979) забрала велику частину із собою, чим врятувала спадщину від загибелі. Частина творів художника-романтика розпорошена по світу, обмаль їх у приватних і державних збірках України. Деякі були втрачені вже у повоєнний час, під час сумнозвісної боротьби з українською «буржуазно-націоналістичною» культурою. Така доля спіткала його «Автопортрет» з Національного музею у Львові (сучасна назва — Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького), який був закуплений музеєм 1944 р. [263, с. 8–9]. Знадобилося понад 60 років, щоб в Україну крок за кроком почало повертатися ім'я Ю. Михайліва.

Два документи (перепустки за кордон) з приватного архіву співробітниці архіву-музею Української Вільної Академії Наук у США Оксани Радиш-Міяковської, які мають відношення до генеалогічного древа родини Міяковських та двоюрідної сестри знаного українського *історика, літературознавця, архівіста професора Володимира Міяковського* (1888–1972), Олександри Львівни Дроздовської-Дабберт, зі США були передані в дар Україні і стали частиною збірки Національного музею історії України [113].

Повертаючись до висунутої П. Нора концепції «місце пам'яті», який відносить архіви, бібліотеки, музеї та їх збірки до найбільш символічних парадигм історичної пам'яті, варто зазначити, що повернення документальних артефактів, пов'язаних, зокрема, з особистістю видатного українського режисера О. Довженка, хореографа В. Авраменка, художниці Л. Морозової, всесвітньовідомого балетмейстера С. Лифаря, поета В. Коротича, генерал-хорунжого армії УНР Г. Порохівського, раритетних документів і меморіальних речей з життя поетеси Лесі Українки, поета, письменника і художника Т. Шевченка, їх упорядкування, збереження для прийдешніх поколінь шляхом утворення особистих фондів, наукового аналізу творів мистецтва, предметів релігійного культу формують та збагачують національну ідентичність українців, а також репрезентують нашу націю у світі.

5.2 Археологічні й історично значущі пам'ятки

1994 рік. За дієвої роботи Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, Інституту археології НАН України за реституційними заходами Президентом Німецької державної Фундації Пруської культурної спадщини (ФРН) професором Вернером Кнопом було повернуто до України *археологічну колекцію з 82 предметів, незаконно вивезену з України під час Другої світової війни.*

Якщо звернутися до передісторії згаданого прикладу повернення, то варто зазначити, що Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво, що набула чинності для

України в червні 1993 р. [45], стала підґрунтям для вивчення проблеми переміщення культурних цінностей, що були незаконно вивезені під час та внаслідок Другої світової війни. У той час окреслене питання стало надзвичайно актуальним у діалозі української та німецької сторін, співпраці на рівні науковців, дослідників, відповідних державних інституцій. У цьому розрізі досягнення домовленості про повернення археологічних експонатів з так званої «знахідки Каблова» з вітчизняного Інституту археології (до Земельного музею у Берліні) і пам'яток бронзового періоду з Музею передісторії і ранньої історії в Берліні (до Херсонського краєзнавчого музею) стало першим кроком на шляху розбудови конструктивного українсько-німецького діалогу.

У березні 1994 р. з ініціативи куратора Музею передісторії і ранньої історії у замку Шарлоттенбург доктора К. Гальдмана за співпраці к.і.н. Д. Нужного з Інституту археології НАН України до України було повернено велику колекцію експонатів, що були незаконно вивезені з окупованої території України 1944 р. Як вдалося дослідити науковцям, ці артефакти у 1980-ті рр. потрапили до Берлінського музею від приватної особи. Після ретельного вивчення наявної документації та інвентарних описів було встановлено, що раритети походили з різночасових поселень (від мідного віку до Середньовіччя) [51].

Так, колекція з 82 артефактів збагатила зібрання Херсонського краєзнавчого музею. Зокрема, був повернений посуд пізнього етапу Трипільської культури, бронзові сокири, ножі, серпи, прикраси, ливарні форми з відомих скарбів доби пізньої бронзи (Рибаківського (рис. Б.5.25), Бериславського (рис. Б.5.26) та ін.).

1995 рік. Також за реституцією з ФРН від графині Уте Баудіссін, директора Німецького культурного центру «Гете — Інститут» було передано до України *історичну пам'ятку — Жалувану грамоту Петра I* Київському Митрополиту на підтвердження загиблої грамоти від 1691 р. про затвердження Варлаама Ясинського у сані Митрополита та про повернення Київській митрополії Глухівської, Конотопської та Борзенської протопопій (від

1 квітня 1700 р.). Ця реліквія була вивезена до Німеччини з Київського архіву давніх актів під час Другої світової війни, тому і повернулася до правонаступника названого архіву — Центрального державного історичного архіву України у м. Києві [120, с. 5] (рис. Б.5.27).

Цьогоріч з Угорської Республіки було повернено ксерокс щоденника угорського археолога **Нандора Феттіха** (1900–1971) із записами про його роботу в Києво-Печерській Лаврі з грудня 1941 р. по січень 1942 р. (на 100 арк.) Цей унікальний примірник матеріалів експонувався на виставках Комісії. Пізніше, 2004 р., світ побачило українське видання «Київського щоденника 3.XII.1941 — 19.I.1942» [229], перекладене з рукопису угорською мовою, доповнене авторськими фото, малюнками у тому вигляді, в якому археолог планував розмістити їх у своєму «Щоденнику» [49; 252].

В дар від визначної особистості, видавця і мецената Мар'яна Коця зі США вдалося отримати наклад у 1000 примірників книги *пластового діяча і вихователя Теодосія Самотулки* (1915–2001) «Історія України в іграх. Київ. Нью-Йорк, 1995», яку було розповсюджено по бібліотеках та інших культурно-освітніх закладах України [120, с. 6].

1996 рік. 14 од. колекції марок Української Народної Республіки (1918–1919), зібраної й дбайливо збереженої з думкою про повернення в незалежну Україну уродженцем Чернігівщини Богданом Теофілом та переданої в дар Україні його сином Богданом-Георгієм Теофіловичем з Челябінська Російської Федерації. Ці унікальні предмети філателії стали надбанням колекції ЦДАМЛМ України. На них представлені зображення тризуба, українки, українського села, сільськогосподарської праці, бандурист, козацькі «чайки», вітряки, гетьмани Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, великий український поет Тарас Шевченко, визначна особистість визвольного руху Симон Петлюра, пам'ятник князю Володимиру в Києві, будівлі Центральної Ради (нині Будинок Вчителя) [120, с. 7].

Цьогоріч від доньки письменниці, громадської діячки Ольги-Любомири Вітошинської (1908–2000), *журналістки Зірки Вітошинської* (1954 р. н.) з

Французької Республіки було передано в дар Україні унікальну колекцію грошових знаків УНР (1918–1919). Ними також збагатилася збірка ЦДАМЛМ України [120, с. 8].

Ще один артефакт набула Україна завдяки компетентній професійній діяльності співробітників Комісії у галузі реституції з ФРН. Це унікальне *скіфське дзеркало*, вивезене до Німеччини під час Другої світової війни, повернулося до збірки Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського [120, с. 8] (рис. Б.5.28).

1997 рік. Витяги із спогадів військовиків угорської армії про участь у воєнних діях на території України 1941–1944 рр.; інші документи, що відносяться до початку і закінчення Другої світової війни з Будапештського військово-історичного архіву було повернуто до України з Угорської Республіки. 72 арк. цих матеріалів збагатили колекцію Державного архіву Закарпатської області [49].

1998–1999 роки. За участі Комісії 1 теку копій матеріалів державного архіву Швеції, що стосуються зв'язків України і Швеції у XVIII ст. було передано з Фінляндії до України. Ці першоджерела стали частиною архівного фонду Інституту історії України НАН України. Зі Сполучених Штатів Америки громадським діячем, перекладачем **Орестом Корчак-Городиським** (1928 р. н.) до України було повернено 3 од. (на 16-ти аркушах) документів з історії України. Ці матеріали стали частиною колекції НМІУ [49].

2002 рік. За дієвої участі Служби збірка Музею Гетьманства поповнилася двома унікальними експонатами: з США були передані *посмертна маска Симона Петлюри* та ескіз Миколи Бутовича (1951 р.) для обкладинки книги «В його тіні» на пошану С. Петлюри (до 10-річчя з дня вбивства, 1936 р.).

У своєму листі до Музею Гетьманства дарувальник, *Голова Товариства Нащадків Української Національної Революції, головний редактор газети «Мета» (Філадельфія, США) Павло Лимаренко* (1929 р. н.), котрий все життя присвятив увічненню й збереженню пам'яті про С. Петлюру, його побратимів — бійців армії УНР, яких доля закинула в далеке зарубіжжя, писав:

«Маска була власністю Товариства Нащадків Української Національної Революції, яку Товариство придбало від Української Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі, Франція. Директором Бібліотеки в той час був пан Петро Йосипишин, сотник Армії Української Народної Республіки. Головним Отаманом Армії був світлої пам'яті Симон Петлюра» [116].

2003 року завдяки зусиллям Служби вдалося повернути 34 од. **фотокопій з похорон Симона Петлюри**, переданих зі США членом Фондації Українського Геноциду-США (штат Іллінойс) Миколою Кочергою (з архіву доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Міжнародної Слов'янської академії наук, дійсного члена УВАН (США), керівника Острозького відділення Інституту археографії і джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України М. Ковальського) в дар Музею Гетьманства у Києві [120, с. 25].

2006 рік. Від імені Ради Директорів Східноєвропейського дослідного інституту імені В. Липинського (штат Пенсильванія, США) Романом Проциком за сприяння Служби до України було повернено **родинний архів Скоропадських** (рис. Б.5.29, рис. Б.5.30), що включав документи (фото, рукописи, машинописи) українською, французькою, німецькою, англійською й іншими мовами. Ці раритети були передані Центральному державному історичному архіву України, м. Київ [94] (рис. Б.5.31, рис. Б.5.32).

2008 рік. З Італійської Республіки було передано від Головного управління карабінерів з охорони культурної спадщини при Міністерстві культурної спадщини Італії вилучені ними предмети археології, що мають українське історичне і територіальне походження: а саме — **бронзові підвіска-амулет, дзвоник і перстень II–VII ст.** Ці значущі історичні артефакти стали власністю колекції Національного музею історії України [58] (рис. Б.5.33).

2009 рік. Від нащадка гетьманського роду Розумовських — графа Грегора Розумовські з Республіки Австрія за дієвої участі співробітників Служби було передано в дар Україні унікальний історичний експонат — **шаблю гетьмана Кирила Розумовського.** В ці роки під керівництвом Голови Служби

Юрія Савчука співробітники Служби займалися проектом з вивчення шляхів повернення історичних інсигній України та козацьких клейнодів, завдяки чому й було здійснено низку міжнародних кроків культурного співробітництва і повернуто такі визначні пам'ятки. Раритет став надбанням Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» у м. Батурин Чернігівської області [137, с. 44].

Цьогоріч за співпраці Служби з МВС України та Службою зовнішньої розвідки України до України повернулося 483 од. *унікальної нумізматичної колекції пам'яток періоду Боспорського Царства*, яке у 480 р. до нашої ери – IV–V ст. нашої ери розміщувалося у Північному Причорномор'ї (Керченський півострів, приазовські території сучасних Криму, Херсонської, Запорізької, Донецької областей, а також Таманський півострів), нелегально вивезеної до ФРН, вилученої 2006 року в ФРН кримінальною поліцією федеральної землі Гессен і переданої українській стороні в особі тодішнього Міністра внутрішніх справ України Юрія Луценка. Історично значуща колекція античних монет потрапила до Інституту археології НАН України [67].

2010 рік. За сприяння представника Федеральної служби нагляду за дотриманням законодавства у галузі охорони культурної спадщини з Російської Федерації родом з Київської обл., краєзнавця, колекціонера Віктора Петракова (1947–2016) до України повернули 2 од. переданих 1964 р. на тимчасове експонування до Державного музею релігії та атеїзму (м. Ленінград, СРСР) *вапняних християнських надгробків VI–VII ст.* Артефакти збагатили колекцію Національного заповідника «Херсонес Таврійський» у Севастополі (АР Крим) [63] (рис. Б.5.34, рис. Б.5.35).

З-поміж *цінностей релігійного значення*, слід назвати 2 од. *Корану* (у футлярі), що були передані 1998 р. за участі Комісії від Державної податкової інспекції у Залізничному районі Києва до збірок НМІУ та Державної історичної бібліотеки України, *ікону «Богоматір Уміленіє» XIX ст.* та *лампадку роботи грецьких майстрів початку XX ст. з колекції Л. Морозової*, що надійшли на постійне зберігання до Всеукраїнського фонду відтворення видат-

них пам'яток історико-культурної спадщини імені О. Гончара [120, с. 15–16; 74].

1999 р. від дарувальника, українського колекціонера, письменника, художника, видавця Миколи Бабака (1954 р. н.) примірник книги *«Євангеліє» 1839 р.* збагатив збірку Національного Університету «Києво-Могилянська академія» [120, с. 18].

2001 р. ще одне *«Євангеліє» XVIII століття, 1789 р.* видання, завдяки реституції з Урядом Угорської Республіки, стало надбанням колекції Свято-Успенського монастиря Києво-Печерської лаври [120, с. 20]. 2002 р. за підтримки Служби за реституцією з Російської Федерації до Спасо-Преображенського собору м. Одеси був переданий *напрестольний хрест* [120, с. 23].

Наведені факти є лише частиною здобутків Комісії та Служби. Величезну кількість не лише першорядних пам'яток, а й окремих предметів другого рядного значення у великій кількості передавали різним культурно-мистецьким організаціям по всіх областях материкової України й АР Крим. Це стосується колекцій монет, різноманітних фрагментів археологічних артефактів та літератури релігійного змісту.

Частково предмети культу входили також до зібрань кримськотатарського мистецтва, поверненням яких, у тому числі релігійним установам, займалася Комісія ще на початку своєї діяльності. Низку єврейських артефактів з конфіскаату, незаконно переміщених з території України або вилучених, за участі співробітників Комісії та Служби було передано збірці Музею історичних коштовностей України. За матеріалами поточного архіву Комісії та Служби виявилось, що предмети юдейського культу, зокрема корони Тори, указки-Яди тощо вважалися євреями оскверненими і після повернення громадам знищувалися. Після такого досвіду, за внутрішніми розпорядженнями Комісії та Служби було прийняте рішення передавати предмети юдаїки тільки музейним установам, поза релігійними організаціями.

Проте, деякі заходи із повернення незаконно привласнених сусідніми державами артефактів, наштовхувалися на відверті відмови. Насамперед, це стосується позиції Російської Федерації по відношенню до повернення давньоруських святинь з Михайлівського Золотоверхого собору та Софії Київської, козацьких човнів, українських символів державності та козацьких клейнодів, предметів побуту та культу кримських татар, караїмів та кримчаків, релігійної літератури, написаної арабською, давньоєврейською, кримськотатарською і турецькою мовами.

Так, приміром, ще 1976 р. на підставі наказу Міністерства культури УРСР близько 350 од. стародруків арабською, давньоєврейською, кримськотатарською та турецькими мовами з колекції Бахчисарайського історико-археологічного музею (нині — Бахчисарайський історико-культурний заповідник) були передані до Російської національної бібліотеки, м. Санкт-Петербург (тоді — Державна Публічна бібліотека імені М. Є. Салтикова-Щедріна, м. Ленінград). 2003 р. МЗС України звернулося до російської сторони з нотою щодо повернення цієї колекції. Але відповідно до діючого у цій країні законодавства у сфері вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, означені пам'ятки як такі, що постійно зберігаються у державних і муніципальних музеях, архівах, бібліотеках, інших державних сховищах, і є федеральною власністю, вивозити з РФ заборонялося [230, с. 18–19].

Тобто фізично повернути ці речі стало неможливим. Тому співробітниками Служби була розпочата робота в аспекті конструктивної співпраці щодо вивчення культурних цінностей, введення їх до наукового і культурного обігу шляхом підготовки відповідних каталогів культурних цінностей, проведення на території України тематичних виставок, тимчасових експозицій з творів державних колекцій інших країн, днів кримськотатарської культури (до прикладу — Тиждень кримськотатарської культури у м. Берлін, 2005 р.).

2006 р. було досягнуто домовленості з Російською національною бібліотекою імені М. Є. Салтикова-Щедріна стосовно проведення кримськими науковцями дослідження згаданої вище стародавньої літератури, за результата-

ми якого на Міжнародній науково-практичній конференції «Культурні цінності кримськотатарського народу. Пошук, атрибуція, проблеми збереження і повернення» 2007 р. у Бахчисараї було презентовано науково-методичне видання українською та російською мовами «Бахчисарайська книжкова колекція у Російській національній бібліотеці. Показчик рукописів і стародруків, переданих 1976 р. з Бахчисарайського історико-археологічного музею до Державної публічної бібліотеки імені М. Є. Салтикова-Щедріна» [205].

Оскільки, крім Росії, частина кримськотатарської спадщини з колекцій півострова Крим, зберігалася у Києві, Каховці, Херсоні, Запоріжжі та інших містах материкової України, за дієвої участі Комісії та Служби були здійснені заходи щодо максимального їх вивчення та введення до наукового обігу.

На виконання державної Програми з розселення та облаштування депортованих (1944 р.) кримських татар і осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, їх адаптації та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 р., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 637, Службою був розроблений і зреалізований культурологічний проект «Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення» [179], у межах якого формувалися пріоритети культурної політики у даній сфері, здійснювалася низка наукових і практично-організаційних заходів, спрямованих на пошук, облік втрачених кримськотатарських культурних цінностей і повернення їх в Україну.

У межах виконання вище окресленої державної Програми з повернення кримськотатарської спадщини, під час роботи згаданої конференції 2007 р., було відкрито виставку 13 пам'яток писемності кримськотатарського походження, повернених Львівським музеєм історії релігії до Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника [230, с. 18–19].

Характерним прикладом у межах наведених фактів діяльності Комісії та Служби стала співпраця з дипломатичними представництвами України за кордоном. Так, у вересні 2006 р. до Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України звернулося

Посольство України в Республіці Австрія з інформацією, що у Етнографічному музеї м. Відень у запасниках були виявлені *культурові текстильні предмети* (68 од., які, ймовірно, можуть бути віднесені до обрядових предметів кримських татар та караїмів) (рис. Б.5.36). У зв'язку із цим науковцями Бахчисарайського історико-культурного заповідника було ідентифіковано ці культурні цінності, як такі, що були незаконно вивезені під час Другої світової війни з території Кримського півострова, а експертні висновки направлено до Австрії, де розглядалася подальша доля зазначених предметів мистецтва. Результатом трирічної дослідницько-дипломатичної роботи стало їх повернення 2009 р. до збірки вищезгаданого Бахчисарайського заповідника [115]. На жаль, сьогодні, з огляду на тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим та численні факти системних порушень Російською Федерацією положень Конвенції 1970 р. [8], доля цих раритетів невідома.

Всебічне та глибоке наукове вивчення проблеми повернення культурних цінностей кримських татар забезпечувалося результативністю співпраці співробітників Служби із низкою релігійних і культурних організацій, багатостороннім полілогом науковців, представників влади, громадських діячів.

Об'єднанню їхніх зусиль сприяли круглі столи («Культурні цінності кримських татар. Шляхи повернення», 2001 р., 2003 р.), наукові конференції (Етнонаціональна політика держави і проблеми переміщення культурних цінностей», 2002 р., «Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення», 2005 р., «Кримськотатарські культурні цінності: пошук, атрибуція, проблеми збереження і повернення», 2007 р.), проведені за дієвої участі та підтримки співробітників Служби [230, с. 20].

За результатами цих заходів, здійснених на високому загальнодержавному і регіональному рівнях, яким передувала активна дослідницька та науково-методична праця, вивчалися правові аспекти проблематики повернення в Україну культурних цінностей кримськотатарського народу, аналізувалися організаційні аспекти попереднього повернення культурних цінностей від однієї країни іншій, чітко визначалися правові механізми таких дій, видава-

лися науково-методичні матеріали, створювалися комісії на паритетних началах з іншими закладами культури, провадилася співпраця з архівами, бібліотеками, музейними установами як в середині країни, так і за її межами, вивчався культурно-мистецький контекст розвитку традиційної обрядовості, декоративно-прикладного мистецтва [230, с. 18–20].

Унікальні археологічні й історично значущі пам'ятки — бронзові підвіска-амулет, дзвоник і перстень II–VII ст., два вапняні християнські надгробки VI–VII ст., унікальна нумізматична колекція пам'яток Боспорського царства I–IV ст., шабля гетьмана Кирила Розумовського, родинний архів Скоропадських, посмертна маска Симона Петлюри та фотокопії про його похорон, колекція текстильних виробів кримських народностей, Жалувана грамота Петра Олексійовича Київському Митрополитові XVII ст. — і це далеко неповний перелік культурних цінностей українського народу, до повернення яких було докладено чимало зусиль Комісії та Служби.

У цьому контексті варто зазначити, що минуло понад тридцять років як Німеччиною була повернена в Україну вищезгадана Грамота Петра I, а кілька років тому в Тюбінгенському Університеті (Німеччина) німецькими науковцями було виявлено ще одну Грамоту Петра I, втрачену під час окупації Києва нацистами, і спільною україно-німецькою групою дослідників проведено ґрунтовне наукове дослідження походження згаданого раритету [231, с. 39–54]. Сьогодні німецькою стороною розглядається можливість повернення цього раритету Україні.

Так, крок за кроком відновлюється історична справедливість щодо втрачених культурних цінностей, повернення яких відтворює цілісну картину історичного буття українського народу і тим самим започатковує його наукове осмислення.

5.3 Твори образотворчого, декоративно-ужиткового і народного мистецтва

Вагому і надзвичайно цінну частину здобутків Комісії та Служби складають повернуті та реституйовані пам'ятки мистецтва. Крім них, щорічно відбувалася низка повернень артефактів завдяки конфіскації, який вище згаданою Міжвідомчою радою розподілявся по музейним організаціям та культурно-освітнім установам України та АР Крим. На останні складався щорічний звіт з обсягами і загальними цифрами сум передачі (вартісності творів). Проте, ці надходження, якими опікувалася Комісія (згодом Служба), також були надзвичайно цінними експонатами й досі складають вагому частину Музейного фонду України.

Щодо повернених і реституйованих творів, вже за неповний рік праці Комісія мала досить вагомі результати.

1993 рік. З Федеративної Республіки Німеччина від дарувальниці, відомої української письменниці та мисткині, що сповідує герметизм і сюрреалізм, **Емми Андієвської** (нар. 1931 р. у м. Сталіно — сучасний Донецьк) було повернено 22 од. художніх творів цієї поетеси і художниці. Вони стали набутокм збірок Хмельницького обласного художнього музею, Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, Тернопільської картинної галереї, Музею етнографії (м. Львів) [120, с. 1].

Зусиллями Комісії з Канади повернули в Україну твори художниці **Тетяни Булавицької-Сенкевич** (1906–1996). Урочиста церемонія передачі мистецьких цінностей в дар Україні від художниці та її чоловіка І. Сенкевича (громадян Канади) відбулося у приміщенні Посольства України в Канаді наприкінці 1993 р. Т. Булавицька була нащадком відомої аристократичної родини, двоюрідною сестрою видатного українського художника Олекси Булавицького, що мешкав у США. 5 картин і 15 декоративних композицій роботи художниці стали частиною колекції Харківського художнього музею [99].

Подія, що вказаного року відбулася у Лівадійському палаці, надовго закарбувалася в історичній і культурній пам'яті. Від барона Едуарда Фальц-

Фейна з Князівства Ліхтенштейн (нашого земляка за походженням) було передано в дар Україні *настінний gobелен із зображенням царської родини Романових* (рис. Б.5.37), що перебував у Лівадійському палаці у 1913–1917 рр. Цей унікальний експонат прикрасив постійну експозицію «Романови в Лівадії», яка була оформлена у кабінеті Миколи II у Лівадійському історико-художньому виставковому комплексі (рис. Б.5.38, рис. Б.5.39).

З історії відомо, що килим був подарований Романовим перським шахом у зв'язку із 300-річчям родини Романових і прикрашав Лівадійський палац, де цю пам'ятку бачив дядько барона — Фридрих Едуардович, засновник маєтку і заповідника «Асканія-Нова», який відвідав Лівадію 1913 р. Шляхи вивезення з Криму раритету до сих пір не встановлені. На європейському аукціоні у Франкфурті килим знайшов радянський письменник і сценарист Ю. Семенов і зацікавив реліквією барона Фальц-Фейна, який ще у 1980-ті рр. придбав раритет і передав у дар незалежній Україні [80].

176 од. творів учня бойчукіста Івана Падалки, *художника-монументаліста, засновника «Української колористичної школи» Григорія Синиці* (1908–1996) за сприяння Комісії, МЗС України, Посольства України в Росії надійшло з Російської Федерації (м. Протвіно, Московської обл.) від пасинка колишньої дружини — художника, доктора фізико-математичних наук Е. Людмирського, який опікувався цими творами з 1980-х рр. в силу ситуації навколо звинувачення Г. Синиці у «бойчукізмі» [98].

Керуючись глибокими знаннями витоків народного мистецтва, його колористичних особливостей, під впливом методологічних засад школи Михайла Бойчука Г. Синиця спільно з відомими українськими художниками, творчість яких була належним чином оцінена у світі, — Іваном Скицюком, Ганною Собачко-Шостак, Марією Приймаченко, Марфою Тимченко та іншими зробив суттєвий внесок у розвиток вітчизняного монументального живопису, поклавши початок новому напрямку під назвою «Українська колористична школа» [98]. У своїй творчості митець-монументаліст стверджував національні категорії цінностей, які базувалися на глибинному розумінні ет-

носу, фольклору, традицій, звичаїв українського народу (рис. Б.5.40, рис. Б.5.41).

У середині та наприкінці 1960-х рр. Г. Синиця передав свої знання і досвід роботи у техніці монументальної флоромозаїки молодим художникам — О. Якименку, А. Горській, Г. Зубченку, В. Зарецькому, Г. Марченку та ін. Картини художника, передані до Картинної галереї Київського політехнічного інституту, змальовують історію Києва від найдавніших часів до наших днів та мають велику художню й історичну цінність [98].

1994 рік. За участі Комісії було передано в дар Музею історії міста Києва від відомої художниці, колишньої співробітниці Софійського заповідника 1941–1943 рр. Ніни Булавицької (?) зі США портрет українського драматурга, історика літератури, перекладача Ігоря Костецького (1913–1983) роботи її чоловіка — *живописця і педагога Олекси Булавицького* (1916–2001) [120, с. 2].

52 твори художника, філософа, реставратора *Діонісія Шолдри* (1925–1995) були повернені з США та за побажанням автора й дарувальника розподілені між колекціями НХМУ (2 картини) та Тернопільського обласного художнього музею (50 картин) [108].

Від дарувальниці Оксани Січинської-Шандор було передано в дар Україні 24 од. творів її батька, *мистецтвознавця, етнографа, архітектора Володимира Січинського* (1894–1962). 24 од. артефактів надійшли до збірок Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника (ксерокопія книги В. Січинського «Вежа і дім Корнякта у Львові» 1933 р., Львів та «Українське ужиткове мистецтво» 1944 р., Ляйпціг), Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України (книга І. Кейвана «Володимир Січинський» з дарчим написом О. Січинської-Шандор), Хмельницької універсальної наукової бібліотеки імені М. Островського. Згодом у серії «Повернуті імена» 1996 р. вийшли друком матеріали міжнародної конференції, ініційованої Комісією й ІМФЕ імені Максима Рильського НАН України «Володимир Січинський та

Україна», в центрі уваги якої була постать науковця та його батька Ю. Січинського, життя й наукова діяльність яких пов'язані з Поділлям [120, с. 3].

У спогаді про батька Оксана Січинська-Шандор писала: «Тато у своїй праці завше підкреслював національне і політичне значіння ідеї нашої соборної державності <...>. Людина, яка пережила дві світові війни, три революції та інші менші заворушення, тричі втративши ціле своє майно, збірки, бібліотеки і засоби існування, не зневірювалась, а далі продовжувала завзято свою працю. А любов до батьківщини завжди була йому першорядним зобов'язанням та справою національної совісті» [134, с. 22–26].

Цьогоріч з Французької Республіки було передано величезну «Муженівську колекцію» (за назвою міста Мужен у Франції). Вона складалася зі спадщини художниці, мисткині-килимарниці **Іванни (Йоанни) Нижник-Винників** (1912–1993), учениці О. Новаківського; художника, графіка, кераміста **Юрія Кульчицького** (1912–1993); політичного діяча, письменника, художника **Володимира Винниченка** (1880–1951); художниці, графіка в стилістиці постімпресіонізму та кубізму **Софії Левицької** (1874–1937). Унікальна колекція включала твори олійного живопису, акварелі, графіку, кераміку, нашивні килими роботи вказаних художників, їхні архіви та бібліотеки, монографії про творчість І. Нижник-Винників [148], Ю. Кульчицького [180].

Вказаними культурними цінностями збагатилися колекції НХМУ, Національного музею у Львові, Самбірського музею «Бойківщина» (філії Національного музею у Львові) [120, с. 4].

На початку 1990-х рр. Комісією була розпочата робота з повернення творчої спадщини та архіву визначної української художниці, киянки, учениці Г. Крюгер-Прахової, Ф. Кричевського, Ю. Михайліва — **Людмили Морозової**. «Я народилась у Києві. Не можу без сліз згадати, як кожної весни піднімалась я на безкраю широкого-синього Дніпра», — писала вона у листі до О. Федорюка 1995 р. [184, с. 8]. Не маючи родини, художниця заповідала весь свій творчий доробок Україні, а прах поховати — у рідному Києві. Так, починаючи з 1994 р. 2 художні твори (пейзаж 1975 р. і жіночий портрет) Л. Морозової, які

були передані зі США меценатом Мар'яном Коцем, стали надбанням збірки Державного музею образотворчого мистецтва України (нині — НХМУ) [74].

1995 р. мисткиня передавала свої твори особисто, усвідомлюючи, що саме для України вони мали неоціненне значення. Тим більше, що частина зробленого нею — це були повтори знищених робіт її вчителя Юхима Михайліва. Оскільки художниця мала фотографічну пам'ять, на еміграції вона відтворила найбільш цінні сінестезійні твори свого наставника. Комісією протягом 1990-х рр. було влаштовано кілька виставок мисткині в Києві (1992 р. в Бібліотеці діаспори, 1995 року — у НХМУ, Академії образотворчого мистецтва і архітектури). У цей період Л. Морозова приїздила до України і мешкала у Білій Церкві [74].

Після її персональної виставки 1995 р. у НХМУ на постійне зберігання було передано 109 картин художниці (зокрема, з Американського циклу — 48 творів, Німецького циклу — 45 полотен). А 1996 р. зібрання згаданого музейного закладу поповнилося ще двома пейзажами М. Радиша, «Краєвидом» роботи М. Нестерова, пейзажем «Гельсинки» Ю. Репіна, «Карпатським краєвидом» М. Бутовича з колекції Л. Морозової [74].

Хоч родом Л. Морозова була з Києва, але батьківські корені були пов'язані з полтавською землею, яку вона неодноразово згадувала зі сльозами на очах [184, с. 8]. У своєму листі до директора Полтавського художнього музею К. Скалацького літом 1996 р. вона повідомляла, що «має дванадцять картин, які б бажала переслати до музею в Полтаві, звідкіля походить її Матір» [74]. А вже 1997 р. зі Сполучених Штатів Америки до України від Мар'яна Коця надійшло в дар 14 творів Л. Морозової, які були передані Полтавському художньому музею; портрет польського графіка-ксилографа Віктора Подоського (поч. 1940-х рр.) роботи художниці поповнив колекцію Київського музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків.

Зібрання ЦДАМЛМ України збагатилося творчими матеріалами В. Подоського з колекції Л. Морозової, а саме: естампами художника 1950-х рр., листуванням Л. Морозової з В. Подоським (1950–1963 рр.), каталогом його пер-

сональної виставки 1965 р. з дарчим написом Л. Морозовій, короткою біографічною довідкою про художника, написаною Л. Морозовою [74].

За два місяці до смерті художниці у своєму листі до О. Федорука (січень, 1997 р.) просила передати в подарунок одному з київських музеїв грецький килим (340×245 см, Північна Македонія). «Прошу тих, хто отримає цей келим його на дворі вибити «нашими трепалками» тут їх немає. Я не могла це зробити» [74]. Подарований килим збагатив колекцію Одеського музею західного і східного мистецтва.

У прес-релізі виставки «Скарби, повернуті народу України» в ЦДАМЛМ України 2007 р. були сказані про Л. Морозову наступні слова: «На виставці експонувалися репродукції живописних творів художниці, каталоги її виставок у Греції, Німеччині, США, Україні, статті про життя і творчість Л. Морозової, спогади про неї сучасників, альбоми з індивідуальними та груповими світлинами, листи до неї Є. Маланюка, І. Моргілевського, Наталі Полонської-Василенко, Ю. І. та Г. Ю. Репіних, сина й онука художника та ін. Матеріали надійшли зі США» [103, с. 4].

За результатами плідної роботи з цією мисткинею доктор мистецтвознавства О. Федорук взяв участь у редагуванні та упорядкуванні книги, виданої за сприяння Мар'яна Коця, який був добре знайомий з художницею [184].

Так, творчий доробок художниці та колекціонерки Л. Морозової збагатив збірки п'яти українських музеїв: НХМУ, Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, Київського музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Музею історії міста Києва, Полтавського художнього музею — галереї мистецтв (рис. Б.5.42, рис. Б.5.43).

1998 р. за заповітом художниці Людмили Морозової за сприяння М. Коця до України перевезений зі США 101 художній твір, 100 з яких були передані до збірки Музею історії міста Києва (зважаючи на зроблене мисткинею для порятунку Михайлівського Золотоверхого собору, як в Україні, так і в Америці, звідки вона пересилала кошти, збираючи їх зі своїх виставок, на

відновлення святині) та 1 — до Полтавського краєзнавчого музею (картина Л. Морозової «Село Яреськи») [74].

Крім того, художниця подарувала Україні колекцію порцеляни (зокрема, виробництва Веджвуду (Англія), Майсену (Німеччина) кін. ХІХ — поч. ХХ ст.) у кількості 83-х од., що розійшлась по зібраннях Київського музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (16 експонатів) та Музею історії міста Києва (67 експонатів). У своєму альбомі «Людмила Морозова» О. Федорук пише: «Ностальгія Л. Морозової за Україною, улюбленим Києвом бринить у листах, що їх вона регулярно посилала з Гантера на батьківщину. «Я дуже щаслива, що мої праці є вже в Києві. Душею я з Вами», — схвилювано зазначає 17 червня 1995 р. Усю свою мистецьку спадщину, як рівно ж і колекцію європейського фарфору і фаянсу, заповідала вона Києву», місту, з яким пов'язані її дитячі й юнацькі роки [184, с. 32].

8 мистецьких об'єктів з колекції Л. Морозової — роботи художника, скульптора, медальєра, письменника, історика мистецтва Василя Масютина (1884–1955): графічні портрети Богдана Хмельницького і Симона Петлюри (1936 р.), їх сучасні відбитки, а також гравюра кінця ХVІ — поч. ХVІІ ст. стали власністю збірки Музею Гетьманства 1998 р. Оскільки матір художниці Л. Морозової походила зі шляхетського роду Заремб із Полтавщини, а батько, що мав французьке й німецьке коріння, в часи Гетьманату був наближеним до гетьмана П. Скоропадського, ці дарунки були адресними [74].

2011 р. до НХМУ було передано чотири художні твори Л. Морозової («Краєвид з церквою» 1947 р. (рис. Б.5.44), натюрморт «Горобина» б/д (рис. Б.5.45), «Село Марцдорф» 1944 р. (рис. Б.5.46), краєвид «Річка у січні» 1958 р. (рис. Б.5.47), які останнім часом зберігалися у Службі [74].

1995 рік. Також цього року зі Швейцарської Конфедерації було повернуто картину «Карпатський краєвид» (1932 р.) художника і графіка *Миколи Бутовича* та твори української художниці *Софії Зарицької-Омельченко* (1897–1972) «Материнство» (1969 р.), «Смуть» (1971 р.), «Родинне щастя» (1972 р.), які стали надбанням збірки НХМУ. Ученицю О. Новаківського, цю

мисткиню ще замолоду помітив видатний митрополит А. Шептицький. Після навчання у Львові та Празі, 1928 р., разом із чоловіком, також художником, Петром Омельченком, вона виставляла свої твори у престижному Салоні Незалежних в Парижі. Після Франції подружжя емігрувало до США, де, на жаль, більша частина їхнього спадку загинула під час пожежі у власній оселі [120, с. 6].

У своїй монографії «Микола Бутович» О. Федорук писав: «Його життєвий і творчий шлях простелився з України через Німеччину, Францію, Чехію до Америки і тривав з 1920-х до 1960-х років поза межами України. Бутович, що провів у Парижі півтора роки, органічно сприймаючи засади паризької школи мистецтва (Ecole de Paris), підносив її авторитет власною творчістю, участю в «Осінньому салоні». <...> Він належав до плеяди новаторів, брав участь у більшості виставок, що зміцнювали взаємини між художніми центрами України і Європи. Вихований з духу І. Котляревського, <...> з глибин народного вертепу, з вічно живого Миколи Гоголя, з полкового козацького побратимства Гадяцької сотні, звідки висотувалися родові гени Бутовичів. <...> Через пошанування роду, традицій пролягає вервечка народної пам'яті, що не оминула й свідомості художника» [239, с. 4, 8–9].

Завдяки зусиллям Комісії та Служби зі США до України було повернено понад 140 мистецьких творів М. Бутовича, які збагатили збірки Національного художнього музею України (33 од. зб.), Полтавського краєзнавчого музею (26 од. зб.), Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (84 од. зб.), Музею Гетьманства (1 од. зб.), ЦДАМЛМ України (10 од. зб.) [120, с. 6].

За сприяння співробітників Комісії від багаторічного секретаря УВАН в США Оксани Радиш-Міяковської було повернено в Україну художні твори та матеріали про творчу діяльність її чоловіка, *художника театру Мирослава Радиша* (1910–1956). 2 картини та 70 документів стали складовими частинами збірок НХМУ та ЦДАМЛМ України [96].

На виставці 2007 р. в ЦДАМЛМ України спадку цього митця були присвячені наступні рядки: «Відвідувачі виставки чи не вперше ознайомились з

мистецькими творами талановитого живописця, театрального художника М. Радиша, що народився в Прикарпатській Україні, а помер в далекому Нью-Йорку. Серед експонованих матеріалів численні відгуки на виставки художника, репродукції його робіт (пейзажі, портрети, натюрморти), програмки вистав українських театральних труп, які оформляв М. Радиш. Театрознавці та мистецтвознавці мали змогу торкнутися сторінок оригінальної творчості живописця, художника театру, який в далекому США мріяв повернутися в Україну через свої мистецькі твори, театральні декорації» [103, с. 5].

Цьогоріч з Республіки Польща були передані в дар Україні від громадянки Польщі Ірини Чопівської-Богун два художні твори пензля *українського воєначальника Михайла Омеляновича-Павленка* (1878–1952), автора праць «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» (1929), «Зимовий похід» (1934) і спогадів «На Україні» (1930, 1935) — «Циганка» і «Квіти», а також одну роботу видатного *українського символіста, художника-монументаліста, громадського діяча Петра Холодного-старшого* (1876–1930) — «Портрет Зінаїди Фіщенко-Чопівської». Згадані картини збагатили колекцію НХМУ [57].

Від художниць — сестер Валентини Євменівни та Євгенії Євменівни Янкевич до збірки ЦДАМЛМ України були передані акварель роботи художника, графіка *Юхима Михайліва* «Рожева троянда» (1924 р.) з дарчим написом автора, фоторепродукції «Портрет Дмитра Тася» та «Портрет артистки Земгано» роботи професора Академії мистецтв України *Михайла Жука* (1883–1964) й оригінальну фотографію Тані Михайлівої (близько 1930 р.), доньки Ю. Михайліва. На виставці набутоків ЦДАМЛМ України завдяки діяльності Комісії та Служби 2007 р., у прес-релізі було зазначено, що «експоновано <...> малюнок художника із зображенням троянди, що датується 1924 роком» [103, с. 4].

Також Євгенією Янкевич були передані книги, подаровані їй дружиною Б. М. Грінченка — Марією Грінченко «Серед темної ночі», «Серце» та «Казки Андерсена» (з дарчим написом М. Грінченко), друкарський відбиток журналу «Музика» 1924 р. [56].

Мистецьку спадщину *художниці, графіка Віри Дразжо-Дражевської* (1912–1994), харків'янки, учениці Івана Падалки та Василя Седляра з кола бойчукістів, яка виїхала на еміграцію, було повернуто до України від її сестри Любові Дражевської з США. 78 од. її творчого доробку стали надбанням колекції Харківського художнього музею (на це була воля художниці) [102].

У цьому році до Львівської картинної галереї в дар із США надійшли авторські твори виученика Львівської художньо-промислової школи, що студіював у Миколи (Богдана) Мухіна й Івана Севери, *українського скульптора-модерніста, художника Михайла Дзиндри* (1921–2006). До музейної збірки було подаровано практично весь його прижиттєвий доробок — 1000 художніх творів, які прийняв на постійне зберігання до галереї Б. Возницький [50].

1996 року від генерального вікарія греко-католиків Австрії, священника Української греко-католицької церкви Олександра Остгайм-Дзеровича з Австрійської Республіки Україна отримала в дар різьблене крісло буковинських *майстрів-різьбярів Гриджуків* (?). Свого часу воно було подароване австрійському кайзерові Францу Йозефу I і знаходилося у власності Української греко-католицької церкви у Відні [59]. Згаданий раритет став власністю колекції Чернівецького художнього музею.

27 од. скульптури роботи українського *скульптора, громадського діяча Петра Капшученка* (1915–2006) та 47 фотовідбитків надійшло від автора до збірок Національного музею Т. Г. Шевченка, Національного музею літератури України, Дніпропетровського художнього музею, ЦДАМЛМ України. На Україну скульптор приїхав уперше на запрошення Асоціації дослідників голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні на відкриття своєї виставки 1996 р. в Державному музеї імені Т. Г. Шевченка. Остання була приурочена до 50-х роковин голодомору-геноциду. «Тема голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні була завжди при моїм стужілім серці», — зазначалося у прес-релізі [241, с. 212]. 1998 року скульптором П. Капшученком було передано зі США в дар Україні мистецьку колекцію його власних скульптур у кількості 17-ти од. (1 теракоти і 16 бронзових скульптур). Ці твори збагатили

збірки одразу п'яти закладів культури: ЦДАМЛМ України (рис. Б.5.48), Національного музею літератури України (рис. Б.5.49), НХМУ (рис. Б.5.50), Музею історії міста Києва, Шевченківського національного заповідника у м. Каневі, Музею Гетьманства. 2001 р. було продовжене передання спадщини зі США творів П. Капшученка. 7 скульптур, що надійшли від доньки П. Капшученка — Людмили Капшученко-Шмітт, стали набутокм збірки ЦДАМЛМ України. 2005 р. скульптором було передано в дар Україні скульптурний портрет власної роботи «Мазепа», який влився до збірки Музею Гетьманства в Києві [137, с. 40].

У прес-релізі вищезгаданої виставки в ЦДАМЛМ України 2007 р. щодо спадщини означеного майстра було сказане наступне: «На виставці були представлені деякі роботи скульптора П. Капшученка, який жив у США. У музейному фонді ЦДАМЛМ України зберігаються скульптури малої форми митця, виконані в техніці теракоти. Це роботи, присвячені бездомним, робітникам, материнській любові, українському козацтву, маленьким радощам життя простої людини» [103, с.5].

За результатами праці над поверненням творів цього майстра у межах програми «Повернуті імена» Олександр Федорук 2004 р. видав у нью-йоркському видавництві Мар'яна Коця монографію «Пластика Петра Капшученка» [241].

За реституційними заходами Комісії цього року Урядом ФРН (під час офіційного візиту Канцлера Німеччини Г. Коля в Україну 2–5 вересня 1996 р.) повернено в Україну *ікону-складень-кузів «Дванадцяті свята»* кін. XVII — поч. XVIII ст., вивезену з України до Німеччини під час Другої світової війни. Ця реліквія збагатила колекцію Києво-Печерського історико-культурного заповідника [120, с. 8] (рис. Б.5.51).

Від дарувальниці, емігрантки Інгер Сатіни з Французької Республіки (була невісткою п. Трофимовича, який дружив з Б. Лазаревським) передано портрет *письменника Бориса Лазаревського* (1871–1936) роботи невідомого художника (полотно, олія, 1927 р.). Б. Лазаревський був сином відомого істо-

рика, діяча української культури О. Лазаревського (1834–1902), знайомого Т. Шевченка. На думку І. Сатіни, архів Б. Лазаревського передано «якійсь українській інституції в Парижі» [84]. Полотно збагатило збірку Національного музею літератури України.

Цьогоріч зі США від дружини *художника і графіка Миколи Бутовича* Тетяни Бутович Україна набула два рисунки її чоловіка — «Танок» (без дати) і «Пастух» (1959 р.), що надійшли на постійне зберігання до колекції Полтавського художнього музею. Пізніше, 1999 року, за дієвої участі Комісії зі США від Тетяни Бутович було передано ще частину спадщини М. Бутовича. Вона влилась до зібрань ЦДАВО України, ЦДАМЛМ України, Національного музею у Львові, Музею Гетьманства, Музею книги і друкарства України, НХМУ, Полтавського художнього музею [76].

25 картин і 12 скульптур уродженця Закарпаття, *скульптора, художника Івана Лошака* (1913–1990) з Чеської Республіки було передано в дар Україні від його дружини, скульпторки, реставраторки, громадської діячки Марії Леонтович-Лошак (1927 р. н.), яка виконала заповіт чоловіка повернути його творчий наробок в Україну. Ці твори образотворчого мистецтва стали частиною збірки Закарпатського обласного художнього музею імені Й. Бокшая [120, с. 9].

1997 рік. Гіпсовий відливok погруддя українського державного, політичного, військового діяча Симона Петлюри роботи *скульптора Михайла Паращука* (1878–1963) і гіпсовий відливok бюста-автопортрета скульптора надійшли з Республіки Болгарія від донаторів Йорданки та Христо Пекаревих (спадкоємців М. Паращука). Перший артефакт став набутокм збірки Тернопільського краєзнавчого музею, другий — збірки ЦДАМЛМ України [97].

Від відомої мисткині, *скульпторки, художниці, керамістки Аки Перейми* (1927–2013) надійшли в дар Україні з США 40 художніх творів, а від її сестри — Тетяни Осадци — 120 писанок різних областей України й поселень українців у Росії. Керамічні композиції А. Перейми стали набутокм Музею театрального мистецтва в м. Копичинці Тернопільської області, де художни-

ці-мисткині, Ака й Тетяна, провели свої дитячі роки (м. Копичинці було центром ремісництва, у тому числі, й гончарного). Збірки Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка та історико-етнографічного музею «Бойківщина» збагатилися чисельними творами художниць — писанками й ескізами до писанок, керамічними тарілками, графічними композиціями, скульптурними композиціями, зокрема, роботою А. Перейми «Птах» (метал, електрозварювання, висота – 150 см, 1980-ті рр.) [120, с. 11] (рис. Б.5.52).

За результатами плідної співпраці Комісії з цією авторкою за програмою «Повернуті імена» О. Федорук уклав монографію «Дивосвіт Аки Перейми», виданої в Києві 1996 р. [243]. У своїй книзі О. Федорук писав: «Що наше покоління полишає по собі, який слід в культурі, що робить у межах відведеної долею епохи і як вписується людська творча біографія в біографію своєї доби» — відповіді на ці питання у творчості художниці. Твори художниці унааявлюють творчу налаштованість митця на сприйняття двох культур — американської та української, на відчуття тих глибинних процесів, які детермінували розвиток цих культур протягом ХХ століття» [237, с. 6–7].

Протягом 1991–1995 рр. в Україні відбулися масштабні виставки творчих робіт А. Перейми (скульптури, малярських композицій, графіки, кераміки) — від Києва до Тернополя. Під час відкриття однієї з виставок художниці в київському Державному музеї українського народного декоративного мистецтва на початку 1990-х рр. О. Федорук зауважив: «На цьому культурному тлі виставка Аки Перейми (та її сестри Тетяни Осадци) з м. Трой (штат Огайо, США) — особливе, незвичне явище, бо ці мисткині у своїй творчості яскраво виявляють національний характер, темперамент і наш український дух. Низький уклін вам, що <...> Ви в далекому Огайо зберегли себе і даєте нам у Києві лекції національного духу» [237, с. 11].

Із Російської Федерації було передано до України два гіпсових відливки 1945 р. погруддя *кінорежисера Олександра Довженка* роботи російської скульпторки Віри Мухіної. Ці твори прикрасили збірки НХМУ та Національ-

ного музею літератури України. Звідти ж передано портрет О. Довженка роботи художника Петра Вільямса (1902–1947), що надійшов на постійне зберігання до колекції Чернігівського історичного музею імені В. Тарновського [85].

Також цьогогоріч з Росії від дарувальниці Лідії Александер при посередництві Посольства України в Російській Федерації повернуто в Україну «Жіночий портрет» 1922 р. (полотно, олія, 138×67 см) роботи харківського художника і скульптора **Марка Новосельського** (1900–1938), який збагатив збірку Харківського художнього музею. Із щоденника радника з питань культури і освіти Посольства України в Росії В. Крикуненка, який за взаємною домовленістю зустрівся з власницею картини, відомо: «Як подарунок матері Л. Александер — Рахілі Петрівні Александер (1892–1969), лікарю-стоматологу, було написано й «Жіночий портрет», на якому зображена остання. Картина створена 1922 р. у Харкові в помешканні сім'ї лікарів Александер — Пінхуса Наумовича і Рахілі Петрівни. Сам художник був другом цієї родини, часто бував у їхній домівці. Родина Александер підтримувала зв'язки з відомими представниками художньої інтелігенції, зокрема, з режисером В. Мейєрхольдом, артистами відомого на ті часи квартету імені Вільямса, критиком Якобсоном та ін. У вузькому родинному колі художника М. Новосельського називали по-дружньому «Мотею» (Мотя)» [61].

31 од. творів *художниці, майстрині народної вибійки Ірини Банах-Твердохліб* (1918–2013), що з 1949 р. мешкала на еміграції у Австрії, Німеччині та США, було повернуто з США. На початку 1995 р. професор О. Федорук прибув до Рочестера (США), щоб особисто познайомитися з творчістю І. Банах-Твердохліб, особливо з її емалями. За місяць по тому в газеті «Свобода» з'явилася замітка про творчість рочестерської мисткині під назвою «Містерійний світ: межа реального і нереального», де доктор мистецтвознавства О. Федорук зазначав: «скільки тої краси, скільки того чару і скільки добра <...>, яка глибинна людська сутність — усе це знаходжу в емалях І. Твердохліб» [54]. У травні 1995 р. у Національній парламентській бібліотеці (за-

раз — Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) відкрилась виставка емалей художниці. Всі свої твори художниця заповідала Україні. Артефакти розподілено між колекціями НХМУ, Національного музею у Львові. Ще 18 од. творів і 1 справу документів львівської художниці було повернено до Музею історії міста Києва 2002 р. (рис. Б.5.53, рис. Б.5.54, рис. Б.5.55) Дві емалі «Соняшники» (1990 р.) й «Полярні квіти» (1991 р.) автор подарувала у 1990-х рр. Комісії. 2011 р. вказані твори були передані Службою до НХМУ [54].

Етюд до історичної картини «Олександр Невський», написаний нашим земляком, уродженцем Полтавщини, *професором Санкт-Петербурзької академії мистецтв*, який згодом переїхав до Одеси, **Олександром Швайкевичем** (1842–1919), надійшов до України від дарувальниці — громадянки Христини Матерни з Австрійської Республіки. Цей твір був куплений її батьком (Р. Матерною), колишнім німецьким офіцером, 1942 р. в Одесі і до 1997 р. дбайливо зберігався у його власній колекції. Після смерті батька донька виявила намір передати етюд у дар Одеському художньому музею [75] (рис. Б.5.56).

6 гравюр роботи *графіка, мистецтвознавця Володимира Фаворського* (1886–1964) на тему «Слова о полку Ігоревім», виконані 1950 р., — «Затемнення» (права і ліва частина розвороту), «Битва» (права і ліва частина розвороту), «Плач Ярославни» (права і ліва частини розвороту) були передані в дар Україні з Російської Федерації від онука видатного російського митця — Івана Дмитровича Шаховського. Вони стали набутокм колекції Путивльського державного історико-культурного заповідника [68].

1998 рік. Колекцію з 15-ти картин *угорського художника родом із Закарпаття Осина (Йожефа) Мускура* (?) було подаровано Україні з Угорської Республіки від Ілоне Йожефне Мускур, яка виконала бажання покійного чоловіка, «українця за походженням, художника-любителя, який написав ці картини <...> на знак шани і любові до своєї батьківщини [щоб] заповісти їх музею», — писала І. Мускур у своїй дарчій [66]. Картини художника передано до зібрання Закарпатського обласного художнього музею імені Й. Бокшая.

Від *письменника, науковця, перекладача, літературознавця, видавця Юрія Луцького* (1919–2001) з Канади до України надійшло 2000 од. поштових листівок до 200-річчя «Енеїди» І. Котляревського та ілюстрацій художника і графіка М. Бутовича, виданих професором Торонтського Університету Ю. Луцьким власним коштом. Ці артефакти збагатили колекції Міністерства культури Автономної Республіки Крим, Полтавського державного літературно-меморіального музею І. Котляревського. 1999 р. фондову скарбницю НМІУ поповнили 5 предметів декоративно-ужиткового мистецтва XVIII–XIX ст., пов'язаних з іменем українського воєнного, політичного і державного діяча, дипломата, Гетьмана Війська Запорозького І. Мазепи, повернутих Ю. Луцьким. Були передані два келихи. Один з них — виконаний московським пробірним майстром Андрієм Зайцевим (працював у 1735–1749 рр.). Крім цих артефактів Комісією повернено Україні дві чарочки для міцних напоїв, одна з яких належить до київської школи майстрів-золотарів першої половини XVIII ст., а також тацю для фруктів (виготовлена Варшавським майстром Редке (?), виробу якого відомі з 1892 р.). На останньому предметі на бічних площинах борту були розміщені накладні пластини у вигляді геральдичних щитів, в одному з яких — зображений «курч» (один із основних елементів герба І. Мазепи). Аналогічні герби відомі й за оздобленням двох згаданих келихів. На думку Ю. Луцького, «ці раритети придбав його дядько — український політичний діяч, представник УНР у Празі, надзвичайний посол УНР у Берліні (1921–1923 рр.), професор Роман Смаль-Стоцький. Це відбулося приблизно у 1930-х рр. Після його смерті згадані предмети декоративно-прикладного мистецтва опинилися в родині Ю. Луцького» [119]. Вказані скарби увійшли до складу колекції НМІУ.

З Канади від дарувальниці, представниці української діаспори, Зої Рониш до України надійшов портрет чоловіка в одязі гетьмана з підписом «І. Мазепа» невідомого художника кін. XVIII — поч. XIX ст. (полотно, олія, 17,8×13,2 см), переданий до збірки Музею Гетьманства в Києві [87] (рис. Б.5.57).

У цьому ж році від багаторічного представника Комісії в США Мар'яна Коця було передано в дар Україні *дві керамічні скульптурні композиції культури племені «Майя» з Юкатану* (Мехіко), знайдені особисто видатним вченим-африканістом, українським археологом Юрієм Шумовським під час археологічних розвідок [59] (рис. Б.5.58).

З Французької Республіки в дар Україні від художника, громадського діяча *Темістокля Вірсти* (1923–2017) надійшла його творча спадщина. 1998 р. відповідно до Указу Президента України Л. Кучми про збереження національної культурної спадщини (від 10.06.1997 № 501/97) на Комісію було покладене завдання організувати в Україні виставку творів парижанина Т. Вірсти. Так відбулося велике малярське турне художника містами України — Київ, Харків, Донецьк, Полтава, Івано-Франківськ, Чернівці, Львів, Тернопіль, Одеса, Ужгород. У каталозі виставки Т. Вірсти Україною французький мистецтвознавець Стен Бруно написав: «Картини Вірсти глибоко ним прожиті і його мистецький доробок — це і є історія його життя і творчості» [133, с. 6]. Художником були передані в дар Україні 8 картин — до збірок Одеського художнього музею, Харківського художнього музею, Херсонського художнього музею, Чернівецького художнього музею, Національного музею у Львові, Лівадійського палацу-музею, Національного комплексу «Експоцентр України — Український Дім», Спілки художників Івано-Франківської області. Одна картина «Абстракція» (без дати) була подарована митцем працівникам Комісії, де і зберігалася до 2011 р. (передана до збірки НХМУ) [120, с. 17].

Скульптури *Миколи Мухіна* (1916–1962), викладача Михайла Дзиндри і соратника Івана Севери, були передані зі США його донькою — дизайнером Марією Арчер-Мухіною й стали набутком Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького [88] (рис. Б.5.59).

1999 рік. Від дарувальниці з Канади Доброліж Валентини до України надійшло 4 картини її чоловіка — *живописця (родом з м. Ніжсина), учня Федора Кричевського та Софії Налепинської-Бойчук, іконописця, декоратора*

Вадима Доброліжа (1913–1973), та 40 фотовідбитків його полотен. Ці артефакти розподілили між збірками Музею історії міста Києва та Ніжинського краєзнавчого музею [104].

Цьогоріч з Боліварської Республіки Венесуела (м. Каракас) від американської художниці українського походження Катерини Кричевської-Росандич було передано в дар Україні 113 картин її батька — *архітектора, графіка, театрального художника Василя Кричевського* (1901–1978) та його брата — *живописця, графіка, художника театру Миколи Кричевського* (1898–1961).

Серед повернутих творів — малярські та графічні краєвиди Полтавщини і Слобожанщини, Києва й Венеції, численні начерки ілюстрацій, книжкових обкладинок, театральних і кінодекорацій, малюнки українських хат і церков, ескізи орнаментів до тканин.

Артефакти були розподілені між наступними музейними установами: Музеєм історії міста Києва, Національним художнім музеєм України, Шевченківським національним заповідником у м. Каневі, Сумським обласним художнім музеєм імені Н. Онацького, Лебединським художнім музеєм. Картина М. Кричевського «Париж» — прикрасила Посольство України у Вашингтоні. Значна частина творчої спадщини В. Кричевського перебуває за кордоном — зберігається у колекції Українського музею у Нью-Йорку [70].

2000 рік. Вже за підтримки новоутвореної Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України було повернуто з УВАН за рішенням Президента Академії, дійсного члена НТШ Олексія Біланюка (1926–2009) та українського вченого-літературознавця Григорія Костюка (1902–2002) зі США малярську спадщину *політичного діяча, письменника, художника Володимира Винниченка* (1880–1951). 89 творів В. Винниченка (олійні картини, акварелі, альбоми з його рисунками), а також 14 картин інших художників з еміграції від Управи УВАН урочисто прийняли Прем'єр-міністр України В. Ющенко та доктор О. Федорук. Колекцію мистецьких творів подаровано Інституту літератури імені Т. Г.

Шевченка, збірка якого 2002 р. збагатилася ще 10 картинами В. Винниченка, переданими з УВАН. 2010 р. на виконання заповіту (від 1958 р.) дружини Винниченка — Розалії Яківни Винниченко Україною набуто в дар решту мистецької колекції родини Винниченків, яка після її смерті тимчасово зберігалася в УВАН. О. Федорук писав про Винниченка-художника: «Художні твори Винниченка, згідно з заповітом дружини Р. Винниченко, сукупно зі спадщиною літературною, а також доробком суспільно-політичного спрямування після її смерті перейшли у володіння УВАН за тієї умови, що після здобуття Україною незалежності вони стануть власністю нашої держави» [236, с. 11].

Президент УВАН Альберт Кіпа урочисто передав Голові Служби к.і.н. Ю. Савчуку 20 картин роботи В. Винниченка, які за активної участі співробітників Служби, МЗС України, Державної митної служби України були повернені в Україну. 15 липня 2010 р. у Кіровоградському обласному художньому музеї відбулося урочисте відкриття виставки мистецького доробку видатного українця, з нагоди до 130-річчя з дня народження митця та 20-річчя проголошення Декларації про державний суверенітет України. 03 березня 2011 р. до 60-х роковин смерті першого Прем'єр-міністра України В. Винниченка в Історико-меморіальному музеї Михайла Грушевського відбулося урочисте відкриття виставки повної мистецької колекції, де були представлені малярські твори В. Винниченка (рис. Б.5.60, рис. Б.5.61, рис. Б.5.62, рис. Б.5.63) та інших відомих українських художників зарубіжжя з його приватної збірки (Андрія Сологуба, Миколи Кричевського, Миколи Глуценка, Сергія Мако, Софії Зарицької та ін.) [69]. Згадана мистецька спадщина В. Винниченка збагатила фонди Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

2001 рік. За реституцією з Державного Ермітажу Російської Федерації було повернено на батьківщину *4 фрагменти фресок Михайлівського Золотоверхого собору XII століття*. Вони були передані у Музей історії відбудованого однойменного монастиря, на своє історичне місце. Цій роботі пере-

дували довготривалі двосторонні перетрактації на найвищому рівні. Остання дискусія експертів мала тяглість три дні.

Багато зусиль до цього повернення, крім доктора мистецтвознавства, професора Олександра Федорука, доклали його заступник та соратник, багаторічний працівник культури Валентина Врублевська, доктор мистецтвознавства, професор Людмила Міляєва, член українсько-німецької та українсько-польської делегацій з питань повернення та реституції культурних цінностей, втрачених внаслідок Другої світової війни, керівник Центру досліджень проблем повернення та реституції культурних цінностей Інституту історії НАН України, кандидат історичних наук Сергій Кот, головний зберігач — завідувач відділу фондів Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ» Ірина Четверікова та низка співробітників Служби. Згадані артефакти ще 900 років тому були створені по заснуванні монастиря 1108 р. онуком Ярослава Мудрого князем Святополком, і за легендою, автором їх став преподобний Аліпій, мощі якого нині зберігаються на теренах Ближніх печер Києво-Печерської лаври.

Ця тривала копітка висококваліфікована реституційна робота у подальшому, протягом 2004 р., дозволила повернути додатково **7 фресок** зі згаданого собору. Після чого в Росії залишилося ще 15 фрагментів, вивезених під час Другої світової війни спочатку до Німеччини, а потім до СРСР, що зберігаються у колекціях Третьяковської галереї Москви та Ермітажі Санкт-Петербургу. Новоприбулі артефакти, як і попередні, були розміщені у Музеї історії Михайлівського Золотоверхого монастиря (Київського науково-методичного центру з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури і заповідних територій Управління охорони пам'яток та історичного середовища Київської міської держадміністрації) [73] (рис. Б.5.64).

Для здійснення цього епохального реституційного заходу Кабінет Міністрів України розпорядженням від 13 квітня 2004 р. № 217-р «Про повернення в Україну фрагментів фресок Михайлівського Золотоверхого собору» визначив: «Уповноважити Голову Державної служби контролю за переми-

щенням культурних цінностей через державний кордон України Федорука Олександра Кас'яновича підписати від імені Уряду України угоду про передачу фрагментів фресок Михайлівського Золотоверхого собору (далі — фрагменти фресок), що були переміщені на територію Російської Федерації під час Другої світової війни» [33].

Тобто імена керівників і співробітників Комісії та Служби, зокрема, Олександра Федорука, закарбовувались у документах державної ваги, що дозволяли конкретним висококваліфікованим мистецтвознавцям-експертам представляти інтереси нашої країни на міжнародному рівні.

Від 2001 р. розширилася географія повернень Служби. Зі ще одного материка — з Австралії — було передано до України малярську спадщину живописця **Віктора Грозного** (1925–2002), уродженця Вольнянського району Запорізької обл., що потрапив за кордон під час Другої світової війни. Після депортації до Німеччини жив у Австралії. Закінчивши вечірні курси малювання при Сіднейському коледжі, через все життя проніс любов до малювання та своєї батьківщини, відображаючи її в українських пейзажах («Соняшники» 1953 р., «Українська хата» 1985 р.), портретах земляків («Українська соромлива дівчина» 1965 р.), натюрмортах із жоржинами та рушниками («Українські рушники» 1999 р.). 283 од. його творів стали набутком Запорізького обласного художнього музею [95].

Цьогоріч з Чеської Республіки в дар Україні від *майстрині української вишиванки Марії Горової-Мишанич* надійшло 59 од. її вишивки та 9 од. картин художника **Павла Громницького** (1889–1977) з її колекції. Ці твори було розподілено між збірками НХМУ, Національного музею літератури України, Державного музею українського народного декоративного мистецтва, Національного музею Т. Г. Шевченка, Музею історії міста Києва, Музею Івана Гончара [109].

За реституцією з Федеративною Республікою Німеччиною за дієвої участі Служби до України було передано *картину XVII ст. «Весільна хода нареченого» невідомого голландського художника майстерні Пітера Брейге-*

ля *молодшого*, переміщену під час Другої світової війни з Уманської картинної галереї. Твір повернено до художнього відділу Уманського краєзнавчого музею [119].

Від дарувальника зі Сполученого королівства Великобританії та Північної Ірландії — *музиканта-бандуриста, співака, громадського діяча Володимира Луціва* (1929 р. н.) була передана його творча спадщина у кількості 1382 од. і стала набутком м. Надвірна, де митець народився [89].

2002 рік. Від донатора Осипа Цікала з США було передано в дар Україні 4 картини українського *живописця, графіка, педагога, громадського діяча Петра Андрусіва* (1906–1981), родом зі Львівщини. Доробок останнього став частиною збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького [120, с. 22].

Портмоне *політичного діяча, художника Володимира Винниченка* (рис. Б.5.65), фотокартка художника і графіка М. Бутовича з Є. Маланюком, ескіз до портрету І. Косач-Борисової невідомого автора були передані зі США в дар Україні й перейшли у власність колекції Національного музею літератури України [120, с. 23].

Ще одним цінним напрацюванням Служби вказаного року став дарунок громадсько-культурного діяча, видавця Мар'яна Коця (1922–2011) зі США — офорт роботи Тараса Шевченка «Барон П. К. Клодт», графічний «Портрет дружини Семененка». Ці два твори надійшли до збірки Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України [120, с. 24].

До попередніх передач зі Швейцарської Конфедерації спадщини *визначного балетмейстера Сержа Лифаря* (1905–1986) додався ще один транш — тепер вже мистецької спадщини артиста балету. Понад 1200 предметів з мистецької спадщини С. Лифаря (присвячені йому твори образотворчого мистецтва, меморіальні речі, костюми, театральні афіші) були передані вдовою С. Лифаря — графинею І.-Л. Альфельд-Лаурвіг через Постійного представника України при відділенні ООН та інших міжнародних організацій у Женеві Є. Бершеду та

сформували окремих фонд Національного музею історії України [100] (рис. Б.5.66, рис. Б.5.67, рис. Б.5.68).

2003 рік. Від художника, майстра-різьбяр, писанкаря **Михайла Коргуна** (1924 р. н.) зі США Україні було подаровано 107 од. мистецьких творів цього автора (рис. Б.5.69). У своєму листі до Голови Комісії О. Федорука М. Коргун писав: «Я є в дуже похилому віці і нехотів-би щоб ці мої надбання згубилися в чужині <...> хочу передати Україні в дарунок, якою я жив ціле своє життя і шанував її весь час моїх поневірянь в світі, уже минуло 50 років як я на чужині» [72]. Живучи у Нью-Йорку, М. Коргун викладав лекції з оздоблення писанок. Також він створив експериментальний зразок обладнання для нанесення воскових ліній на яйце, яке, на жаль, йому не вдалося запатентувати у зв'язку із тим, що в Америці за патент потрібно заплатити великі гроші. «<...> І я залишив цю справу. Тепер вона (машинка) може бути музейною рідкістю. Ця машинка може накласти воскові лінії які ви бачите на цьому яйці, кривульки і прямі лінії вздовж і впоперек» [72] (рис. Б.5.70). Також митець зібрав велику колекцію писанок, кращі з яких були відібрані для передачі в Україну його дружиною (рис. Б.5.71). Подаровані твори майстра розподілили між Полтавським художнім музеєм (галереєю мистецтв) та Національною Спілкою майстрів народного мистецтва України.

З Французької Республіки в дар від художника, буковинця за походженням Темістокля Вірсти Україні надійшли дві літографії «В Стамбулі» роботи художника, мистецтвознавця **Олекси Грищенка** (1883–1977). Ці твори були передані збірці Публічної бібліотеки імені Лесі Українки. 2006 року «Фундацією Олекси Грищенка в США» та Українським інститутом Америки (в цих інституціях спадщина художника зберігалася з 1963 р.) передано в дар Україні 67 мистецьких творів художника (рис. Б.5.72, рис. Б.5.73, рис. Б.5.74), 1 гобелен (вироблений як копія картини О. Грищенка) (рис. Б.5.75), каталоги виставки митця, щоденники та листування О. Грищенка з українським художником, графіком, мистецтвознавцем Святославом Гординським (1906–1993), книжки (французькою, українською мовами) та архівні матеріали з особистого архіву

художника (зокрема, палітра О. Грищенка, знімки з друзями, 11 літографічних плиток із зображенням О. Грищенка та його творів). Передані цінності стали надбанням Національного художнього музею України. Це унікальний вантаж з США доставили заступник Голови Служби, мистецтвознавець Павло Білаш та генеральний директор згаданого музею, народний художник України Анатолій Мельник [71] (рис. Б.5.76).

Цьогоріч з ФРН за дієвої участі співробітників Служби Україна отримала ікону «*В'їзд Христа в Єрусалим*» XVI ст. Ця святиня була викрадена 1989 року з колекції Львівського музею українського мистецтва і майже через 30 років повернулася на своє місце [137, с. 39] (рис. Б.5.76).

2004 рік. Цього року в Музеї Гетьманства відбулася непересічна подія. Донька останнього гетьмана України Павла Скоропадського — гетьманівна Олена Отт-Скоропадська зі Швейцарії передала в дар музею 7 картин, замовлених її батьком у 1920-х рр. у Берліні знаній у мистецьких колах художниці Ользі Мордвіновій (у дівочтві — Хіс, яка приятелювала з майбутньою дружиною П. Скоропадського та матір'ю Олени — Олександрою Дурново), і бронзовий барельєф П. Скоропадського роботи відомого німецького скульптора Артура Левін-Функе (Arthur Lewin-Funcke, 1866–1937) (рис. Б.5.78).

5 портретів українських гетьманів (Богдана Хмельницького (рис. Б.5.79), Павла Полуботка, Петра Дорошенка (рис. Б.5.80), Івана Самойловича (рис. Б.5.81), Данила Апостола) і 2 жіночі портрети (Насті Скоропадської (рис. Б.5.82), Наталі Розумовської — Розумихи, матері гетьмана Кирила Розумовського) відтворювали ті портрети, що знаходилися в Тростянецькому маєтку Скоропадських і були знищені під час громадянської війни. 1980 р. вказані раритети були передані гетьманівною на зберігання до Східноєвропейського дослідного інституту імені В. Липинського у Філадельфії (США). 2004 р. згадані цінності повернулися до України. На той час їх оцінна вартість складала 500 тис. доларів США [94].

2006 рік. Цього року з ФРН надійшло кілька траншів друкованих видань культурно-мистецького змісту. Так, 68 од. стали набутком збірки Київ-

ського музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків (нині — Національного), 46 од. — Національного музею у Львові, 46 од. — Сумського обласного художнього музею імені Н. Онацького, 400 од. — розподілені між НХМУ, Харківським художнім музеєм, Музеєм історичних коштовностей України, Національною академією образотворчого мистецтва і архітектури, Державною академією керівних кадрів культури і мистецтв, Державною історичною бібліотекою України, Публічною бібліотекою імені Лесі Українки м. Києва [55].

Ще 1025 друкованих видань мистецтвознавчого змісту з ФРН збагатили музейні архіви: Національного художнього музею України, Харківського художнього музею, Національного музею історії України (наприклад: *Bollettino Di Archeologia*. 34. *Palatium E Sacra Via I Tavole*. Instituto Poligrafico e Zecca dello Stato. 2000), Музею історичних коштовностей України, Київського музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (наприклад: *Europa und der Orient. 800–1900*. Herausgegeben von Gereon Sievernich und Hendrik Budde. Berliner Festspiele Lexikon Verlag. 28. Mai — 27. August 1989; *Dokumentation der Verluste*. Band II: Nationalgalerie. Staatliche Museen zu Berlin, 2001); бібліотеки Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (наприклад: Richard R. Brettell. *Modern Art 1851–1929*. New York: Oxford University Press, 1999), Державної академії образотворчого мистецтва (м. Львів), Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв (наприклад: *Kunsthalle Bremen. Picture Gallery, Print Room and New Media*. Fondation Paribas, 1998), фонди Національної парламентської бібліотеки України, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (наприклад: *Grafía, ornamentación y simbología vascas*. Barselona: Editorial «La Gran Enciclopedia Vasca», 1972, у трьох томах), Публічної бібліотеки імені Лесі Українки м. Києва [55].

220 од. друкованих видань мистецтвознавчого змісту, які надійшли вже у наступному 2007 р., стали власністю збірок Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого (сучасна назва), Публічної бібліотеки імені Лесі Українки м. Києва, бібліотеки ДП КММК «Мистецький Арсенал», Київсько-

го музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (*Mozart / Experiment aufklärung im Wien des ausgehenden 18. Jahrhunderts. Katalog // Herausgeber Herbert Lachmayer. Bonn: Hatje Cants Verlag, 2006*) [55].

2007 рік. З Австралії від донаторки Стефанії Хвилі було передано в Україну 25 од. картин її чоловіка, *художника-колориста, що працював у напівабстрактній манері, Степана Хвилі* (1916–2006), родом з Холмщини. Вони стали частиною колекції Музею культурної спадщини (філії Музею історії міста Києва) [137, с. 41]. 52 од. художніх творів подарував Україні наш земляк (родом з с. Мала Виска, що на Кіровоградщині) — *народний художник СРСР, основоположник «суворого стилю» в мистецтві Петро Оссовський* (1925–2015). Згадані твори збагатили фонди новоствореного відділу Кіровоградського обласного художнього музею — картинної галереї Петра Оссовського «Світ і Вітчизна», на відкриття якої митець прибув з Росії зі своєю родиною (18 травня 2007 р.) [137, с. 41].

2008 рік. 15 од. мистецьких творів *художника Любомира-Романа Кузьми* (1913–2004), художника і мистецтвознавця родом з Львівщини, що був Головою Об'єднання українських митців Америки, було передано в дар Україні зі США від Галини Кузьми (рис. Б.5.83, рис. Б.5.84, рис. Б.5.85). Ці картини стали власністю збірки НХМУ [137, с. 42]. 2010 р. ще 7 авторських творів Любомира-Романа Кузьми та його бюст роботи скульптора *Сергія Литвиненка* (1899–1964) подаровані донаторкою зі США Мирославою Мірошниченко Національному музею у Львові імені Андрея Шептицького [138, с. 51].

Цього року від мистецтвознавця, колекціонерки Галини Горюн-Левицької (1925 р. н.) було передано з Канади в дар Україні 6 од. рисунків свого чоловіка, знаного у світі *живописця, графіка, письменника Мирона Левицького* (1913–1993) — ілюстрації до поеми К. Ф. Рилєєва «Войнаровський» у перекладі Святослава Гординського, поштовий конверт та блок поштових марок «Пластової пошти» з серії «Мазепинський рік» (1959 р.), зображення

на яких виконані її чоловіком, художником М. Левицьким (надійшли до колекції Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»), два ескізи графіка Миколи Бутовича, які стали надбанням колекції НХМУ [101].

2009 рік ознаменувався передачею в дар Україні від Галини Горюн-Левицької колекції з 119 картин під назвою *«Збірка Галини Горюн-Левицької — дар пам'яті Мирона-мистця»* та архівних матеріалів з власного архіву. Надзвичайно цінне приватне зібрання складається з творчого доробку митців, які жили і працювали в українській діаспорі у різний час і навіть на різних континентах: 77 творів живопису та графіки її чоловіка Мирона Левицького (рис. Б.5.86, рис. Б.5.87) та 42 твори відомих українських художників зарубіжжя ХХ ст. — Михайла Андрієнка, Олекси Грищенка, Андрія Сологуба (рис. Б.5.88), Едварда Козака (Еко) (рис. Б.5.89), Галини Мазепи (рис. Б.5.90) та ін. «Венеція» Миколи Кричевського (рис. Б.5.91), «Квітка» Якова Гніздовського (рис. Б.5.92), «Льоар» Василя Хмелюка (рис. Б.5.93), «Маруся Богуславка» М. Левицького (рис. Б.5.94) — різноманітність художніх стилів подарованої колекції робить її цікавою для дослідження і відкриває нові обрії щодо вивчення впливу традицій українського мистецтва на європейську художню культуру ХХ ст.

Ці першоджерела стали власністю збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького [93].

Зі Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії від донаторки Люби Атаманюк (1926 р. н.), родом з Полтавщини, було передано в дар Україні 66 од. її творів та мистецьких творів чоловіка *Анатолія Атаманюка* (1922–1990) (рис. Б.5.95, рис. Б.5.96). Світлана Клаудія Глукко подарувала Україні 29 творів її батька, *художника, живописця і графіка Ростислава Глукка* (1927–1990), родом з Кременця на Тернопільщині (рис. Б.5.97). Полотна, привезені з Лондона, були розподілені відповідно — між зібраннями НХМУ та Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Ми-

коли Ярошенка і збірками НХМУ та Кременецького краєзнавчого музею [137, с. 43–44].

2010 рік. 11 офортів всесвітньо відомого художника, скульптора, академіка Королівської канадської академії мистецтв **Лео Мола** (Леоніда Молоджанина) (1915–2009), родом з Полонного на Хмельниччині, та частина його особового архіву (280 од.) були передані в дар Україні з Канади від його дружини Маргарет Мол. Творчий наборок митця збагатив колекцію НХМУ [138, с. 50] (рис. Б.5.98, рис. Б.5.99).

Від дарувальників Марії Черешньовської, Марії Шуст, Богдана Ковалика з Товариства воїнів УПА у США до України було подаровано 2 бронзові скульптури роботи українського скульптора і різьбяра, громадського діяча **Михайла Черешньовського** (1913–1994) «Мадонна на колінах, другий варіант» (1955 р.) (рис. Б.5.100) та «Дмитро Донцов» (1962 р.). Перший твір надійшов до колекції Монастириського обласного комунального музею лемківської культури і побуту (Тернопільська область), другий — Львівського історичного музею [92].

2011 рік. З ФРН до України за реституцією за дієвої участі співробітників Служби було повернуто з Регіонального музею міста Хьохштедт-на-Дунаї **211 од. творів українського народного мистецтва** (кін. XIX — поч. XX ст.), що були вивезені під час Другої світової війни з колекції Київського музею українського мистецтва (210 писанок і 1 декоративний таріль). Ці предмети були передані до колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва [105] (рис. Б.5.101, рис. Б.5.102).

Цьогоріч з США від мисткині, всесвітньо відомої скульпторки **Міртали Пилипенко-Кардиналовської** (1929 р. н.) — доньки відомого в Україні письменника та громадського діяча Сергія Пилипенка — до України надійшла колекція авторської бронзової скульптури у кількості 15 од. (наприклад, композиції «Місто», 1972 р., 16×18×5 см, бронза/граніт; «Лотос», 1978 р., 9×14×9 см, бронза/граніт тощо), що були передані до збірки Національного університету «Острозька Академія» [90].

Від російських колекціонерів Ігоря Возякова та Любові Єлізаветіної з Російської Федерації за підтримки Міністерства культури РФ до України було передано ікони «Покрова Богородиці» сер. XVI ст. (рис. Б.5.103) і «Розп'яття з пристоячими» сер. XV ст. (рис. Б.5.104), викрадені 1984 р. зі Львівського музею українського мистецтва (нині — Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького). Святині повернули на своє історичне місце, до збірки згаданого музею [120, с. 35].

2 графічні роботи *відомого українського графіка й живописця Михайла Дерезуса* (1904–1997) були передані в дар Україні за підтримки Міністерства культури РФ, Федеральної служби нагляду за дотриманням законодавства у галузі охорони культурної спадщини і стали надбанням колекції Дніпропетровського художнього музею [120, с. 35] (рис. Б.5.105, рис. Б.5.106).

Останніми творами, повернутими за участі Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України від громадянки США, меценатки з діаспори — Бронислави Скорупської стали дві роботи видатного *скульптора, громадського діяча Петра Капишученка* «Кармелюк» та «Благословення». Вони збагатили колекцію Національного університету «Острозька Академія» [120, с. 35].

Отже, за 20 років діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, завдячуючи злагодженій системі співпраці із закладами культури різних країн, зокрема, діаспори на кількох континентах, плідній мистецтвознавчій праці, а також координація дій з силовими відомствами та структурами, дипломатичній роботі з колами емігрантів за кордоном, розробці вітчизняного законодавства і нормативно-правової бази у названій царині, вдалося втілити надзвичайно вагомі культурологічні проекти кшталту «Повернуті імена», реституційні заходи, завдяки яким наша держава збагатилася унікальними художніми та історико-культурними цінностями, що увиразнюють нас як націю.

Висновки до 5 розділу

У співпраці висококваліфікованих мистецтвознавців, істориків, культурологів, фахівців з державного управління з контролюючими органами різних відомств в Україні, дипломатичними представництвами України за кордоном, науковими та громадськими організаціями, міжнародною спільнотою (переважно з країн з великою українською діаспорою, зокрема, з Австралії, Бразилії, Великої Британії, Канади, Німеччини, Росії, США, Угорщини, Франції, Швейцарії) до України передані в дар виняткові мистецькі колекції, бібліотечні збірки, архівні документи, вартість яких оцінюється у десятки мільйонів доларів.

На жаль, у зв'язку із оптимізацією системи центральних органів виконавчої влади 2011 р. Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України була ліквідована. Її статус був фактично знівельований. Водночас, функції із забезпечення та реалізації державної політики у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей були покладені на відділ з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України, кількість співробітників якого за штатним розкладом Мінкультури складала 5 осіб.

Проте, наше завдання сьогодні — зберегти накопичений попередниками досвід у царині повернення культурних цінностей і продовжувати благородну справу збагачення національного культурного надбання.

На сучасному історичному етапі становлення і розвиток української культури безпосередньо пов'язані із процесом національного відродження. Україна поступово спрямовує свої зусилля до інтеграції із загальноєвропейськими структурами і відповідними процесами.

З огляду на специфіку цілей, що ставляться зараз перед державою у різних галузях, зокрема, у царині розвитку культури і мистецтва, сучасні реалії у сфері повернення та реституції культурних цінностей потребують нових

форм і механізмів, знань та навичок, ставлять на порядок денний нові стратегічні завдання.

Тому в цьому зв'язку особливого значення набуває проведення моніторингу та мистецтвознавчого аналізу нових надходжень до державних зібрань культурних цінностей. А саме — археологічних та історико-культурних пам'яток, предметів культового призначення, графіки, живопису, скульптури, іконопису, творів декоративно-ужиткового і народного мистецтва. За результатами опрацювання архівів Комісії та Служби складений реєстр набутих творів, упорядковано дані щодо передачі артефактів українським закладам культури.

ВИСНОВКИ

1. За результатами аналізу опрацьованих законодавчих, нормативно-правових, архівних, опублікованих наукових джерел, у тому числі вітчизняних і закордонних авторів, встановлено, що інституційна діяльність України щодо повернення та реституції культурних цінностей упродовж 1992–2011 рр. залишається недостатньо вивченою. При наявності фундаментальних наукових розвідок теоретико-методологічного змісту, в яких досліджуються проблеми буття культури, її сутності, переважають праці, де фрагментарно відображена проблема переміщення й повернення культурних цінностей. Не приділена увага розгляду стратегічних програм з розвитку міжнародного співробітництва України з ЄС у галузі повернення та реституції культурних цінностей у межах довгострокових проектів, що підсилює актуальність наукового вивчення даної проблематики.

Встановлено, що процес інституалізації початку 1990-х рр. дозволив налагодити системну, стратегічно вивірену діяльність у сфері повернення та реституції культурних цінностей. Осмислено напрацювання Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992–1999 рр.) та її наступниці – Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.). і показано, що діяльність означених інституцій складала вагомий частину розробок, здійснених співробітниками вказаних установ у межах потреб нашої держави в галузі повернення та переміщення культурних цінностей. Виявлено, що після реорганізації Комісії (знаходилась у підпорядкуванні Кабінету Міністрів України, а згодом – Міністерства культури України) та ліквідації Служби (перебувала у віданні Міністерства культури України), й у зв'язку із припиненням їх функцій в галузі пошуку, організації, систематизації, наукової обробки інформації від діаспорських донаторів і меценатів, колег з аналогічних установ зарубіжжя наступила криза й у дослідженні явищ, пов'язаних із вивченням цього напрямку. Адже фахівців, обізнаних у юридичній практиці, що могли

координувати й адмініструвати проекти Комісії та Служби, готували саме на архівах, напрацюваннях попередників та колег у цих само установах, оскільки необхідно було засвоювати великий масив фундаментальних законодавчих, нормативно-правових і спеціальних культурно-політичних і мистецько-експертних знань.

2. Виявлено й охарактеризовано концептуальні підходи до діяльності Комісії та Служби, пов'язані з історико-культурним аспектом. На основі здійсненого аналізу встановлено, що окреслена проблематика перебуває на перетині різних галузей знань і одночасно знаходиться у полі зору історії культури, мистецтвознавства, у царині державного управління, культурної політики, вектори яких сягають різних за профілем міністерств і відомств нашої держави, у тому числі юристів-міжнародників, дипломатів, силових структур, митниці, експертних організацій, і закордонних інституцій, представників діаспори.

З'ясовано, по-перше, що інституції функціонували як спеціально уповноважений державний орган контролю за вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей (останнім часом у структурі Міністерства культури України). Значною мірою завдяки їй в Україні почала формуватися послідовна стратегічна програма зі збереження національного надбання та запобігання незаконному переміщенню культурних цінностей. Встановлено, що вона базувалася на розробленні та реалізації державних програм, культурно-мистецьких проектів, взаємодії та спільних системних заходах зацікавлених державних структур: МВС України, МЗС України, Державної митної служби України, СБУ, Адміністрації державної прикордонної служби.

По-друге, здійснювалася розробка нормативно-правової бази у сфері контролю за переміщенням культурних цінностей. Варто зазначити, що кожен з прийнятих документів у тій чи іншій мірі забезпечував посилення державного контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України, визначав перелік та послідовність дій державних органів у питаннях здійснення такого контролю, окреслював шляхи підвищення ефектив-

ності результатів діяльності у сфері вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей і запроваджував достатньо дієві принципи запобігання незаконному обігу культурних цінностей. Охарактеризовано й уточнено семантичне поле дефініцій «культурні цінності», «повернення культурних цінностей», «реституція», «інституційна діяльність щодо повернення та реституції культурних цінностей», «культурна адвокація», «культурна пам'ять».

По-третє, значні зусилля Комісії та Служби за період їх існування були спрямовані на утворення територіальних органів у 8 регіонах України, які здійснювали розгляд клопотань власників культурних цінностей, видачу дозвільного документу, забезпечували і проводили державну експертизу культурних цінностей, заявлених до вивезення (тимчасового вивезення) та при поверненні після тимчасового вивезення.

По-четверте, здійснювався пошук, облік переміщених та вивезених (незаконно вивезених) культурних цінностей, частиною якого була мистецтвознавчо-експертна діяльність, яку супроводжувала організація міжвідомчих конференцій, підготовка наукових праць за віднайденими або щойно дослідженими та введеними до наукового обігу артефактами, редакційно-видавничою та популяризаторською діяльністю.

3. Охарактеризовано особливості культурної адвокації захисту інтересів держави в галузі культурних цінностей уповноважених інституцій (Комісії, а згодом – Служби) у питаннях повернення та реституції шляхом міжвідомчої і міжнародної інституційної взаємодії у культурно-політичній сфері. Встановлено, що не менш важливим напрямом їх діяльності було попередження вивезення культурних цінностей за межі України. Адже на цьому етапі чимало залежить від досвіду й інтуїції працівників внутрішніх і зовнішніх митних органів і фахового рівня мистецтвознавців, які або видають дозвіл на вивезення предметів культури з території України, або перевіряють їх цінність на лінії митного контролю поряд із працівниками відповідного пункту пропуску через державний кордон України. За ініціативи Служби щороку проходили засідання постійно діючого круглого столу щодо посилення боротьби із контра-

бандою культурних цінностей за участю представників митних і правоохоронних органів, уповноважених Служби, мистецтвознавців. Приміром, організовані і проведені Службою Науково-практичний симпозиум «Правові аспекти реституції культурних цінностей: теорія і практика» (12–13 грудня 1996 р., м. Київ); Круглий стіл «Повернення культурних цінностей в Україну» (11 лютого 2009 р.), що пройшов під егідою Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, Міністерства закордонних справ України, Державної архівної служби України; Міжнародна міжвідомча конференція з питань запобігання контрабанді культурних цінностей (14–16 жовтня 2008 року, м. Одеса), у якій брали участь представники державних структур з охорони культурної спадщини, митних і правоохоронних органів з 11 країн світу (Білорусі, Грузії, Литви, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, Туреччини, Угорщини, України). Крім того, співробітники Служби брали участь у спеціалізованих науково-практичних заходах з реституції за кордоном: у Вашингтоні, Мінську, Нью-Йорку, Тарту. Майже кожен захід супроводжувався інформаційними повідомленнями, презентаціями та виставками здобутків Комісії та Служби.

У цьому зв'язку особливо важливим напрямом конструктивної співпраці можна виокремити роботу з взаємообміну інформацією структурних підрозділів МВС України, Національного центрального бюро Інтерполу в Україні зі Службою про оголошені у національний та міжнародний розшук культурні цінності. З огляду на викладене, варто зазначити, що спільна діяльність Служби із митними та силовими органами з окресленого питання здійснювалася у контексті паритетних взаємостосунків, визначала спільну концепцію, програму скоординованих дій, методичне забезпечення напряму роботи.

4. Виявлено та систематизовано інформацію щодо правових аспектів взаємодії Комісії та Служби з різними державними структурами, силовими відомствами тощо. Так, для виконання поставлених завдань означені інституції здійснювали пильний контроль за порядком і підставами для видачі дозвільного документу на вивезення культурної цінності за межі України,

об'єктивністю підготовленого експертного висновку на заявлені предмети мистецтва; ретельно вивчали надані власником докази права власності на культурну цінність. У результаті тісної співпраці Служби з МВС України та СБУ здійснювався оперативний обмін інформацією про переміщені культурні цінності, їхніх власників та напрямки вивезення-ввезення культурних цінностей. Водночас, на ділянці тісної співпраці Служби та Державної митної служби України виникало багато спільних завдань, а саме: визначення художнього, історичного, етнографічного, наукового значення затриманих предметів, їх вартості (відповідно й міри відповідальності порушників), безоплатну передачу вилучених або конфіскованих культурних цінностей, обернених відповідно до закону в дохід держави, до музеїв, бібліотек, архівів, релігійним організаціям.

5. Встановлено, що держава набула внаслідок діяльності Комісії та Служби близько ста п'ятдесяти тисяч одиниць культурних цінностей на орієнтовну суму дев'яносто з половиною мільйонів гривень. Завдяки напрацюванням окреслених інституцій фондосховища музеїв, бібліотек і архівів України набули скарбів, які умовно можна розподілити на п'ять основних груп: архівні колекції (серед яких варто згадати найбільші – В. Винниченка, П. Скоропадського), археологічні й історично значущі пам'ятки (характерні приклади – колекції монет і фалеристики, особисті речі, бібліотека й архів С. Лифаря, меморії О. Довженка, В. Коротича), цінності, передані релігійним організаціям (приміром, православні та католицькі ікони, хрести, богослужбові предмети, юдейські сувої й корони тори), твори декоративно-ужиткового і народного мистецтва (насамперед, колекція з 68 кримськотатарських і караїмських пам'яток вишивки й ткацтва доби бароко), твори образотворчого мистецтва (у першу чергу, викрадені три ікони XV–XVI ст. з колекції Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького, шедеври графіка Я. Гніздовського, живопис Л. Морозової, скульптури С. Литвиненка).

Крім того, Комісією та Службою за роки незалежності було видано два каталоги втрат культурних цінностей: 1) «Каталог культурних цінностей, ви-

крадених із музеїв та культових споруд України (1984–1998 рр.)» (Київ, 1999); 2) «Каталог культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій (1999–2009 рр.)» (Київ, 2010, українською й англійською мовами), написанню яких передувала надзвичайна складна висококваліфікована історико-мистецтвознавчо-експертна робота. З урахуванням особливостей суспільних, історико-культурних трансформацій в Україні впродовж 1992–2011 рр. ідентифікація мистецьких артефактів, їх повернення, реституція сприяли формуванню культурної пам'яті нашого народу.

6. Реконструкція історичного процесу розвитку культурного поступу в Україні щодо інституційної діяльності у галузі повернення та реституції культурних цінностей упродовж 1992–2011 рр. довела потребу в подальшому розвитку окресленого напрямку державної культурної політики та культуротворення, оскільки, по-перше, видання каталогів втрат більше не ведеться, а тільки за подібними публікаціями можна досягнути найбільшого успіху в розшуку втрачених пам'яток. По-друге, наукова розробка пошуку потенційних дарувальників за кордоном серед емігрантів та їх нащадків також практично припинена, хоча саме цей сегмент був найбільш дієвим у поверненні архівів, книг і творів мистецтва з діаспори. По-третє, міжнародна співпраця в галузі повернення та реституції культурних цінностей, втрачених під час та внаслідок Другої світової війни, яка нині майже не провадиться через брак видатків на неї, може відродитися тільки за наявності висококваліфікованих фахівців (істориків, джерелознавців, мистецтвознавців тощо) з означеного питання, яких після базової освіти ще треба готувати на місцях з урахуванням нормативно-правового поля та розуміння специфіки співпраці з різними державними відомствами, експертної практики. По-четверте, за відсутності спеціально навчених фахівців під час процесів окупації та деокупації українських земель, міжнародний, а також місцевий моніторинг «безгоспних» контрабандних і контрафактних творів мистецтва здійснюють тіньові структури, «чорні» археологи й представники окупантів, що мародерствують на непідконтроль-

них територіях. Відтак держава втрачає мільйони своїх активів, що є частиною нашої економіки, подеколи кращими досягненнями народного господарства (приміром, зразки промислового мистецтва), частиною нашої матеріальної і духовної культури (ікони, клейноди, стародруки тощо).

7. Доведено, що для збереження цієї ділянки нашої спадщини сьогодні слід впровадити стратегічну програму щодо виправлення наявної ситуації:

- 1) відновити діяльність за напрямками роботи ліквідованої 2011 р. інституції з повним обсягом її функцій (у тому числі наукової, щодо виконання міжнародних угод з країнами Європи відносно повернення та реституції культурних цінностей, заключення таких угод з Америкою);
- 2) розробити сучасну методiku взаємодії новоствореної установи з найбільш відомими аукціонними будинками світу, провадити моніторинг світових інтернет-аукціонів з метою пошуку та повернення втрачених культурних цінностей, для чого виділити окремий архів і штат спеціалістів, передбачити на ці цілі відповідні видатки за рахунок коштів державного бюджету;
- 3) створити запропоноване проф. О. Школьною Бюро технічної інвентаризації та експертизи пам'яток мистецтва з видачею права власності на твори і відповідного паспорту, що забезпечить ефективний контроль за переміщенням культурних цінностей, на базі якого створити інформаційний ресурс культурних цінностей, що складатиметься з галузевих баз даних про втрачені внаслідок Другої світової війни, викрадені, повернені культурні цінності з метою накопичення та зберігання інформації й уніфікованого електронного обміну даними;
- 4) силами інституції проводити курси підвищення кваліфікації й інструктаж музейних, бібліотечних працівників, викладачів-мистецтвознавців і культурологів при Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв щодо підготовки спеціально навченого персоналу мистецтвознавців-експертів для супроводу культурних цінностей в умовах збройного конфлікту;
- 5) впровадити системний контроль набутих найбільшими державними музеями, бібліотеками, архівами культурних цінностей і систематично здійснювати не лише перевірку наявності предметів, а й факт їхньої оригінальності, щоб запобігти підмінам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавча база

1. Віденська Конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів від 8 квіт. 1983 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_072 (дата звернення: 26.04.2016).
2. Державна програма «Культурні цінності України. Втрати. Шляхи повернення» / Мін-во культури і мистецтва України, Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей, Голов. арх. упр. України, НАН України. Київ. 1999. 14 с.
3. Державна програма «Повернуті імена» / Нац. комісія з питань повернення в Україну культур. цінностей; роб. група: В. Б. Врублевська та ін. Київ: ООО «Танант». 1996. 27 с.
4. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 30 груд. 1992 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172 (дата звернення: 26.02.2015).
5. Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха) від 15 квіт. 1935 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_191 (дата звернення: 07.05.2014).
6. Договір про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Меморіальним музеєм Голокост Сполучених Штатів Америки від 29 берез. 2005 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_088 (дата звернення: 26.02.2015).
7. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 трав. 1954 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL:

- http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157/print1382970243728119 (дата звернення: 26.04.2016).
8. Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листоп. 1970 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_186 (дата звернення: 26.04.2016).
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: ред. від 30.09.2016 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.03.2018).
10. Культурологічний проект «Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення» / Мін-во культури Автоном. Республіки Крим, Держ. служба контролю за переміщенням культур. цінностей через держ. кордон України. Київ: Тріумф, 2004. 11 с.
11. О культурных ценностях, перемещенных в Союз ССР в результате Второй мировой войны и находящихся на территории Российской Федерации: Федеральный Закон от 15.04.1998. № 64-ФЗ // Офиц. интернет-портал правовой информации. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102052508&rdk=&backlink1> (дата звернення: 10.03.2018).
12. Об особенностях правового регулирования отношений в области культуры и туризма в связи с принятием в Российскую Федерацию Республики Крым и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов — Республики Крым и города федерального значения Севастополя: Федеральный Закон от 05.05.2014. № 84-ФЗ // Офиц. интернет-портал правовой информации. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102349617> (дата звернення: 10.03.2018).
13. Об утверждении Инструкции о порядке контроля за вывозом из СССР культурных ценностей: Приказ Министерства культуры СССР от 23.03.1987.

- № 120 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0120400-87> (дата звернення: 25.02.2017).
14. Об утверждении Инструкции по учёту и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР: Приказ Мин-ва культуры СССР от 17.07.1985. № 290. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/ tex12550.htm> (дата звернення: 30.05.2017).
15. Право війни: porad. для командуючого складу Збройних сил України (М-во оборони України) / упоряд. Олександр Боков. Київ, 1996. 128 с.: іл.
16. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21.09.1999. № 1068-XIV-ВР // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14> (дата звернення: 09.03.2018).
17. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014. № 1207-VII-ВР // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 05.03.2017).
18. Про затвердження Інструкції про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України: Наказ Мін-ва культури і мистецтв України від 22.04.2002. № 258: (зареєстрований в Мін-ві юстиції України 09.07.2002 за № 571/6859) // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02> (дата звернення: 25.02.2017).
19. Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей: Наказ Мін-ва культури України від 15.11.2002. № 647: (втратив чинність на підставі Наказу Мін-ва культури України № 744 від 11.09.2014) // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0948-02> (дата звернення: 10.03.2018).

20. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2016. № 418-р // Верховна Рада України: [офіц. веб портал] URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/418-2016-%D1%80> (дата звернення: 10.03.2018).
21. Про затвердження Положення про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000. № 983: (втратила чинність на підставі Постанови КМУ № 346 від 28.03.2011) // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/983-2000-%D0%BF> (дата звернення: 27.05.2015).
22. Про затвердження Положення про Міністерство культури України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2014. № 495 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-п> (дата звернення: 25.02.2017).
23. Про затвердження Положення про Музейний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2000. № 1147 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF> (дата звернення: 26.02.2015).
24. Про затвердження Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.1993. № 464: (втратила чинність на підставі Постанови КМУ № 1241 від 05.10.1996) // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/464-93-%D0%BF> (дата звернення: 27.05.2015).
25. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2003. № 1343 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-%D0%BF> (дата звернення: 26.02.2015).

26. Про заходи у зв'язку з 65-ми роковинами депортації з Криму кримських татар та інших осіб за національною ознакою: Указ Президента України від 30.04.2009. № 281 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/281/2009> (дата звернення: 27.05.2015).
27. Про культуру: Закон України від 14.12.2010. № 2778-VI-ВР // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 09.03.2018).
28. Про ліквідацію урядових органів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2011. № 346 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-%D0%BF> (дата звернення: 25.02.2017).
29. Про міжнародні договори: Закон України 29.06.2004. № 1906-IV-ВР // Верховна Рада України: [офіц. веб портал] URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 26.04.2016).
30. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995. №249/95-ВР // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 09.03.2018).
31. Про оперативний обмін інформацією щодо культурних цінностей, оголошених у національний та міжнародний розшук: Наказ Мін-ва культури і мистецтв України, Мін-ва внутрішніх справ України від 10.08.2004. № 517/885: (zareestrovаний в Мін-ві юстиції України 24.11.2004. за № 1484/10083) // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1484-04> (дата звернення: 25.02.2017).
32. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000. № 1805-III-ВР // Верховна Рада України: [офіц. веб портал] URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 26.04.2016).
33. Про повернення в Україну фрагментів фресок Михайлівського Золотоверхого собору: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.04.2004. № 217-р // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL:

- <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/217-2004-%D1%80> (дата звернення: 18.03.2018).
34. Про Положення про Міністерство культури України: Указ Президента України від 06.04.2011. № 388/2011 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/388/2011> (дата звернення: 27.05.2015).
35. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України: Закон України від 12.08.2014. № 1636-VII-ВР // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1636-18> (дата звернення: 27.05.2015).
36. Про утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2000. № 221: (втратила чинність на підставі Постанови КМУ № 346 від 28.03.2011) // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/221-2000-%D0%BF> (дата звернення: 27.05.2015).
37. Про утворення Міжвідомчої ради з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2001. № 15: (втратила чинність на підставі постанови КМУ № 180 від 13.03.2013) // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/180-2013-%D0%BF> (дата звернення: 25.02.2017).
38. Про утворення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992. № 732 // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/732-92-п> (дата звернення: 27.05.2015).
39. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 трав. 1954 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_722 (дата звернення: 07.05.2014).

40. Рекомендація про охорону рухомих культурних цінностей від 28 листоп. 1978 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_727 (дата звернення: 07.05.2014).
41. Спільна декларація про основи відносин між Україною і Федеративною Республікою Німеччина 09 черв. 1993 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276_012 (дата звернення: 07.05.2014).
42. Угода між Урядом України і Урядом Сполучених Штатів Америки про охорону і збереження культурної спадщини 4 берез. 1994 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_006 (дата звернення: 26.02.2015).
43. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей від 25 черв. 1996 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_120 (дата звернення: 26.02.2015).
44. Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво у справі повернення культурних цінностей, що потрапили під час Другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни від 4 квіт. 1995 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348_013 (дата звернення: 26.04.2016).
45. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво від 15 лют. 1993 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276_056 (дата звернення: 07.05.2014).
46. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 27 черв. 2014 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 14.05.2015).

47. Угода про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження від 14 лют. 1992 р. // Верховна Рада України: [офіц. веб портал]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/997_064 (дата звернення: 26.04.2016).
48. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. 3. (1957–1958 рр.). URL: <http://www.history.org.ua/?hrono&inyear=1957> (дата звернення: 07.05.2014).

Архівна база

49. Архівні матеріали, повернуті та передані в Україну у 1993–2015 рр. // Держ. архів. служба України: [офіц. веб портал]. URL: http://www.archives.gov.ua/Archives/Returned_fonds_arkhiv.php (дата звернення: 25.06.2017).
50. Документи (акт передачі) щодо передачі мистецької колекції Михайла Дзиндри // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 16. 1 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
51. Документи (акт передачі, вирізки з газ.) щодо повернення в Україну археологічної колекції, незаконно вивезеної під час Другої світової війни // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 20. 4 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
52. Документи (акт передачі, заключення на архів) щодо передачі в Україну архівних матеріалів Миколи Садовського // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 22. 5 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
53. Документи (акти передачі) щодо повернення в Україну спадщини Олександра Олеся й Олега Ольжича // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 9. 18 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.

54. Документи (акти передачі, перелік творчих робіт й архів. матеріалів, вирізки з газ., інформація про виставку та ін.) щодо виставки та передачі в дар емалей Ірини Банах-Твердохліб // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 11. 30 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
55. Документи (акти передачі, списки літератури) щодо передачі з ФРН культурно-просвітницькими установами літератури мистецтвознавчого змісту українським закладам культур // Від. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 12. 95 арк. Комп'ют. набір, копії, машинопис.
56. Документи (акти прийому-передачі, дарчі та ін.) щодо передачі сестрами Євгенією та Валентиною Янкевич акварелі Юхима Михайліва, фото Тані Михайлівої, книг з дарчим написом Марії Грінченко // Відомчий архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 17. 11 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
57. Документи (лист, акт передачі та ін.) щодо передачі громадянкою Польщі Іриною Чопівською-Богун творів Михайла Омеляновича-Павленка і Петра Холодного // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 4. 4 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
58. Документи (листи, акт передачі) щодо повернення археологічних цінностей (II–VII ст.) з Італії // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2. 12 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
59. Документи (листи, акт передачі) щодо повернення з Австрії різьбленого крісла роботи буковинських майстрів Гриджуків // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1. 8 арк. Комп'ют. наб., комп'ют. наб. з рукоп. правками, копії, машинопис, рукоп.

60. Документи (листи, акт передачі, дарча, біографія) про передачу архівних матеріалів Усеїна Куркчі // Відомчий архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 15. 6 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
61. Документи (листи, акт передачі, заява, запис бесіди та ін.) щодо передачі в дар Харківському художньому музею картини «Жіночий портрет» (1922 р.) роботи Марка Новосельського // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей Мін-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 7. 14 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
62. Документи (листи, акт передачі, звіт про відрядження спецкора «Літературної газети» Г. Кіпніса та ін.) щодо передачі архівних матеріалів Віктора Некрасова // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 18. 10 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
63. Документи (листи, акт передачі, митна декларація, сценарний план та ін.) про передачу двох археологічних християнських надгробків VI–VII ст. з Російської Федерації // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 4. 23 арк. Комп'ют. наб., машинопис, рукоп.
64. Документи (листи, акт передачі, прес-реліз, вирізки з газ., програма святка. вечора, програма міжнар. наук.-практ. конф. та ін.) щодо повернення в Україну спадщини хореографа Василя Авраменка // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 10. 20 арк. Комп'ют. наб., друк типогр., копії, машинопис, фотодрук.
65. Документи (листи, акт передачі, прес-реліз та ін.) про передачу документів архіву Українського Вільного Університету в Мюнхені, книжок з бібліотеки Григорія Комаринського, архіву Петра Курінного // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 11. 16 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.

66. Документи (листи, акт передачі, список картин, дарча та ін.) щодо передачі картин Осипа Мускура // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 14. 7 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
67. Документи (листи, акт передачі та ін.) про повернення в Україну нелегально вивезеної до ФРН колекції античних монет Боспорського Царства // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 12. 40 арк. Нім., укр. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
68. Документи (листи, акт передачі та ін.) щодо передачі гравюр Володимира Фаворського на тему «Слово о полку Ігоревим» // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 8. 4 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
69. Документи (листи, акти передачі, дарча, вирізки з газ., прес-реліз, список худож. творів, запрошення та ін.) щодо передачі в дар мистецької спадщини Володимира Винниченка // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 5. 22 арк. Друк. типогр., комп'ют. наб., копії, машинопис.
70. Документи (листи, акти передачі, дарча, вирізки з газ., прес-релізи виставок, список творчої спадщини, запрошення та ін.) щодо виставки та передачі в дар творів Василя та Миколи Кричевських // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2. 143 арк. Укр., англ. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
71. Документи (листи, акти передачі, дарча, перелік творів й архів. документів, вирізки з газ.) щодо передачі в дар від Фондації Олекси Грищенка у Нью-Йорку (США) художніх творів й архівних матеріалів Олекси Грищенка // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 8. 17 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
72. Документи (листи, акти передачі, дарча та ін.) щодо передачі в дар мистецьких творів Михайла Коргуна // Відом. архів від. з питань переміщен-

- ня культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 7. 56 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., фотодрук.
73. Документи (листи, акти передачі, іст. довідка та ін.) щодо повернення фрагментів фресок XII ст. Михайлівського Золотоверхого собору // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 3. 74 арк. Укр., рос. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
74. Документи (листи, акти передачі, переліки творів, колекції порцеляни, естампів В. Подоського, прес-реліз та ін.) щодо повернення в Україну архівів, творчої спадщини Людмили Морозової // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 13. 100 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., фотодрук.
75. Документи (листи, акти передачі, прес-реліз) щодо повернення етюд до історичної картини «Олександр Невський» Олександра Швайкевича (1842–1919) від Христини Матерни // ЦДАЗУ (Центр. держ. архів зарубіж. україніки). Ф. 68. Оп. 1. Спр. 2. 12 арк. Нім., укр. мови. Друк типогр., комп'ют. наб., копії, факс.
76. Документи (листи, акти передачі, програма наук. читань, запрошення та ін.) про передачу мистецьких творів та архівних документів Миколи Бутовича // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 6. 45 арк. Друк. типогр., комп'ют. наб., копії, машинопис.
77. Документи (листи, акти передачі, список літератури, поверненої Німеччиною, висновок Держ. іст. б-ки України) щодо повернення наукової літератури, незаконно вивезеної в роки Другої світової війни з Києва до Німеччини // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 21. 24 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
78. Документи (листи, біогр. довідка, дарча, списки кн., док. та ін.) щодо повернення творчої спадщини та бібліотеки письменниці Віри Вовк (Селян-

- ської) // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 8. 53 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., факс.
79. Документи (листи, буклети, робочі матеріали до буклету, вирізки з газ., план заходів, прес-реліз та ін.) про повернення бібліотеки, архіву та відзначення 125-річчя з дня народження культурно-просвітницького діяча, науковця Степана Сірополка // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 72. 61 арк. Друк. типогр., комп'ют. наб., комп'ют. наб. з рукоп. правками, копії, рукоп.
80. Документи (листи, вирізки з газ., акт передачі, дарча, буклет та ін.) про передачу в дар Україні бароном Едуардом Фальц-Фейном гобелену, що належав родині Романових // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 3. 10 арк. Укр., рос. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., фотодрук.
81. Документи (листи, вирізки з газ., акт передачі, списки, заповіт та ін.) з питання організації та передачі архіву-музею письменника Уласа Самчука та влаштування ювілейної виставки з нагоди 90-річчя з дня народження // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 19. 42 арк. Англ., укр. мовами. Друк типогр., комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
82. Документи (листи, вирізки з газ., акт передачі, списки та ін.) щодо підготовки та передачі колекції книг, альбомів, періодики, археологічних матеріалів та власного архіву археолога проф. Юрія Шумовського // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 42. 90 арк. Друк типогр., комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
83. Документи (листи, вирізки з газ., акт передачі, сценарій творчого вечора, запрошення та ін.) щодо повернення та презентації творчої спадщини поетеси та художниці Галі Мазуренко // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 10. 54 арк. Друк типогр., комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., фотодрук.
84. Документи (листи, вирізки з газ., акт передачі та ін.) щодо передачі в дар від громадянки Франції Інгер Сатін портрету письменника Бориса Лазаревського роботи невідомого автора // Відом. архів від. З питань перемі-

- щення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 19. 7 арк. Комп'ют. наб., комп'ют. наб. з рукоп. правками, копії, машинопис, рукоп.
85. Документи (листи, вирізки з газ., акти передачі, буклет та ін.) щодо повернення в Україну спадщини Олександра Довженка // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 6. 86 арк. Друк типогр., комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
86. Документи (листи, вирізки з газ., перелік архів. док., л-ри, мемор. речей, сценарій, запрошення та ін.) щодо передачі мистецької спадщини громадського діяча, письменника Івана Багряного // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 33. 61 арк. Друк типогр., копії, машинопис, рукоп.
87. Документи (листи, вирізки з газ. та ін.) про передачу Зоєю Рониш портрета чоловіка в одязі гетьмана з підписом «З. Мазепа» // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 24. 7 арк. Друк типогр., комп'ют. наб., фотодрук.
88. Документи (листи, вирізки з газ., фот. та ін.) щодо організації повернення творчого доробку скульптора Миколи Мухіна та проведення виставки дизайнера Маші Арчер-Мухіної // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 60. 20 арк. Друк типогр., комп'ют. наб., комп'ют. наб. з рукоп. правками, копії, рукоп.
89. Документи (листи, дарча, вирізки з газ. та журн., запрошення, доручення та ін.) про організацію та повернення мистецького архіву співака Володимира Луціва // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 13. 56 арк. Англ., укр. моваи. Друк типогр., комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., факс.
90. Документи (листи, дарча, список творів, вирізки з газ., прес-анонс та ін.) щодо повернення та відкриття виставки мистецьких творів скульпторки Міртали Пилипенко // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 9. 20 арк. Укр., англ. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
91. Документи (листи, дарча та ін.) про передачу архіву відомого поета і перекладача Михайла Зерова // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 37. 16 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.

92. Документи (листи, дарчі, повідомлення, інформації та ін.) про передачу творів скульптора Михайла Черешньовського // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 52. 50 арк. Друк типогр., комп'ют. наб., копії.
93. Документи (листи, довіреність, вирізки з газ. та журн., сценарний план, списки збірки, афіша, привітання Президента України Віктора Ющенка та ін.) про повернення колекції творів художника Мирона Левицького та мистецької збірки Галини Горюн-Левицької // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 31. 59 арк. Рос., укр. мовами. Друк типогр., комп'ют. наб., копії.
94. Документи (листи, доручення, дарча, зобов'язання, перелік картин з грошовою оцінкою та ін.) про повернення родинного архіву Скоропадських, що зберігався в Східноєвропейському дослідному інституті ім. В'ячеслава Липинського // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 28. 22 арк. Англ., укр. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., факс.
95. Документи (листи, заповіт, дарча, митні накладні) про повернення творчої спадщини художника Віктора Грозного // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 3. 24 арк. Англ., укр. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., факс.
96. Документи (листи, запрошення, біографія, афіша) про повернення колекції малярства та документів з родинного архіву художника Мирослава Радиша // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 57. 7 арк. Друк типогр., комп'ют. наб., копії.
97. Документи (листи, запрошення, буклет) про передачу скульптурних творів Михайла Паращука та організацію заходів до 120-річчя від дня народження митця // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 6. 25 арк. Болг., укр. мовами. Друк типогр., комп'ют. наб., копії, машинопис.
98. Документи (листи, заява, вирізки з газ., договір дарування, акт прийому, інформація про відкриття виставки та ін.) про передачу творчого доробку Григорія Синиці // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 5. 28 арк. Укр., рос. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.

99. Документи (листи, звіт радника-посланника, дарча та ін.) щодо передачі художніх творів художниці Тетяни Булавицької-Сенкевич // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 18. 12 арк. Фр., укр. мовами. Комп'ют. наб., машинопис, рукоп.
100. Документи (листи, інформації, біогр. довідка та ін.) з приводу повернення архіву, бібліотеки, колекції філокартії громадсько-політичного діяча, науковця Аркадія Жуковського та бібліотеки, меморіальних речей танцівника, хореографа Сержа Лифаря // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 68. 26 арк. Комп'ют. наб., копії, рукоп., факс.
101. Документи (листи, каталог, дарча, список збірки та ін.) щодо підготовчої роботи з повернення колекції творів художника Мирона Левицького та мистецької збірки Галини Горюн-Левицької // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 29. 45 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, факс.
102. Документи (листи, перелік творів) щодо передачі творчої спадщини Віри Дражевської (учениці Івана Падалки) // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12. 11 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
103. Документи (листи, прес-реліз, сценарний план, список запрошених, тези до слова Міністра, план організаційних заходів та ін.) щодо проведення документально-художньої виставки «Скарби, повернуті народу України» (13–14 грудня 2007 р., ЦДАМЛМ України) // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 10. 27 арк. Друк типогр., комп'ют. набір, копії, машинопис.
104. Документи (листи, протокол засідання ініціативної групи, вирізки з газ.) з приводу організації та проведення виставки художника Вадима Доброліжа // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 22. 17 арк. Друк типогр., комп'ют. наб., копії, рукоп., факс.
105. Документи (листи, протоколи засідань, довідки) щодо українсько-німецького співробітництва щодо повернення та реституції втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей

- // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 1. 122 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
106. Документи (листи, протоколи засідань, довідки) щодо українсько-польського співробітництва у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1. 91 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
107. Документи (листи, рец., контрол. картки, довідки та ін.) з приводу видання рукопису вчителя Олекси Бевки «Короткі монографічні довідки про українські села на Мараморощині. Румунія» // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 41. 38 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп., факс.
108. Документи (листи, розпорядж., акти передачі спадщини, список, звернення, програма та ін.) про отримання та організацію виставки Діонізія Шолдри // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 46. 44 арк. Друк типогр., копії, машинопис, рукоп.
109. Документи (листи, списки, вирізки з газ., план презентації та ін.) про передачу робіт майстрині української вишиванки Марії Горової-Мишанич та картин художника Павла Громницького з її колекції // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 74. 37 арк. Укр., чеськ. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
110. Документи (листи, списки, вирізки з журн. та ін.) про працю відомого мецената і сподвижника української культури Романа Смика у справі увічнення пам'яті письменника, поета, громадського діяча Богдана Лепкого // ЦДАЗУ (Центр. держ. архів зарубіж. україніки). Ф. 68. Оп. 1. Спр. 38. 39 арк. Комп'ют. набір, копії, машинопис, рукоп.
111. Документи (листи, списки книжок та музей. предметів, мит. декларації) щодо отримання матеріалів, зібраних громадським діячем Олександром Ромасом // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 21. 67 арк. Англ., укр. мовами. Комп'ют. наб., копії, машинопис, рукоп.
112. Документи (листи, списки, прес-реліз та ін.) про передачу книг та архівних матеріалів з приватної збірки мистецтвознавця, співробітниці Земледе-

- льчеського музею у Братиславі Людмили Красковської // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 19. 9 арк. Комп'ют. наб., комп'ют. наб. з рукоп. правками, копії.
113. Документи (листи та ін.) щодо співпраці з Українською Вільною Академією Наук в США щодо повернення культурних цінностей // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 2. 135 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
114. Документи (листи та ін.) щодо українсько-білоруської співпраці щодо повернення культурних цінностей // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2. 19 арк. Комп'ют. наб., копії, машинопис.
115. Документи (протокол прийому-передачі, довіреність, акт передачі, експортна ліцензія, митна декларація, перелік) про передачу текстильних виробів кримських татар і караїмів з Австрії // Відом. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1. 107 арк. Нім., укр. мовами. Комп'ют. наб., машинопис, рукоп., фотодрук.
116. Документи щодо передачі редактором газети «Мета» Павлом Лимаренком реліквії — посмертної маски Симона Петлюри // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 62. 4 арк. Комп'ют. наб., копії, рукоп.
117. Листування з громадсько-політичним діячем Іваном Самійленком з приводу повернення архіву Уряду Української Народної Республіки та його власного архіву // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 45. 8 арк. Машинопис, рукоп., факс.
118. Листування з приводу підготовки Міжнародної наукової конференції «Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст.» // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 65. 37 арк. Укр., фр. мовами. Копії, машинопис, рукоп.
119. Листування з проф. Юрієм Луцьківим у справі дарування особистих речей Івана Мазепи, Пилипа і Григорія Орликів з колекції Романа Смаль-Стоцького // ЦДАЗУ. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 25. 6 арк. Комп'ют. наб., копії.
120. Перелік культурних цінностей, повернутих в Україну через Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей (1992–

1999 рр.) та через Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000–2011 рр.) і переданих музейним, бібліотечним, архівним та іншим науково-просвітницьким установам // Поточ. архів від. з питань переміщення культур. цінностей М-ва культури України. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 1. 35 арк.

Опубліковані джерела

121. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України: монографія. Київ: ТОВ «ВО «Юстініан», 2013. 608 с.
122. Акуленко В. І. Реституція культурних цінностей // Державотворення і правотворення в Україні / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2001. С. 626–650.
123. Акинша К. Реституция художественных ценностей // Отечественные записки. URL: <http://www.strana-oz.ru/2005/1/restituciya-hudozhestvennyh-cennostey> (дата звернення: 10.03.2018).
124. Андрус Г. О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ–поч. ХХІ ст.): автореф. дис.... канд. іст. наук: спец. 26.00.05 «Музеєзнавство. Пам'яткознавство» / Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. Київ, 2009. 24 с.
125. Алексиевич С. В поисках вечного человека. URL: https://royallib.com/read/aleksievich_svetlana/v_poiskah_vechnogo_cheloveka.html#0 (дата звернення: 24.11.2017).
126. Ассман Ян. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М. М. Сокольской. Москва: Языки славян. культуры, 2004. 368 с. (Studia historica). URL: <http://www.philol.msu.ru/~discours/images/stories/speckurs/assman.pdf> (дата звернення: 30.11.2017).

127. Афанасьєв Ю. Соціальне призначення мистецтва як системоутворювальний чинник національної художньої культури // Культурол. думка. 2010. № 2. С. 169–173. URL: [file:///D:/My%20Downloads/Kultdum_2010_2_26%20\(2\).pdf](file:///D:/My%20Downloads/Kultdum_2010_2_26%20(2).pdf) (дата звернення: 11.03.2018).
128. Білаш П. М. Основні напрямки державної політики у сфері повернення в Україну культурних цінностей. Врятовані. Збережені. Повернені // До 10-річчя Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України / за ред. Ю. К. Савчука [та ін.]. Київ, 2010. С. 14–23.
129. Богуславский М. М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты. Москва: Юрист, 2005. 427 с.: ил.
130. Боряк Г. Бременський проект «Доля культурних цінностей, вивезених з СРСР під час Другої світової війни» (ФРН): камер. методики і проблеми дослідж. історії архів. док. // Повернення культур. надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Київ, 1995. Вип. 6. С. 251–260.
131. Боряк Г. В., Дубровіна Л. А. Дослідження історії переміщення книжкової культурної спадщини України в період Другої світової війни // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2004. № 1. С. 23–35.
132. Виставка «Україна — Швеція: на перехрестях історії XVII–XVIII ст.». URL: http://nmiu-miku.org.ua/?page_id=1872 (дата звернення: 06.04.2018).
133. Вірста Темістокль: кат. виставки / вступ. слово: О. Федорук, Б. Стен. Київ, 1997. С. 6.
134. Володимир Січинський та Україна. Київ: Абрис, 1996. С. 22–26.
135. Врублевська В. Б. Книжкова скарбниця України: проблеми вивчення і повернення // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи / Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей при КМ України; упоряд. М. М. Макаревич. Вип. 6: Матеріали нац. семінару «Проблеми повернення національно-культурних пам'яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни», Чернігів, верес. 1994 р.;

- ред. кол.: О. К. Федорук (голова), Г. В. Боряк (заст. голови), С. І. Кот (відп. секр.) [та ін.]. Київ, 1996. С. 228–233.
136. Врублевська В. Б. Повернення культурних цінностей в Україну: краєзнав. аспект // Іст. краєзнавство і культура: наук. доп. та повідомл. VIII Всеукр. наук. конф. / Ін-т історії України НАН України та ін. Київ; Харків: Рід. край, 1997. Ч. 1. С. 407–411.
137. Врятовані. Збережені. Повернені: до 10-річчя Державної служби контролю за переміщенням культур. цінностей через держ. кордон України / [ред. кол.: Ю. Савчук [та ін.]. Київ, 2010. 62 с.
138. Врятовані. Збережені. Повернені: публ. звіт Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через держ. кордон України за 2010 р. Київ: Такі справи, 2010. 64 с.
139. Герчанівська П. Е. Культура в парадигмах ХХ – ХХІ ст.: монографія. К.: НАКККіМ, 2017. 378 с.
140. Грімстед П. К., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. Київ, 1991. 107 с.
141. Грімстед П. К., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв (1992) / АН УРСР. Археогр. коміс.; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту. Львів: Вид. центр «ФЕНІКС» 1992. 120 с.
142. Грімстед П. К. Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни // Пам'ятки України. 1994. Ч. 3–6. С. 92–105.
143. Дацків І. Б. Втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2001. 20 с.
144. Дубровіна Л. А. «Інтелектуальне» повернення історичної спадщини: до проблеми опису та реєстрації документ. інформації в Нац. архів. та бібліотеч. автоматиз. системі України // Повернення культур. надбання України: проблеми, завдання, перспективи / Нац. коміс. з питань повернення в Україну

- культур. цінностей при КМ України ; упоряд. М. М. Макаревич. Вип. 6 : матеріали нац. семінару «Проблеми повернення національно-культур. пам'яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни», Чернігів, верес. 1994 р.; ред. кол. : О. К. Федорук (голова), Г. В. Боряк (заст. голови), С. І. Кот (відп. секр.) [та ін.]. Київ, 1996. С. 261–269.
145. Ерпылева Н. Ю. Международное частное право: учеб. Москва: Юрайт; ИД Юрайт, 2011. С. 257–281.
146. Жулинський М. Володимир Винниченко: «Я люблю малярське мистецтво» // Володимир Винниченко — художник: альб. / упоряд. та комент.: С. Гальченко, Т. Маслянчук. Київ: Мистецтво, 2007. С. 5–10.
147. Збірник нормативно-правових актів з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Київ: Артліт, 2006. 319 с.
148. Йоанна Нижник-Винників: альб. / авт.-упоряд. Ю. Кульчицький. Париж, 1992. С. 38–39.
149. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ ст.: [монографія]. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.
150. Карпов В. В. Державна політика у сфері надання послуг з експертизи культурних цінностей // Вісн. НАКККіМ. 2017. № 2. С. 3–7.
151. Карпов В. В. Імпортно-експортні операції на ринку культурних цінностей // Вісн. НАКККіМ. 2017. № 3. С. 12–16.
152. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові / авт.-упоряд.: В. Арофікін, Д. Посацька. Київ. Львів, 1996. 236 с.
153. Каталог втрачених музейних цінностей з Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / авт.-упоряд.: Неділя А. І. [та ін.]. Чернігів, 1992. 45 с.
154. Каталог культурних цінностей, викрадених з державних музеїв, заповідників, установ та приватних колекцій (1999–2009 рр.) / ред. кол.: Гусак В. А., Савчук Ю. К. (голова), Шкляр С. М. [та ін.]. Київ, 2010. 136 с. Укр. та англ. мовами.

155. Каталог культурних цінностей, викрадених з музеїв та культових споруд України (1984–1998 рр.). Київ: Стін, 1999. 92 с.
156. Каталог произведений Киевского музея русского искусства, утраченных в годы Великой отечественной войны 1941–1945 гг.: живопись, графика / науч. ред. М. Д. Факторович. Киев, 1994. 232 с.
157. Каталог творів західноєвропейського живопису, втрачених під час Другої світової війни / авт.-упоряд. О. Рославець; ред. кол.: О. Федорук (голова), В. Врублевська, В. Лозицький [та ін.]. Київ, 1998. 124 с. Укр., англ. мовами.
158. Ковальчук Г. І. Дослідження історії книжкової культури України // Вісник Національної академії наук України. 2016. № 4. С. 77–84.
159. Ковальчук Г. І. Основні підходи до експертизи книжкових пам'яток у бібліотеках: майстер-клас // Libri Descripti: Materiały międzynarodowej konferencji naukowej «Opis edycji rzadkich i unikatowych». Kraków: Collegium Columbinum, 2016. S. 25–77.
160. Кот С. З історії формування організаційних засад державної політики повернення та реституції культурних цінностей в незалежній Україні // Історія України: маловідомі імена, події, факти: (зб. ст.). 2010. Вип. 36. С. 361–371. URL: http://history.org.ua/JournALL/histname/histname_2010_36/23.pdf (дата звернення: 25.11.2017).
161. Кот С. І., Коренюк Ю. Михайлівські пам'ятки в російських музеях // Пам'ятки України. 1999. № 1(122). С. 63–82 + XXVI–XXVIII.
162. Кот С. І. Реституція культурних цінностей // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 178.
163. Кот С. І. Термін «незаконно вивезені культурні цінності» в контексті проблеми повернення та реституції предметів культури // Пр. Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / Титова О. М. (голов. ред.), Акуленко В. І.,

- Гріффен Л. О. [та ін.]; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Вип. 24. Київ, 2013. С. 16–29.
164. Кот С. І. Україна між Заходом і Сходом: проблеми повернення й реституції культурних цінностей // Пам'ятки України. 2006. № 4. С. 96–119.
165. Кот С. І. Українські культурні цінності в Росії: проблема повернення в контексті історії та права / за ред. В. В. Врублевської [та ін.] // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Вип. 8. Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей при КМ України; НАН України, Ін-т історії України. Київ, 1996. 91 с.
166. Кот С. І. Українсько-німецькі відносини щодо повернення та реституції культурних цінностей (1991–2012 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2012. № 21. С. 162–180. URL: http://history.org.ua/JournALL/mo/mo_2012_21/10.pdf (дата звернення: 25.11.2017).
167. Кот С. І., Кудряшева Л. В. Искусство в пламени войны: произведения западноевроп. живописи в собрании Симферопол. художеств. музея: кат. и альб. Симферополь; Киев: Изд. Жерибор, 2015. 300 с.: илл. Рус., англ., нем. яз.
168. Кот С. І. Эхо войны. Судьба и правовой статус экспонатов передвижной выставки Государственного Русского музея 1941 года в Крыму, находящиеся в музеях Автономной Республики Крым / отв. ред. В. А. Горбик. Киев: Такі справи, 2010. С. 4.
169. Кот С. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури: зб. наук. пр. // Пр. Центру пам'яткознавства. 2011. Вип. 20. С. 10–27.
170. Кот С. Мародерство як фактор розграбування, вивезення та знищення культурних цінностей на окупованій території України під час Другої світової війни (1941–1944 рр.) // Краєзнавство. 2010. № 1. С. 30–42. URL: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2010_1/6.pdf (дата звернення: 25.11.2017).

171. Кот С., Нестуля О. Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення, 1917–1918 / Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей при КМ України; НАН України, Ін-т історії України; ЦДАВО України; Фондація ім. О. Ольжича; редкол.: О. Федорук (голова) та ін. Київ: Соборна Україна, 1996. 300 с.: іл. (Сер. «Повернення культ. надбання України: документи свідчать»; Вип. 1).
172. Кот С. Розвиток міжнародно-правових засад реституції культурних цінностей у 1943–1947 рр. // Пам'ятки України. 2009. № 1. С. 94–108.
173. Кривда Н. Ю. Естетичні позиції української діаспори // Історія укр. естет. думки: монографія / за ред. В. А. Личковаха. Київ: «Центр учб. літ.», 2013. С. 258–299.
174. Кримський С. Б. Культура як світ людини // Мистецькі обрії. 2003. Київ, Символ-Т, 2004. С. 275–286.
175. Крушельницька Л. І. Доля львівського Дюрера та інших вивезених з ЛНБ ім. В. Стефаника мистецьких творів // Зап. Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. Львів, 2000. Вип. 7/8. С. 430–436.
176. Кулініч М. Ю. Архівна україніка: історія повернення, типологія, джерельно-інформаційне значення (1991-2014 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 16 с.
177. Культурні цінності кримськотатарського народу: пошук, атрибуція, проблеми збереження і повернення // Матеріали міжнар. конф. Бахчисарай, 2007. 108 с.
178. Культурные ценности — жертвы войны: интернет-проект. URL: <http://www.lostart.ru/ru/> (дата звернення: 08.03.2018).
179. Культурологічний проект «Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення» / М-во культури Автоном. Республіки Крим, Держ. служба контролю за переміщенням культур. цінностей через держ. кордон України. Київ: Триумф, 2004. 11 с.

180. Кульчицький Ю. Альбом / передм. Ф. Лєгран, В. Вовк, Ю. Кульчицький. Париж, 1991. 104 с. Укр., фр. мови.
181. Литовченко В. В. Роль ЮНЕСКО в охороні та збереженні культурної спадщини в Україні (1954–2010 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2015. 20 с. URL: <http://www.vagливо.org/nacionalena-biblioteka-ukrayini-imeni-v-i-vernadsekogo-centr-n-v2.html?page=2> (дата звернення: 20.11.2017).
182. Личковах В. А. Збереження спадщини польського авангарду у Національному музеї Польщі // Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуал. виклики сучасності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / ред. кол.: В. Г. Чернець (голова) та ін. Київ: НАКККіМ, Асоц. реставраторів України. Київ: Вид. О. Філюк, 2017. С. 148–151.
183. Лосик О. М. Візуалізація культури як феномену пам'яті (на прикладі концепції А. Варбурга) // Вісн. Черкас. нац. ун-ту. Сер.: Філософія. 2009. Вип. 170. С. 16–25. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/294/1/N170p016-025.pdf> (дата звернення: 11.03.2018).
184. Людмила Морозова: альб. / [авт.-упоряд. О. Федорук] / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України; Акад. мистецтв України; Держ. служба контролю за переміщенням культур. цінностей через держ. кордон України. Київ; Львів: М. П. Коць, 2003. 178 с.
185. Мазурицкий А. М. Сохранение и спасение книжных фондов в годы Великой Отечественной войны // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: 12-я Междунар. конф. «Крым 2005». 2005. URL: <http://lostart.org.ua/ua/research/465.html> (дата звернення: 10.03.2018).
186. Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. Київ: Вид-во «Наук. думка» НАН України, 2008. С. 130–142.
187. Мистецтво української діаспори / редкол.: О. Федорук (голов. ред.) та ін. Київ: Тріумф, 1999. Вип. I. С. 8, 10. (Повернуті імена).

188. Міляєва Лада. Спогади про Бориса Возницького. Ч. 1. URL: <http://muzei-z-levamy.livejournal.com/1716.html> (дата звернення: 26.02.2015).
189. Нестуля О., Нестуля С. Пам'ятки історії та культури Полтавщини в контексті проблеми повернення українських культурних цінностей із Росії (1917–1930 рр.) // Архіви і документ. спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903-2003): арх. зб. на посвяту 100-річчя Полтав. вченої архів. коміс.: матеріали наук. конф. Полтава, 2003. С. 18–25.
190. Нестуля О., Нестуля С. Українські культурні цінності в Росії: на шляху до діалогу. 1926–1930. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2002. 333 с.: іл. (Повернення культурного надбання України: документи свідчать; Вип. 3).
191. Нестуля О. Ствержувати почин повернення національних мистецьких пам'яток // Повернення культур. цінностей в Україну — державна справа: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 1 лип. 2016 р. / Нац. акад. мистецтв України, Нац. акад. образотвор. мистецтва і архітектури, Нац. музей Богдана та Варвари Ханенків, Нац. музей історії України; редкол.: О. К. Федорук (голова), О. Нестуля (заст. голови) [та ін.]. Київ, 2017. С. 21–24.
192. Нора П. Проблематика мест памяти. Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. Санкт-Петербург: Изд-во СПб. ун-та, 1999. С. 17–50. URL: <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> (дата звернення: 24.11.2017).
193. Огризко В. Складні аспекти реституції культурних цінностей // Повернення культур. цінностей в Україну — державна справа: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 1 лип. 2016 р. / Нац. акад. мистецтв України, Нац. акад. образотвор. мистецтва і архітектури, Нац. музей Богдана та Варвари Ханенків, Нац. музей історії України; редкол.: О. К. Федорук (голова), О. Нестуля (заст. голови) [та ін.]. Київ, 2017. С. 16–20.
194. Онищенко О., Дубровіна Л. Доля бібліотеки Оссолінеум в історії України та Польщі у документах 1945–1946 рр.: повертаючись до питань спільної історико-культур. спадщини // Бібл. вісн. 2002. № 2. С. 2–21.

195. Осташкіна В. М. Проблема повернення культурних цінностей у взаємовідносинах України з країнами СНД. URL: http://ela.kpi.ua/jspui/bitstream/123456789/10319/1/28_25_Ostashkina.pdf (дата звернення: 08.03.2018).
196. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи: матеріали Всеукр. наради з питань повернення в Україну культур. цінностей, 24–26 листоп. 1993 р., Лівадія, АР Крим / ред. Н. Маслова. Київ, 1993. Вип. 3. С. 15.
197. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи // Матеріали до проблеми реституції бібл. фондів / упоряд.: О. Александрова, В. Врублевська, Н. Гудімова, В. Скар. Київ, 1997. Вип. 9. С. 10–13.
198. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи : матеріали міжнар. «круглого столу», присвяч. поверненню в Україну втрачених культур. цінностей, 25–27 трав. 1994 р., Донецьк / ред. кол.: О. К. Александрова, Г. В. Боряк, В. Б. Врублевська, В. П. Іщенко; Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей при КМ України; М-во культури України; Ін-т укр. археографії НАН України. Київ, 1994. Вип. 4. С. 40–42.
199. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи // Матеріали наук.-практ. конф. «Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі», жовт., 1998 р., Полтава / ред. кол.: О. К. Федорук (голова), С. В. Віднянський (заст. голови), Л. В. Яковлева, В. Б. Врублевська [та ін.]. Київ, 1999. Вип. 12. 328 с.
200. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи // Матеріали наук.-практ. симпозіуму «Правові аспекти реституції культурних цінностей: теорія і практика». Київ, 1997. Вип. 10. 202 с.
201. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи: матеріали регіон. пост. діючого «круглого столу» «Культурні цінно-

- сті України. Втрати. Шляхи повернення» / упоряд.: Врублевська В. Б., В'ялець А. Ф., Мироненко А. Ф. Київ, 1999. Вип. 11. С. 11–15.
202. Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи / Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2000. Вип. 13: Матеріали муз. спадщини / упоряд. В. Д. Шульгіна. 2000. 114 с.
203. Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи / Нац. комісія з питань повернення в Україну культур. цінностей при КМ України; упоряд. М. М. Макаревич. Вип. 6: Матеріали нац. семінару «Проблеми повернення національно-культурних пам'яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни», Чернігів, верес. 1994; ред. кол.: О. К. Федорук (голова), Г. В. Боряк (заст. голови), С. І. Кот (відп. секр.), О. П. Васюта [та ін.]. Київ, 1996. 334 с.
204. Повернуто в Україну / Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей. Вип. 1 / упоряд.: В. Врублевська, Л. Лозенко. Київ: ООО «Танант», 1997. 40 с.
205. Показчик рукописів і стародруків, переданих 1976 р. із Бахчисарайського історико-археологічного музею до Державної Публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна / упоряд., вступ. ст., комент. Н. Р. Абдульваапа. Симферополь: ДОЛЯ, 2007. 148 с.: іл.
206. Политическая культура: учеб. пособие для академ. бакалавриата / под ред. Г. Тульчинского. Москва: ООО «Изд-во Юрайт», 2015. 324 с.
207. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 728 с.: іл.
208. Савчук Ю. К. Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи (пошук, знахідки, атрибуція) / М-во культури і туризму України, Держ. служба контролю за переміщенням культур. цінностей через держ. кордон України, Нац. музей історії України;

- НАН України, Ін-т історії України НАН України. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2006. 96 с.: іл.
209. Савчук Ю. К. Зарубіжні українці повертаються // АРТ-Ukraine. 2009. Берез.-квіт. 2 (9). С. 140–144.
210. Савчук Ю. К. Клейноди Славного Війська Запорозького Низового (музейні студії). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2007. 96 с.: іл.
211. Сборник докладов участников Международной межведомственной конференции по вопросам предотвращения контрабанды культурных ценностей / под ред. Ю. К. Савчука. Киев: Артлит, 2008. 104 с.
212. Себта Т. М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2000. 20 с.
213. Себта Т. Українські культурні цінності в Німеччині — перспективи віднайдення і повернення // Повернення культурних цінностей в Україну — державна справа: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 1 лип. 2016 р. / Нац. акад. мистецтв України, Нац. акад. образотвор. мистецтва і архітектури, Нац. музей Богдана та Варвари Ханенків, Нац. музей історії України; редкол.: О. К. Федорук (голова), О. Нестуля (заст. голови) [та ін.]. Київ, 2017. С. 25–33.
214. Сіверс В. А. Цінність як предмет етико-філософського аналізу: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.07 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1997. 33 с.
215. Скрипка Т. До історії Шевченківських раритетів // УВАН у США. Новини з Академії. Спец. вип. Нью-Йорк. Ч. 31. 2007. С. 15.
216. Скрипка Т. Пам'яті Ольги Сергіїв (1914–2001) / Персон. сайт. URL: <http://www.t-skrypka.name/KosachFamily/OlgaSergiiv.html> (дата звернення: 08.03.2018).

217. Суковатая В. Другое тело: инвалид, урод и конструкции дизабилити в современной культурной критике. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/2282> (дата звернення: 24.11.2017).
218. Татиивская И. П. Направления международного сотрудничества Украины со странами СНГ и ЕС в области сохранения культурных ценностей // Актуальные проблемы мировой художеств. культуры: материалы Междунар. науч. конф., посвящ. памяти проф. У. Д. Розенфельда (Гродно, 5–6 апр. 2012 г.): в 2 ч. Ч. 1 / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: Т. Г. Барановская (гл. ред.) [и др.]. Гродно: ГрГУ, 2012. С. 170–175.
219. Татиивская И. П. Обращение культурных ценностей Украины и систематизация баз данных о них на современном этапе // Традиції і сучасны стан культуры і мастацтва: Міжнарод. навук.-практ. канф. (28–29 лістап. 2013 г., г. Мінск): у 2 ч. Ч. 2: / уклад. Н. С. Бункевіч [і інш.]; гал. рэд. А. І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларус. культуры, мовы і літ. НАН Беларусі. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 452–458.
220. Татіївська І. П. Аспекти захисту і збереження національних культурних цінностей в умовах воєнного конфлікту // Пр. Центру пам'яткознавства зб. наук. пр. 2017. Вип. 32. С. 5–12.
221. Татіївська І. П. Двосторонні взаємини України і Польщі у світлі повернення та збереження культурних цінностей // Uniwersytet Warszawski. Katedra Ukrainistyki. Studia Ucrainica Varsoviensia 4. Warszawa, 2016. S. 447–462.
222. Татіївська І. П. Державна політика у сфері повернення культурних цінностей незалежної України: доба запровадження європейських стандартів // Ювілей НАОМА: шляхи розвитку укр. мистецтвознавства: тези і матеріали доп. міжвуз. наук. конф. молод. науковців, аспірантів і студентів, 21 трав. 2015 р. / М-во культури України; НАОМА. Київ: Фенікс, 2015. С. 38–39.
223. Татіївська І. П. Деякі питання створення і функціонування реєстрів культурних цінностей та їх роль у поверненні втрачених пам'яток // Повернення культурних цінностей в Україну — державна справа: матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 1 лип. 2016 р. / Нац. акад. мистецтв України,

- Нац. акад. образотвор. мистецтва і архітектури, Нац. музей Богдана та Варвари Ханенків, Нац. музей історії України; редкол.: О. К. Федорук (голова), О. Нестуля (заст. голови) [та ін.]. Київ, 2017. С. 72–76.
224. Татіївська І. П. Діяльність Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України у розрізі напрямку декоративно-прикладного мистецтва й етнодизайну // *Емінак: наук. щокв.* 2017. № 4 (20) (жовт.-груд.). С. 71–74.
225. Татіївська І. П. До питання про взаємодію державних органів влади у запобіганні втратам культурних цінностей // *Питання історії науки і техніки: зб. наук. пр.* 2017. № 4. С. 67–72.
226. Татіївська І. П. Збагачення національного культурного надбання поверненими цінностями з української діаспори // *Збереження й дослідж. історико-культур. спадщини в музей. зібраннях: іст., мистецтвознав. та музеолог. аспекти діяльності: доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 25–27 верес. 2013 р. / Нац. музей у Львові ім. Андрея Шептицького. Львів, 2013. С. 170–175.*
227. Татіївська І. П. Національна політика та міжнародна співпраця Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (1992–2011 рр.). // *Соціально-гуманітар. аспекти співробітництва між Україною та ЄС у контексті Схід. партнерства і Стратегії «Європа–2020»:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 6–7 квіт. 2012 р., м. Донецьк, Донец. держ. ун-т упр. Донецьк: ДонДУУ, 2012. С. 300–308.
228. Татіївська І. П. Питання взаємодії в галузі повернення культурних цінностей між Україною та США // *Modern Science — Moderní věda : scientific journal / Dr. Sergii Zakharin (chief-editor). Praha, 2017. № 7. P. 120–129.*
229. Татіївська І. П. Повернення культурних цінностей як складова частина пам'яткоохоронної діяльності в Україні // *Твердиня над Іквою: матеріали між-*

- жнар. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 520-річчю Дубен. замку. Дубно, 2012. С. 188–195.
230. Татіївська І. П. Пошук, збереження та повернення кримськотатарських культурних цінностей в аспекті діяльності Державної служби контролю // Культурні цінності кримськотатарського народу. Пошук, атрибуція, проблеми збереження та повернення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Бахчисарай, 2007. С. 17–20.
231. Трофеї війни: історія вивезеної з Києва грамоти Петра I та німецькі студії Східної Європи до і після 1945 р. / Бібл. вісн. 2017. № 1(237). С. 39–54.
232. Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей / відп. ред.: Ю. С. Шемшученко та В. І. Акуленко. Київ: Юрінком Інтер, 1997. С. 19–26.
233. Українець Н. П. Державна реституційна політика України у сфері культурних цінностей (1991–2009 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2010. 18 с.
234. Україну долучено до судового розгляду у справі про повернення скіфського золота з Нідерландів. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244923078&cat_id=244913751 (дата звернення: 18.05.2015).
235. Федорук О. Буття культурних цінностей: поміж чеканням повернення і самим поверненням // Культур. цінності кримськотатар. народу. Втрати. Шляхи повернення. Бахчисарай, 2005. С. 124.
236. Федорук О. Володимир Винниченко як художник // Володимир Винниченко — художник: альб. / упоряд. та комент. С. Гальченко, Т. Маслянчук. Київ: Мистецтво, 2007. С. 11.
237. Федорук О. Дивосвіт Аки Перейми / упоряд. М. Пшінка. Київ: Веселка, 1996. URL: <http://elib.nplu.org/view.html?id=6171> (дата звернення: 19.02.2018).
238. Федорук О. К. Василь Хмелюк. Київ: РВА «Тріумф», 1996. 264 с.: іл. Бібліогр.: с. 259–262. Рез. фр. та англ. мовами.

239. Федорук О. К. Микола Бутович: життя і творчість. Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коця, 2002. С. 4, 8–9.
240. Федорук О. Культурні цінності як чинник національного самоусвідомлення // Другий конгрес Міжнар. асоціації українців: Філософія. Львів, 1994. С. 14–19.
241. Федорук О. Пластика Петра Капшученка. Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коця, 2004. С. 212.
242. Федорук О. Повернення в Україну втрачених культурних цінностей в контексті державотворчого процесу та духовного відродження // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Київ, 1996. Вип. 6: Матеріали нац. семінару «Проблеми повернення нац.-культур. пам'яток, втрачених або переміщ. під час Другої світової війни»; Чернігів, верес. 1994 р. С. 15–25.
243. Федорук О. Повернення культурних цінностей — повернення національної гідності // Віче. 1993. № 3. С. 20–27.
244. Федорук О. Повернення культурних цінностей в Україну — збагачення культурно-мистецької спадщини держави // Особисті книжкові колекції та особові фонди діячів укр. діаспори в б-ках та архівах України. Київ, 2004. С. 8–13.
245. Федорук О. Повернення та реституція культурних цінностей як фактор міжнародного культурного співробітництва // Повернення культур. надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Київ, 1997. Вип. 10: Матеріали наук.-практ. симпозіуму «Правові аспекти реституції культурних цінностей: теорія і практика»; Київ, груд. 1996 р. С. 9–14.
246. Федорук О. Проблема розшуку й повернення втрачених культурних цінностей не вирішується волею однієї держави: [інтерв'ю] // ЮНЕСКО (бюл.). 1997. Вип. 3. С. 13.
247. Федорук О. Про деякі аспекти реалізації державної політики щодо відновлення та збереження національної духовної спадщини, повернення в

- Україну культурних цінностей // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Київ, 1993. Вип. 2. С. 5–10.
248. Федорук О. Реституція культурних цінностей в Україну — чинник міжнародного співробітництва в культурі // Мистецтвознавство, фольклористика та етнологія слов'ян. народів: XIII Міжнар. з'їзд славістів: (Любляна, Словенія, 15–21 серп. 2003 р.): доп. Київ, 2003. Вип. 2. С. 5–8.
249. Федорук О. Реституція як чинник цілісного усвідомлення національної культури // Вісн. ДАКККиМ. 1999. №1. С. 88–97.
250. Федорук О. Спільна спадщина на шляхах сучасних культур // Україна і Польща: стратег. партнерство, історія сьогодення, майбутнє. Київ, 2002. С. 128–137.
251. Федорук О. Україна і Росія: діалоги у сфері переміщення культурних цінностей // Укр.-рос. відносини: гуманітар. вимір: наук. зб. Київ, 1998. С. 97–107.
252. Феттїх Нандор. Київський щоденник. 3.XII.1941–19.I.1942 / Держ. служба контролю за переміщенням культур. цінностей через держ. кордон України, Посольство Угорщини в Україні; пер. з угор. С. Мадяр; наук. ред. О.Федорук. Київ: Видавн. центр «Софія А», 2004. 168 с.: іл.
253. Хальбвакс Морис. Коллективная и историческая память // НЗ №40–41 (2–3/2005). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> (дата звернення: 24.11.2017).
254. Черкас Т. В. Наслідки Другої світової війни у гуманітарній співпраці України та Німеччини (1991–2014 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / наук. кер. О. О. Сушко ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 20 с.
255. Шейко В. М., Богуцький Ю. П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XXI ст.): Монографія. К.: Генеза, 2005. 592 с.

256. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник // 6-те вид., переробл. і доповн. К.: Знання, 2008. 310 с.
257. Шемшученко Ю., Акуленко В. Вступ // Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2: Правова охорона культур. цінностей. Київ: Юрінком Інтер, 1997. С. 22–24.
258. Шкляр С. М. Вступ // Збірник нормативно-правових актів з питань вивезення, ввезення та повернення культур. цінностей. Київ: Артліт, 2006. С. 10–14 .
259. Шкляр С. М. Реалізація державної політики у сфері контролю за переміщенням культурних цінностей. Врятовані. Збережені. Повернені // До 10-річчя Держ. служби контролю за переміщенням культур. цінностей через держ. кордон України; за ред. Ю. К. Савчука [та ін.]. Київ, 2010. С. 24–31.
260. Школьна О. В. Концепція розвитку музейної галузі в умовах тотального недофінансування і маніпуляцій в сфері культурних цінностей // Музеї і освіта: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 13–14 лис. 2014 р. / Нац. академія керівних кадрів культури і мистецтв К.: НАКККіМ, 2014. С. 180–194.
261. Шман С. Ю. Культурологічні аспекти державної експертизи культурних цінностей в сучасній Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології 26.00.01 «Теорія та історія культури». Київ, 2013. 19 с.
262. Шульгіна В. Федір Якименко. Празький період життя і творчості: (за матеріалами архівних фондів) // Повернення культур. надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Матеріали муз. спадщини / (ред. кол.: А. К. Терещенко [та ін.]). Вип. 13. Київ, 1999. С. 50–56.
263. Юхим Михайлів: матеріали міжнар. конф. / відп. ред. О. Федорук // Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей при КМ України. Київ: Абрис, 1997. С. 3, 9.
264. Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej: Informator / Ministerstwo kultury i sztuki. Biuro pelnomocnika rządu do spraw polskiego dziedzictwa kulturalnego za granica; Redaktor naukowy B. Bienkowska; Oprac.

- U. Paszkiewicz, H. Laskarzewska, J. Szymanski, S. Waligorski. Poznan, 1998. 795 s. (Polskie dziedzictwo kulturalne. Seria B. Wspolne dziedzictwo).
265. Catalogue of Works of Western European Painters Lost During Second World War / National Commission for the Restitution of Cultural Treasures to Ukraine, The Ministry of Culture and Arts of Ukraine, International Foundation «Renaissance», Museum of Occidental and Oriental Art. Kyiv. Kyiv, 1998. 124 c.
266. Eichwede Wolfgang. Modells of Restitution (Germany, Russia, Ukraine) // Simpson, E. (Hrsg.), The Spoils of War. World War II and its aftermath. The Loss, Reappearance, and Recovery of Cultural Property. New York, 1997. P. 216–224.
267. Fedoruk O. The Restitution of Culture Treasures to the Ukraine and the Impact of Restitution of Cultural Revival // Estonian-Russian Cooperation and the Disposition of an Art Collection Established by Prof. Morgenstern at Tartu University in Tartu 1803. Tartu, 2001. P. 75–85.
268. Fedoruk O. Treasures Plundered during World War II Not Yet Returned // Ukrainian Weekly. 1995. 26 February. P. 2, 12; 5 March. P. 2, 12.
269. Fedoruk O. Ukraine: The Lost Cultural Treasures and the problems of their Return // The Spoils of War. World War II and Its Aftermath: The Loss, Reappearance, and Recovery of Cultural Property / Ed. by E. Simpson. New York, 1997. P. 72–76.
270. Grimsted Patricia Kennedy. The Archival Legacy of Soviet Ukraine: Problems of Tracing the Documentary Records of a Divided Nation // Cahiers du Monde Russe et SoviOtique, 28 (January–March 1987). P. 95-108.
271. Grimsted Patricia Kennedy. The Fate of Ukrainian Cultural Treasures during World War II: The Plunder of Archives, Libraries, and Museums under the Third Reich // Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas. 1991. Bd. 39, № 1. P. 53–80.
272. Grimsted Patricia Kennedy. Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Harvard Ukrainian Research Institute; State Committee on Archives of Ukraine; State Service for the Control of the Transmission of Cultural Treasures Across the

- Borders of Ukraine. Cambridge, MA, 2001. (Harvard Papers of Ukrainian Studies). 798 p.
273. Grimsted P. K. Spoils of War Returned: U.S. Restitution of Nazi–Looted Cultural Treasures to the USSR 1945-1959 // Prologue. Spring. 2002. P. 26–41.
274. Holler Wolfgang. Return of Three Albums from the Ukraine to the Department of Prints and Drawings, Dresden // Spoils of War: International Newsletter. 1996. № 3. P. 63.
275. Juzwenko Adolf. Ossolineum. Dwa wieki w służbie Narodu. Historia zbiorów niezwykłych // Wszystko Co Najważniejsze. URL: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/adolf-juzwenko-ossolineum-dwa-wieki-w-sluzbie-narodu/> (дата звернення: 08.03.2018).
276. Kot S. I. The Ukraine and the Russian Law on Removed Cultural Valu[abl]es // Spoils of War: International Newsletter. June 1998. № 5. P. 9.
277. Krushelnrytska L. The Case of the Ossolineum Collection // Spoils of War: International Newsletter. 1998. № 5. P. 25.
278. Laskarzewska H. Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego przechowywana w Kijowie // Cenne, bezcenne / utracone-Valuable, priceless / lost. 1997. № 4. S. 10–11. Reprinted from Dziennik Kijowski, 1996, № 7, 8, 10, 12, and 14.
279. Laskarzewska H. Księgozbiór króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w Kijowie: Historia, stan obecny, rejestracja // Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej. 1996. № 2 (137). S. 7–12.
280. Lost treasures of Ukraine: Catalogue of works of Western European painters lost during Second World War / National Commission for the restitution of cultural treasures to Ukraine, the Ministry of culture and arts of Ukraine, International foundation «Renaissance», Museum of Occidental and Oriental Art. Kyiv. Kyiv, 1998. 124 p.
281. Matwijów Maciej. Ewakuacja zbiorów polskich ze Lwowa w 1944 r. // Rocznik Lwowski. 1995–1996. Warszawa, 1996. S. 31–46. Укр. пер.: Матвійов

- Мацей. Евакуація польських зібрань зі Львова в 1944 році // Архіви України. 2001. № 4–5. С. 149–162.
282. Matwijów Maciej. Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943–1946 // Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Zesz. 1. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1992. S. 157–162.
283. Matwijów Maciej. Mieczysław Gębarowicz (1893–1984), ostatni dyrektor lwowskiego Ossolineum // Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. 1993. № 2. S. 9–71.
284. Matwijów M. Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948 / red. Andrzej Zieliński. Towarzystwo Przyjacioē Ossolineum. Wrocław, 1996. S. 336.
285. Matwijów Maciej et al. Wniosek rewindykacyjny zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich-Rękopisy // Wnioski rewindykacyjne księgozbioru Ossolineum oraz Dziel sztuki i zabytków ze zbiorów Lwowskich / Ed. Jan Pruszyński. Warsaw : Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1998. P. 36–47. (Polskie dziedzictwo kulturalne, Seria C: Materiały i Dokumenty).
286. Matwijów Maciej. Zbiory rękopiśmienne Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie w latach 1939–1946 // Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. 1999. № 10. S. 211–241.
287. Miler Jacek. Zbiory lwowskie (II): Księgozbiór z Honfleur // *Cenne, bezcenne / utracone-Valuable, priceless/ lost*. August 1999. № 4(16). P. 23.
288. Pruszyński Jan. Wniosek rewindykacyjny księgozbioru Witolda K. Czartoryskiego z Oddziału Rzadkiej Książki Biblioteki Uniwersytetu im. Iwana Franki // Wnioski rewindykacyjne księgozbioru Ossolineum oraz Dziel sztuki i zabytków ze zbiorów Lwowskich / Ed. Jan Pruszyński. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki, 1998. P. 103–106.
289. Savchuk Yurii. The Hetman Bogdan Khmelnytsky: Symbols of Authority and Artifacts from Europe's Museum (searchers, discoveries, attribution). Kyiv, 2006. 96 p.
290. Savchuk Yurii. Zaporozian Cossack Host of the Lover Dnipro's Symbols of Authority (museum's study). Vol. II. Kyiv, 2007. 96 p.

291. Schöbel Gunter. Eine kleine Geste an die Ukraine: Rückgabe von verschleppten Büchern // *Displaced Books: Bücherrückgabe aus zweierlei Sicht: Beiträge und Materialien zur Bestandsgeschichte deutscher Bibliotheken im Zusammenhang von S-Zeit und Krieg*. 2nd ed. Hannover: Laurentius Verlag, 1999. P. 68–74.
292. Schöbel Gunter. Eine kleine Geste an die Ukraine: Rückgabe von verschleppten Büchern // *Der Roturier (Hamburg)*. 1998. № 10, October. P. 22–27.
293. Tatiivska I. On the return of illegally exported cultural values in the context of the UNESCO Convention 1970 // *British Journal of Educational and Scientific Studies*, № 1(23), (January–June). Vol. XII. «Imperial College Press», 2016. P. 440–445.
294. Vrublevskaya V., Kot S. Cultural property of Ukraine as a Result of World War II: Problems of Research and Restitution // Opper D. *Cultura Treasures Moved because of the War. A Cultural legacy of the Second World War: Documentation and Research on Losses. Documentation of the International Meeting in Bremen (30.11.–2.12.1994)* / D. Opper, D. Lemmermeier. Bremen, 1995. P. 109–123.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

Рис. Б.5.1. Лист М. Коця до С. Хавруся, 29 квітня 1992 р., копія.

Рис. Б.5.2. Лист М. Коця до С. Хавруся, 21 червня 1992 р., копія.

Рис. Б.5.3. Василь Авраменко під час офіційної зустрічі з єпископом Йосифом І (рік не встановлений).

Рис. Б.5.4. Перепоховання праху В. Авраменка у с. Стеблів Корсунь-Шевченківського району на Черкащині, 1993 р.

Рис. Б.5.5. Книги з «Бібліотеки митрополита Флавіана», незаконно вивезені в роки Другої світової війни з Києва до Німеччини.

Рис. Б.5.6. Лист Я. Гніздовського до В. Вовк, 1971 р.

Рис. Б.5.7. Лист І. Драча до В. Вовк, 1993 р.

Рис. Б.5.8. Друковані видання з приватної бібліотеки Сержа Лифаря.

Рис. Б.5.9. Лист Гетьмана Павла Скоропадського на ім'я Президента США Франкліна Рузвельта, 25 жовтня 1937 р.

Рис. Б.5.10. Фото українських письменників. Київ, 1970-ті рр.

Рис. Б.5.11. Фото В. Коротича з російським художником І. Глазуновим. Москва, 1988 р.

Рис. Б.5.12. Фото В. Коротича з Президентом США Р. Рейганом, 1988 р.

Рис. Б.5.13. Фото В. Коротича з Прем'єр-міністром Великої Британії М. Тетчер. Лондон, 1989 р.

Рис. Б.5.14. Т. Шевченко. Поема «Іван Підкова» (перша сторінка поеми з правками П. Куліша).

Рис. Б.5.15. Фото Т. Шевченка і Г. Честахівського. Фотограф М. Досс. 1860 р.

Рис. Б.5.16. М. Мікешин. Портрет Т. Шевченка та Т. Шевченка у труні, 1861 р., літографія, 31,3×22см.

Рис. Б.5.17. Фото урочистого відкриття виставки «Шевченківські раритети», 9 березня 2007 р.

Рис. Б.5.18. Фото урочистого відкриття виставки «Шевченківські раритети», 9 березня 2007 р.

Рис. Б.5.19. Альбом. Олена Пчілка (О. Косач). «Українські узори» (обкладинка). Видавництво «На чужині», 1947 р.

Рис. Б.5.20. Альбом. Олена Пчілка (О. Косач). «Українські узори» (листки). Видавництво «На чужині», 1947 р.

Рис. Б.5.21. Рушник, вишитий Ольгою Косач-Кривинюк. Україна. Початок ХХ ст.

Рис. Б.5.22. Краватка Петра Антоновича Косача. Початок ХХ ст.

Рис. Б.5.23. Збірка касет аудіозапису з фоноархіву журналістки Надії Світличної.

Рис. Б.5.24. Магнітофон, що використовувався журналісткою Надією Світличною під час роботи у редакції «Свободи» (США).

Рис. Б.5.25. Аджияський (Рибаківський) скарб (тесло бронзове, сокира бронзова). XVI–XV ст. до н. е. Херсонський краєзнавчий музей.

Рис. Б.5.26. Бериславський скарб (сокира бронзова, серп бронзовий, злиток бронзи). XVI–XV ст. до н. е. Херсонський краєзнавчий музей.

Рис. Б.5.27. Жалувана грамота Петра I Київському Митрополиту на підтвердження загиблої грамоти від 1691 р. про затвердження Варлаама Ясинського у сані Митрополита та про повернення Київській митрополії Глухівської, Конотопської та Борзенської протопопій (від 1 квітня 1700 р.).

Рис. Б.5.28. Скіфське дзеркало. VI ст. до н. е. Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського.

Рис. Б.5.29. Фото М. А. Скоропадської та П. П. Скоропадського. Баден-Баден, приблизно 1876 р.

Рис. Б.5.30. Фото П. П. Скоропадського. Санкт-Петербург, до 1911 р.

Рис. Б.5.31. Запрошення П. П. Скоропадського на обід у Георгіївську залу Великого Кремлівського палацу 25 травня 1913 р.

Рис. Б.5.32. Аркуш з альбому-щоденника І. М. Скоропадського з замальовкою жанрової сценки з життя німецьких бюргерів, 1833 р.

Рис. Б.5.33. Бронзові підвіска-амулет, дзвоник і перстень II–VII ст., вилучені Головним управлінням карабінерів з охорони культурної спадщини при Міністерстві культурної спадщини Італії.

Рис. Б.5.34. Археологічна знахідка VI–VII ст. з розкопок центральної частини Херсонесу 1904 року (вапняк інкерманський, різьблення, 33×25×11 см, вага 8,4 кг).

Рис. Б.5.35. Археологічна знахідка VI–VII ст. з розкопок північного району Херсонесу 1896 року (вапняк інкерманський, різьблення, 28×35×13 см, вага 14,5 кг).

Рис. Б.5.36. Колекція текстильних виробів кримських татар та караїмів, незаконно вивезена під час Другої світової війни з території Кримського півострова.

Рис. Б.5.37. Гобелен, подарований перським шахом родині Романових (2,90×2,03 м).

Рис. Б.5.38. Фото церемонії підписання акта передачі гобелена, 1 червня 1993 р.

Рис. Б.5.39. Лист Віце-прем'єр-міністра України М. Жулинського до барона Едуарда фон Фальц-Фейна, від 14 червня 1993 р., копія.

Рис. Б.5.40. Г. Синиця. Брама Заборовського, 1963 р., 150×100 см.

Рис. Б.5.41. Г. Синиця. Автопортрет, 1981 р., 70×60 см.

Рис. Б.5.42. Л. Морозова «Автопортрет», кін. 1930-х – поч. 1940-х рр., 61×51 см, полотно, олія.

Рис. Б.5.43. Л. Морозова «Дівчина за книгою», без дати, 50,5×41 см, дошка, олія.

Рис. Б.5.44. Л. Морозова «Красвид з церквою», 1947 р., 50,5×38 см, картон, олія.

Рис. Б.5.45. Л. Морозова «Горобина», без дати, 48×58,5 см, картон, олія.

Рис. Б.5.46. Л. Морозова «Село Марцдорф», 1944 р., 68×58 см, полотно, темпера.

Рис. Б.5.47. Л. Морозова «Річка у січні», 1958 р., 61,5×50,5 см, полотно, олія.

Рис. Б.5.48. П. Капшученко «Безжурні хвилини», 1976 р., висота — 45 см, бронза.

Рис. Б.5.49. П. Капшученко «Чекають», 1977 р., висота — 45 см, бронза.

Рис. Б.5.50. П. Капшученко «Гнані», 1969 р., висота — 40 см, бронза.

Рис. Б.5.51. Ікона-складень-кузів «Дванадесяті свята», кін. XVII — поч. XVIII ст., дерево, темпера, шкіра, залізо, 67×49×9 см.

Рис. Б.5.52. А. Перейма «Птах», 1980-ті рр., метал, електрозварювання, висота — 150 см.

Рис. Б.5.53. І. Банах-Твердохліб «Цвіт весни», 1990 р., емаль, 18,5×23,5 см.

Рис. Б.5.54. І. Банах-Твердохліб «Маки в городі», 1990 р., емаль, 18,5×23,5 см.

Рис. Б.5.55. І. Банах-Твердохліб «Краса в природі», 1989 р., монотипія, темпера, 29×36,5 см.

Рис. Б.5.56. О. Швайкевич, етюд до історичної картини «Олександр Невський», без дати.

Рис. Б.5.57. Невідомий художник «Портрет І. Мазепи», кін XVIII — перша пол. XIX ст., полотно, наклеєне на дерево, олія, 17,8×13,2 см.

Рис. Б.5.58. Керамічні статуетки племені «майя» з Юкатану (Мексика).

Рис. Б.5.59. М. Мухін «Андрей Шептицький», без дати.

Рис. Б.5.60. В. Винниченко «Автопортрет», 1929 р., полотно, олія, 45,5×32 см.

Рис. Б.5.61. В. Винниченко «Бузок», без дати, полотно, олія, 50×63 см.

Рис. Б.5.62. В. Винниченко «Польові квіти», без дати, полотно, олія, 45×55 см.

Рис. Б.5.63. В. Винниченко «Яблуні», 1933 р., полотно, олія, 60×81 см.

Рис. Б.5.64. Три фрагменти (з одинадцяти) фрескових орнаментальних фризів Михайлівського Золотоверхого собору XII ст. із зображенням рослинно-стрічкового мотиву, тиньк, вапно, фресковий розпис.

Рис. Б.5.65. Портмоне В. Винниченка, шкіра коричневого кольору, тиснення, 16,3×10×0,8 см.

Рис. Б.5.66. Міжнародна нагорода в галузі хореографії «Золота балетна туфелька», яку отримав С. Лифар 1955 р. на честь 25-річчя творчої діяльності.

Рис. Б.5.67. Костюм С. Лифаря з па-де-де «Блакитний птах» до вистави «Весілля Аврори», автор костюму — Л. Бакст.

Рис. Б.5.68. С. Лифар «Політ Ікара», 1972 р.

Рис. Б.5.69. М. Коргун. Тарілка «Тарас», дерево червоне, липа, барельєф.

Рис. Б.5.70. М. Коргун. Експериментальний зразок обладнання для нанесення воскових ліній на яйце.

Рис. Б.5.71. М. Коргун. Колекція писанок (30 од.).

Рис. Б.5.72. О. Грищенко «Квіти. Пахучий горошок», 1960 р., фанера, олія, 73×49 см.

Рис. Б.5.73. О. Грищенко «Раки», 1930 р., дерево, олія, 39×46,5 см.

Рис. Б.5.74. О. Грищенко «Морська зірка та мушля», 1926 р., фанера, олія, 46×60,5 см.

Рис. Б.5.75. Гобелен з Обюссону «Кань-Сюр-Мер», 1949 р., вовна, ручне ткацтво, 142×195 см (вироблений як копія картини О. Грищенко).

Рис. Б.5.76. Акт передачі мистецької спадщини О. Грищенко, 22 березня 2006 року, копія.

Рис. Б.5.77. Ікона «В'їзд Христа в Єрусалим» XVI ст., дерево, левкас, темпера, позолота, 47,5×41 см.

Рис. Б.5.78. Л. Функе «П. Скоропадський», 40-ві рр. XX ст., Берлін, барельєф, бронза, 58×49 см.

Рис. Б.5.79. О. Мордвинова «Б. Хмельницький», 20-ті рр. XX ст., Берлін, полотно, олія, 98×74,5 см.

Рис. Б.5.80. О. Мордвинова «П. Дорошенко», 20-ті рр. ХХ ст., Берлін, полотно, олія, 67×54 см.

Рис. Б.5.81. О. Мордвинова «І. Самойлович», 20-ті рр. ХХ ст., Берлін, полотно, олія, 57×44 см.

Рис. Б.5.82. О. Мордвинова «Н. Скоропадська», 20-ті рр. ХХ ст., Берлін, полотно, олія, 101×70 см.

Рис. Б.5.83. Л. Кузьма «Осінь на фермі», 1990 р., ДВП, енкаустика, 120×96 см.

Рис. Б.5.84. Л. Кузьма «Настурції», без дати, ДВП, темпера, 81×68 см.

Рис. Б.5.85. Л. Кузьма «Дівчинка з яблуком», без дати, картон, енкаустика, 73×64 см.

Рис. Б.5.86. М. Левицький «Богородиця», 1964 р., олія на дошці, 44×37 см.

Рис. Б.5.87. М. Левицький «Портрет дружини Галини», 1985 р., олія на полотні, 87×61 см.

Рис. Б.5.88. А. Сологуб «Монмартр», 1959 р., олія на полотні, 80×52 см.

Рис. Б.5.89. Е. Козак (Еко) «Сварка за межу», 1970 р., олія на панно, 50,5×40,5 см.

Рис. Б.5.90. Г. Мазепа «Індіанські діти», 1990 р., олія на полотні, 41×54 см.

Рис. Б.5.91. М. Кричевський «Венеція», 1954 р., акварель, 49×61 см.

Рис. Б.5.92. Я. Гніздовський «Квітка», 1974 р., олія на полотні, 46×36 см.

Рис. Б.5.93. В. Хмелюк «Льоар», 1950–1960-ті рр., олія на полотні, 61×50 см.

Рис. Б.5.94. М. Левицький «Маруся Богуславка», 1987 р., олія на дошці, 61×45 см.

Рис. Б.5.95. А. Атаманюк «Жінка в синьому тюрбані», 1970-ті рр., папір, пастель, 39×29 см.

Рис. Б.5.96. А. Атаманюк «Маргарет Тетчер», без дати, папір, пастель, 59×49 см.

Рис. Б.5.97. Р. Глувко «Скоморохи (на пурпуровому тлі)», 1989 р., гессо, дерево, темпера, 40×50 см.

Рис. Б.5.98. Лео Мол «Портрет сера Вінстона Черчіля», 1966 р., теракота, висота — 39 см.

Рис. Б.5.99. Лео Мол «Портрет голландського художника Гаррі Пардула», без дати, бронза, висота — 20 см.

Рис. Б.5.100. М. Черешньовський «Мадонна на колінах, другий варіант», 1955 р., бронза.

Рис. Б.5.101. Колекція писанок, що була незаконно вивезена з території України під час Другої світової війни.

Рис. Б.5.102. Керамічний таріль, незаконно вивезений з території України під час Другої світової війни.

Рис. Б.5.103. Ікона «Покрова Богородиці», 1560-ті рр., дерево, левкас, темпера, позолота, 59,5×49,3 см.

Рис. Б.5.104. Ікона «Покрова Богородиці», сер. XV ст., дерево, левкас, темпера, паволока, позолота, 28,6×22,4 см.

Рис. Б.5.105. М. Дерегус «Мавка, що плаче», ілюстрація до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», 1959 р., папір, акватинта, м'який лак, офорт, 45,7×35,8 см.

Рис. Б.5.106. М. Дерегус «Катерина в саду», ілюстрація до поеми Т. Г. Шевченка «Катерина», 1955 р., папір, акватинта, м'який лак, офорт, 46,5×39,8 см.

Додаток Б
ІЛЮСТРАЦІЇ

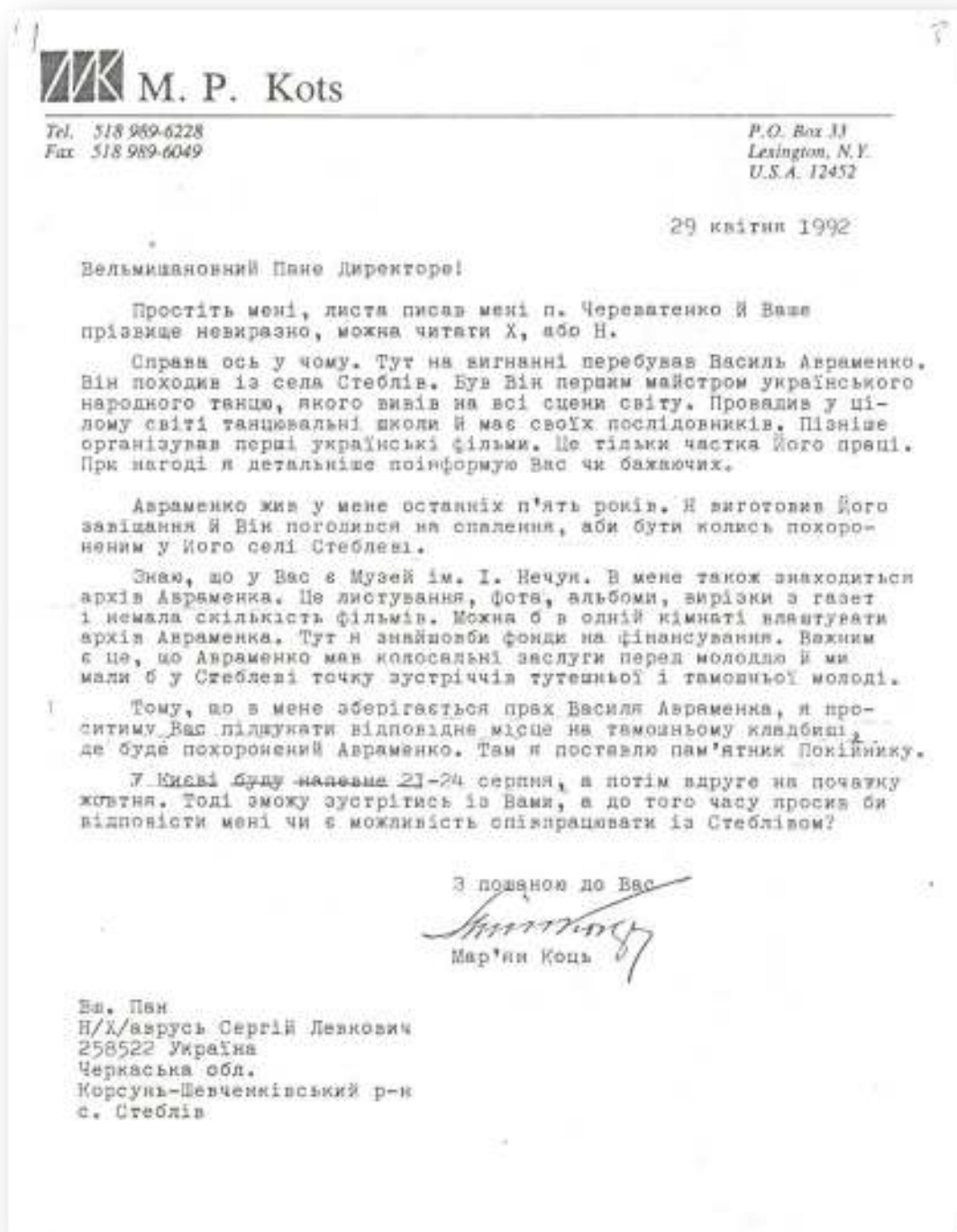

Рис. Б.5.1. Лист М. Коця до С. Хавруся, 29 квітня 1992 р., копія.
Відомчий архів відділу з питань переміщення культурних цінностей
Міністерства культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 9.

M. P. Kots

Tel. 518 989-6228
Fax 518 989-6049

P.O. Box 33
Lexington, N.Y.
U.S.A. 12452

21 червня 1992

Ви. Пан
Сергій Хаврусь, Ширектор
Стеблівський літературно-меморіальний
будинок-музей І.С. Нечуй-Левицького
Партизанська 8
Стеблів

Вельмишановний і Дорогий Пане Хаврусю!

Вдячний Вам за листа №.58
в Ю. Б. н.р. Радію тим, що вкраті наві'язавши контакт і зможу
довершити мою ініціативу, а воле покійного Василя Авраменка.

Коротко. Десь 1953 році я
познайомився з В.Авраменком, хоч будучи ще учнем української гім-
назії у Львові бумаж на мінористанках, де й був присутній сам
Авраменко. Останні 6 років Авраменко жив у моєму будинку, а
мав він тоді мізерну пенсію, жи даром. Мені доводилось опіку-
ватись ним і інколи приїздити іздалеку, аби вночі це заглянути
прибрати, почистити й покласти спати. Розуміючи вагу діяльності
Василя Авраменка й передбачуючи немалині історичні події, я склав
його завіщання, де між іншим висловив волю бути похованим у
Стеблєві. Все пізніше я натівав деяким представникам із України,
директору ансамблю Вірського..., але кожний побоявся. Нині воно
неможливе самостійністю України.

Авраменко був першим балет-
майстром, що знав український народний танець на міжнародні сцену.
Заснував у кожній країні школи, мав немало тих учнів і всі
воки заявляють, що батьків їхніх розсварювали політичні партії,
а Авраменко виховав їх українцями. Потім Авраменко заініціював
кіностудію і вже в тридцятих роках було виставлено "Запорожця",
"Наталку Полтавку". Пізніше тримав на живику й зафіксував
на фільми різні події тугачнього життя. Якщо мова про школи й
виступи, то вони відбувались в Україні, Галичині, Польщі, Чехо-
словаччині, Австралії В.А. виїхав до США, / СКА, Канаді, Аргентині,
Австралії, а навіть Ізраїлі. Прикладаю копії з "Енциклопедії
Українознавства" й її англійської частини. Дві програми, вирізня
з Паспорта.

Архів мій має десятки зwoїв
фільмів, афін, особисті документи, листування, децо із одягу, аль-
боми, вирізки з газет. Вам доведеться все переглянути, оформити,
зінталогувати, виставити, а немало із того змагати. Я зараз
занятий справами допомоги Україні й неможу Вам допомогти, хіба
поховати, поставити пам'ятник /зібравши на це гроші/. Думаю,
що найкраще було б це влаштувати в серпні в час Всесвітнього Кон-
гресу Українців. Поховати його праху в маленькій бетонній, або
бронзовій урні.

Рис. Б.5.2. Лист М. Коця до С. Хавруся, 21 червня 1992 р., копія.

Відомчий архів відділу з питань переміщення культурних цінностей

Міністерства культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 12.

Рис. Б.5.3. Василь Авраменко під час офіційної зустрічі з єпископом Йосифом І (рік не встановлений).
Відомчий архів відділу з питань переміщення культурних цінностей
Міністерства культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 5.

Рис. Б.5.4. Перепоховання праху В. Авраменка у с. Стеблів
Корсунь-Шевченківського району на Черкащині, 1993 р.
Відомчий архів відділу з питань переміщення культурних цінностей
Міністерства культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 7.

Рис. Б.5.5. Книги з «Бібліотеки митрополита Флавіана»,
незаконно вивезені в роки Другої світової війни з Києва до Німеччини
Повернено за реституцією Урядом ФРН
до Національної історичної бібліотеки України (1996 р.).

4 січня 1971

Дорога Павлі Віро,

Напевно будете мене строго судити за мого
таб свій знаменувати Віроліге на Вашому листі в. XII. 1970.
Постійні запити, які є в мене, не є виправдані.
Я часто думаю Вам вітати, але характер моїх
віроліг дубнаскристалізований. Тимор в менш-відомі
книжечки дають Вам і в хотів би дати Вам новітні
Я міг би дати зробити тут репродукції, які Ви хотіли
власно, до того в хотів би тогочасний формат книжки
максимально площі репродукції. Також ви би нав-
куте зробити колекції репродукції, ви форма білі,
Я думаю зробити одну колекцію репродукції до
книжки з Мистецтва. Міг би Вам додати 300
1) Вам переслати. Може Акт, 1956 міг би дати і годен
кандидатом до колекції репродукції. формат: універсальний
і найбільш розумний? або мені дозволите зробити
вибір з новітніх речей? Ви маєте вже тисяч репро-
дукції, коли так, порайте формат, щоб в мене зоріє-
тувати, які формати в мене зробити.

Тимор загально: Напевно, коли Ви мали найбільш
виправдану свій працю мистецтв, не думаю, що
Ви взяли великий твар на свої плечі, але дякую
Вам боже.

Прийміть найкращі привітання мої, також непростимо
спілкування багатьох багатьох годів 1971.

Ваше вітання і вітання.

Рис. Б.5.6. Лист Я. Гніздовського до В. Вовк, 1971 р., копія.

Передано до ЦДАМЛІМ України (2004 р.).

(Ф. 1212. Оп. 1. Спр. 171. Арк. 4.)

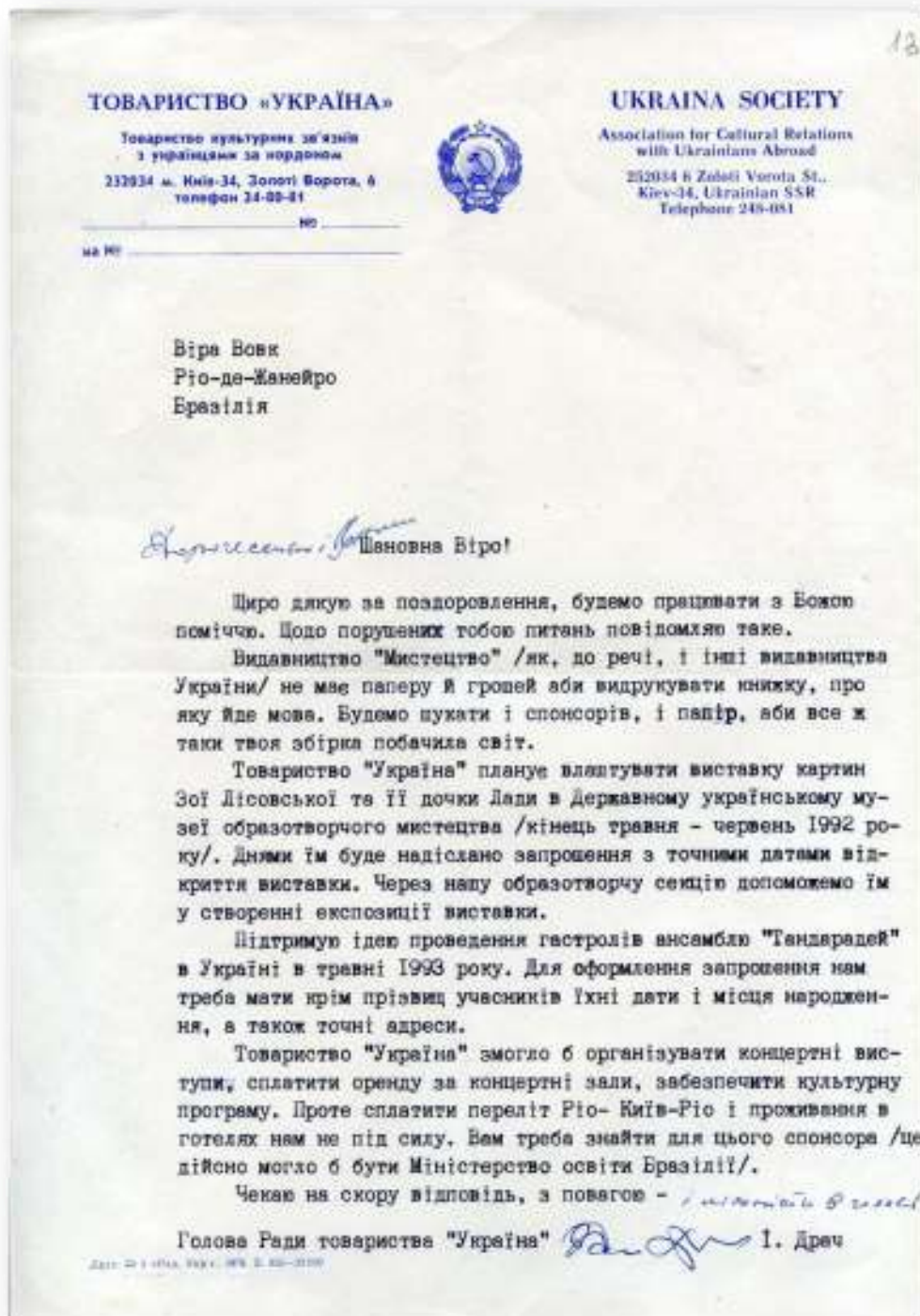

Рис. Б.5.7. Лист І. Драча до В. Вовк, 1993 р., копія.

Передано до ЦДАМЛМ України (2004 р.).

(Ф. 1212. Оп. 1. Спр. 188. Арк. 13)

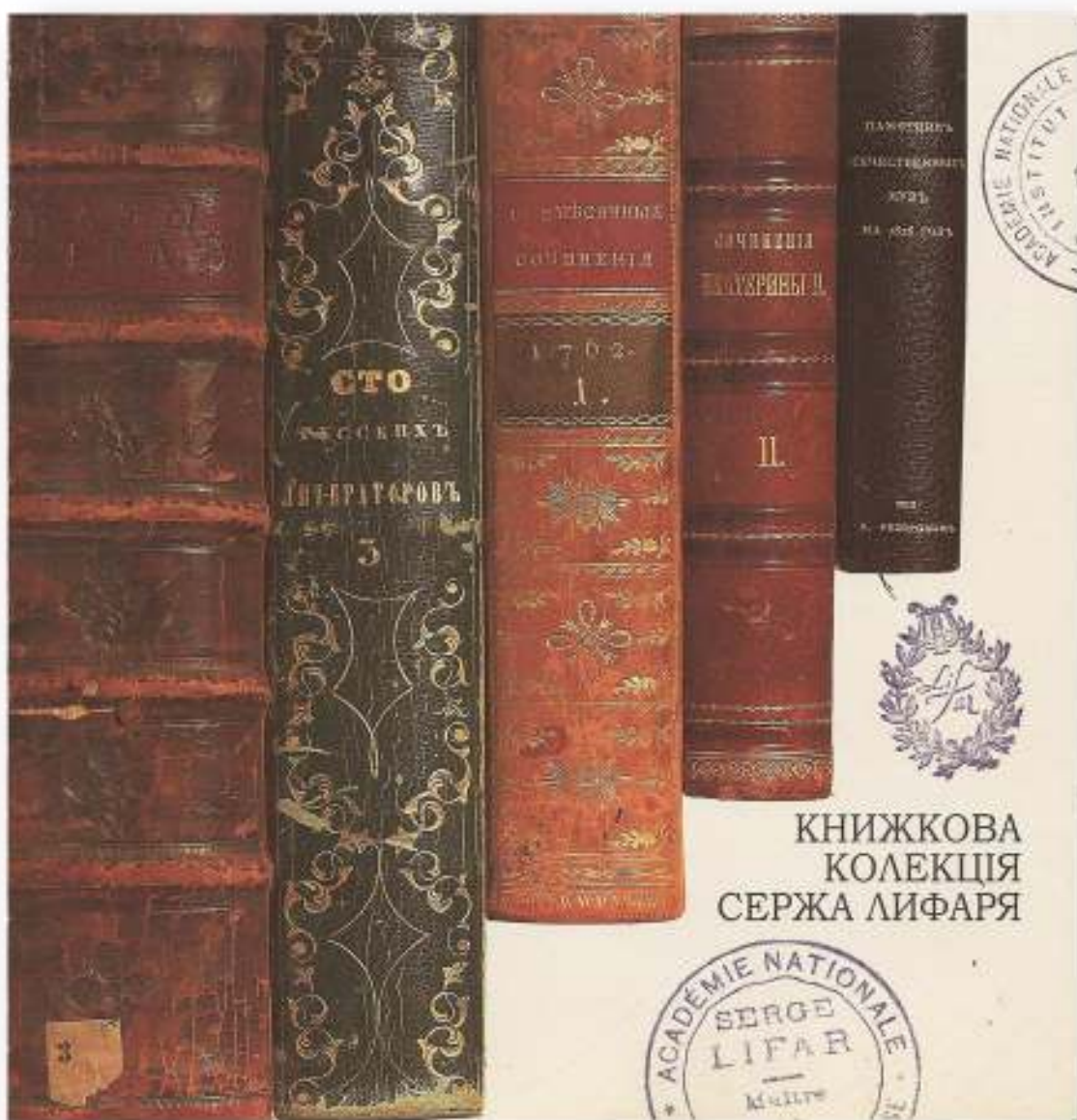

Рис. Б.5.8. Друковані видання з приватної бібліотеки Сержа Лифаря.

Передано до Відділу літератури з питань мистецтва

Публічної бібліотеки імені Лесі Українки міста Києва (1997 р.).

Рис. Б.5.10. Фото українських письменників (зліва направо):
Ю. Збанацький, М. Стельмах, В. Коротич, В. Козаченко, П. Загребельний,
О. Гончар, М. Зарудний, П. Воронько. Київ, 1970-ті рр.

Передано до ЦДАМЛМ України (2004 р.).

(Ф. 599)

Рис. Б.5.11. Фото В. Коротича з російським художником І. Глазуновим.

Москва, 1988 р.

Передано до ЦДАМЛМ України (2004 р.).

(Ф. 599)

Рис. Б.5.12. Фото В. Коротича з Президентом США Р. Рейганом, 1988 р.

Передано до ЦДАМЛІМ України (2004 р.).

(Ф. 599)

Рис. Б.5.13. Фото В. Коротича з Прем'єр-міністром
Великої Британії М. Тетчер. Лондон, 1989 р.
Передано до ЦДАМЛМ України (2004 р.).
(Ф. 599)

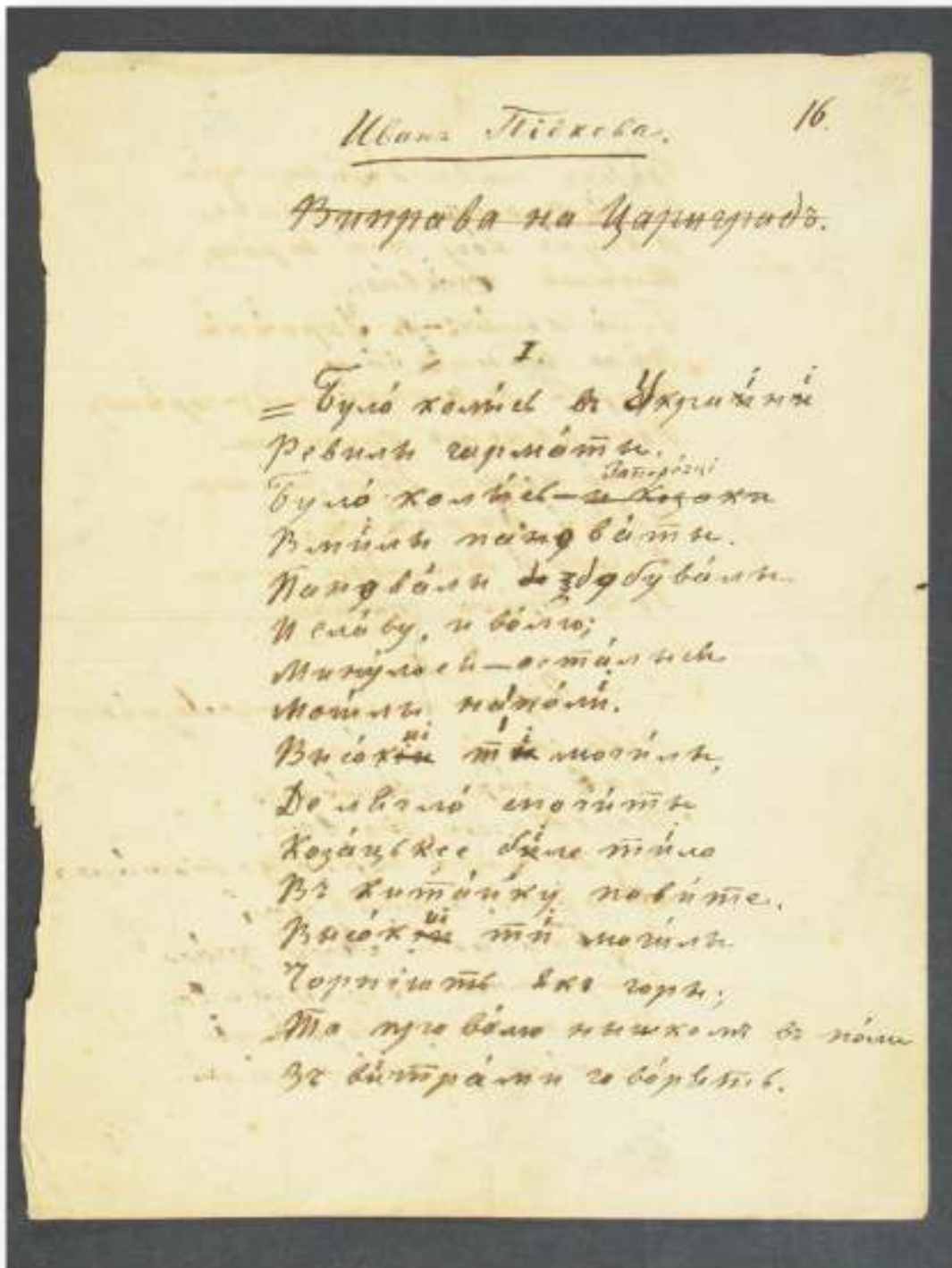

Рис. Б.5.14. Т. Шевченко. Поема «Іван Підкова»

(перша сторінка поеми з правками П. Куліша).

Передано до Відділу рукописних фондів і текстології

Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (2006 р.).

Рис. Б.5.15. Фото Т. Шевченка і Г. Честахівського.

Фотограф М. Досс. 1860 р.

Передано до Відділу рукописних фондів і текстології
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (2006 р.).

Рис. Б.5.16. М. Мікешин. Портрет Т. Шевченка та Т. Шевченка у труні,

1861 р., літографія, 31,3×22см.

Передано до Відділу рукописних фондів і текстології
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (2006 р.).

Рис. Б.5.17. Урочисте відкриття виставки «Шевченківські раритети», присвяченої 193-й річниці від дня народження Т. Шевченка, де були представлені експонати, повернені з УВАН у США. 9 березня 2007 р.

Зліва направо: М. Жулинський, директор Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України; С. Гальченко, заступник директора з наукової та видавничої діяльності Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України; В. Ющенко, Президент України.

Рис. Б.5.18. Урочисте відкриття виставки «Шевченківські раритети», присвяченої 193-й річниці від дня народження Т. Шевченка, де були представлені експонати, повернені з УВАН у США. 9 березня 2007 р.

Зліва направо: А. Кіпа, президент УВАН у США; М. Жулинський, директор Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України; В. Ющенко, Президент України; О. Біланюк, экс-президент УВАН у США.

Рис. Б.5.19. Альбом. Олена Пчілка (О. Косач). «Українські узори»
 (обкладинка). Видавництво «На чужині», 1947 р.
 Передано до Музею видатних діячів української культури Лесі України,
 М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького (2008 р.).

Рис. Б.5.20. Альбом. Олена Пчілка (О. Косач). «Українські узори» (листки).

Видавництво «На чужині», 1947 р.

Передано до Музею видатних діячів української культури Лесі України,
М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького (2008 р.).

Рис. Б.5.21. Рушник, вишитий Ольгою Косач-Кривинюк.

Україна. Початок ХХ ст.

Передано до Музею видатних діячів української культури Лесі України,
М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького (2008 р.).

Рис. Б.5.23. Збірка касет аудіозапису з фоноархіву
журналістки Надії Світличної.

Передано до Центрального державного кінофотофоноархіву України
імені Г. С. Пшеничного (2010 р.).

Рис. Б.5.24. Магнітофон, що використовувався журналісткою
Надією Світlichною під час роботи у редакції «Свободи» (США).
Передано до Національного музею історії України (2011 р.).

Рис. Б.5.25. Аджияський (Рибаківський) скарб (тесло бронзове, сокира бронзова). XVI–XV ст. до н. е.

Повернено за реституцією Урядом ФРН до Херсонського краєзнавчого музею (1994 р.).

Рис. Б.5.26. Бериславський скарб (злиток бронзи, сокира бронзова, серп бронзовий). XVI–XV ст. до н. е.

Повернено за реституцією Урядом ФРН
до Херсонського краєзнавчого музею (1994 р.).

Рис. Б.5.27. Жалувана грамота Петра I Київському Митрополиту на підтвердження загиблої грамоти від 1691 р. про затвердження Варлаама Ясинського у сані Митрополита та про повернення Київській митрополії Глухівської, Конотопської та Борзенської протопопій (від 1 квітня 1700 р.).

Повернено за реституцією Урядом ФРН
до Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (1995 р.).

Рис. Б.5.28. Скіфське дзеркало. VI ст. до н. е.

Повернено за реституцією Урядом ФРН
до Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (1996 р.).

Рис. Б.5.29. Фото М. А. Скоропадської та П. П. Скоропадського.

Баден-Баден, приблизно 1876 р.

Передано до Центрального державного
історичного архіву України, м. Київ (2006 р.).

Рис. Б.5.30. Фото П. П. Скоропадського. Санкт-Петербург, до 1911 р.

Передано до Центрального державного
історичного архіву України, м. Київ (2006 р.).

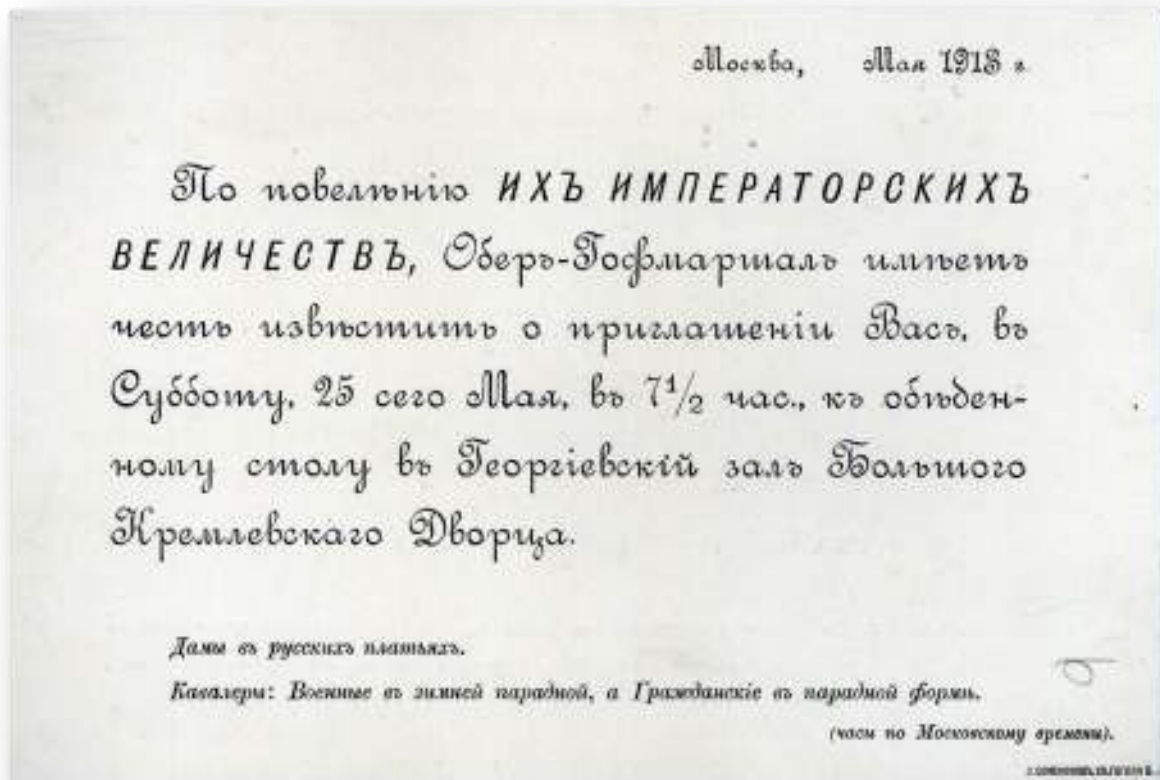

Рис. Б.5.31. Запрошення П. П. Скоропадського на обід у Георгіївську залу
 Великого Кремлівського палацу 25 травня 1913 р.
 Передано до Центрального державного
 історичного архіву України, м. Київ (2006 р.).

Рис. Б.5.32. Аркуш з альбому-щоденника І. М. Скоропадського з замальовкою жанрової сценки з життя німецьких бюргерів, 1833 р.

Передано до Центрального державного
історичного архіву України, м. Київ (2006 р.).

Рис. Б.5.33. Бронзові підвіска-амулет, дзвоник і перстень II–VII ст., вилучені
Головним управлінням карабінерів з охорони культурної спадщини при
Міністерстві культурної спадщини Італії.
Передано до Національного музею історії України (2008 р.).

Рис. Б.5.34. Археологічна знахідка VI–VII ст. з розкопок центральної частини Херсонесу 1904 року (вапняк інкерманський, різьблення, 33×25×11 см, вага 8,4 кг).
Передано до Національного заповідника «Херсонес Таврійський» (2010 р.).

Рис. Б.5.35. Археологічна знахідка VI–VII ст. з розкопок північного району Херсонесу 1896 року (вапняк інкерманський, різьблення, 28×35×13см, вага 14,5 кг).
Передано до Національного заповідника «Херсонес Таврійський» (2010 р.).

Рис. Б.5.36. Колекція текстильних виробів кримських татар та караїмів, незаконно вивезена під час Другої світової війни з території Кримського півострова. Повернено за реституцією Республікою Австрія до Бахчисарайського історико-культурного заповідника (2009 р.).

Рис. Б.5.37. Гобелен, подарований перським шахом родині Романових (2,90×2,03 м). Знаходився у Лівадійському палаці у 1913–1917 рр.

Передано до Лівадійського історико-художнього виставкового комплексу (1993 р.).

Рис. Б.5.38. Фото церемонії підписання акта передачі гобелена,
1 червня 1993 р.

Зліва направо: барон Едуард фон Фальц-Фейн, дарувальник;
О. Федорук, Голова Національної комісії з питань повернення в Україну ку-
льтурних цінностей; Л. Епова, директор Лівадійського історико-художнього
виставкового комплексу.

Відомчий архів відділу з питань переміщення культурних цінностей
Міністерства культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 8.

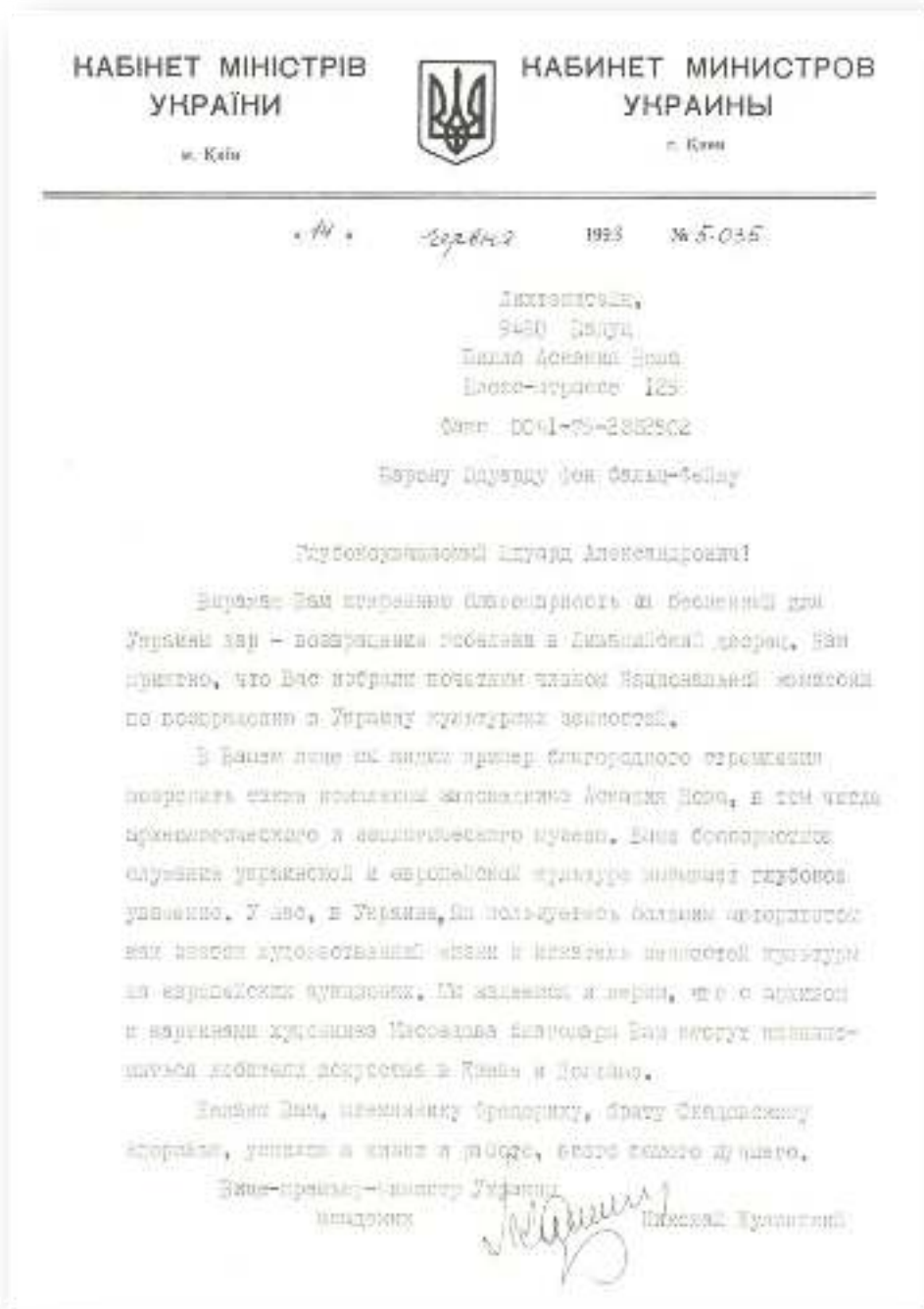

Рис. Б.5.39. Лист Віце-прем'єр-міністра України М. Жулинського до барона Едуарда фон Фальц-Фейна, від 14 червня 1993 р., копія. Відомчий архів відділу з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 9.

Рис. Б.5.40. Г. Синиця. Брама Заборовського, 1963 р., 150×100 см.
Передано до Картинної галереї імені Г. Синиці Національного технічного
університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря
Сікорського» (1993 р.).

Рис. Б.5.41. Г. Синиця. Автопортрет, 1981 р., 70×60 см.

Передано до Картинної галереї імені Г. Синиці Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (1993 р.).

Рис. Б.5.42. Л. Морозова «Автопортрет», кін. 1930-х — поч. 1940-х рр.,
61×51 см, полотно, олія.

Передано до Музею історії м. Києва (1998 р.).

Рис. Б.5.43. Л. Морозова «Дівчина за книгою», без дати,
50,5×41 см, дошка, олія.

Передано до Музею історії м. Києва (1998 р.).

Рис. Б.5.44. Л. Морозова «Краєвид з церквою», 1947 р.,
50,5×38 см, картон, олія.

(Картина була подарована Л. Морозовою Національній комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей у 1990-х рр.).

Передана на постійне зберігання до
Національного художнього музею України (2011 р.).

Рис. Б.5.45. Л. Морозова «Горобина», без дати, 48×58,5 см, картон, олія.
(Картина була подарована Л. Морозовою Національній комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей у 1990-х рр.).

Передана на постійне зберігання до
Національного художнього музею України (2011 р.).

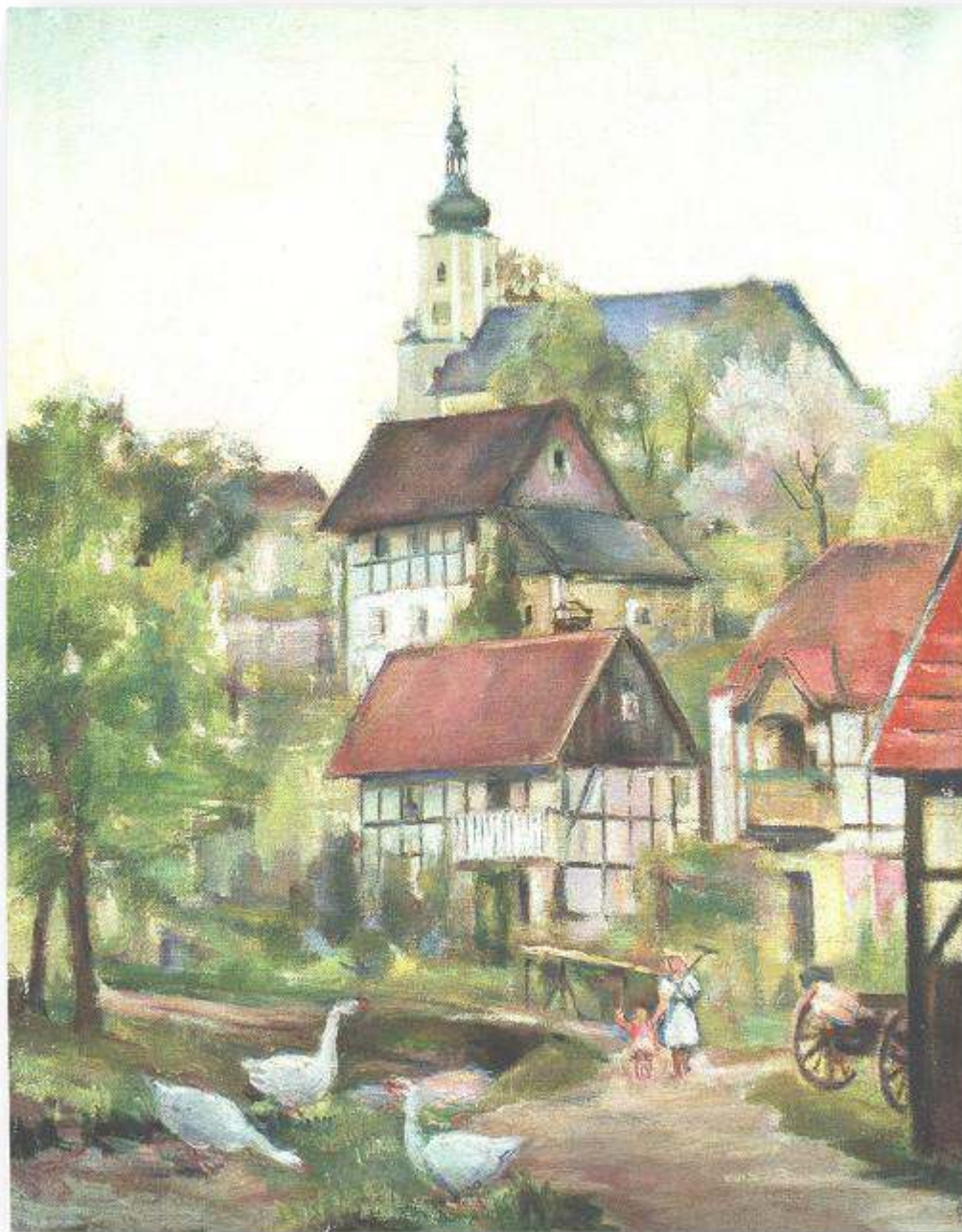

Рис. Б.5.46. Л. Морозова «Село Марцдорф», 1944 р., 68×58 см,
полотно, темпера.

(Картина була подарована Л. Морозовою Національній комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей у 1990-х рр.).

Передана на постійне зберігання до
Національного художнього музею України (2011 р.).

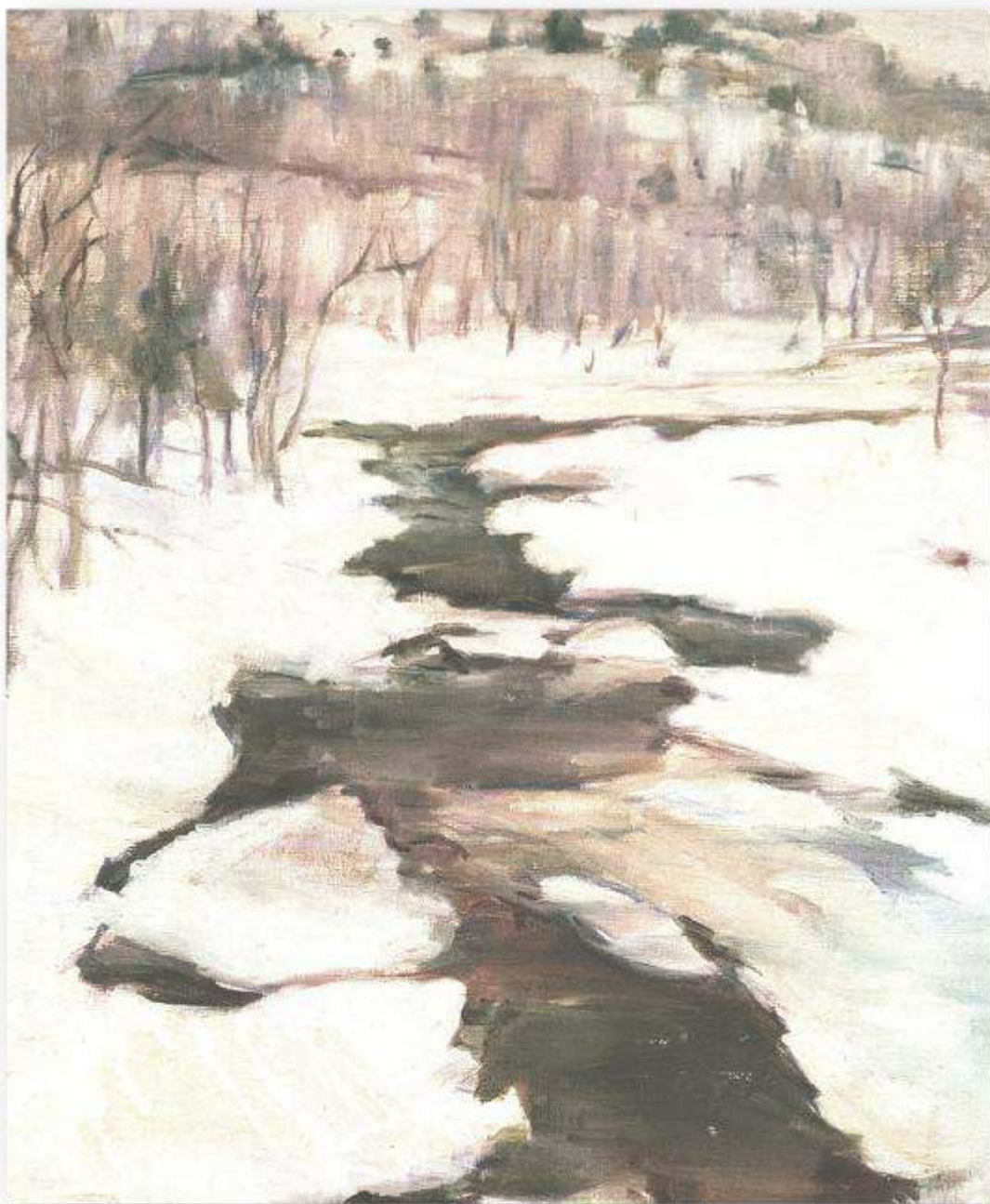

Рис. Б.5.47. Л. Морозова «Річка у сiчнi», 1958 р., 61,5×50,5 см, полотно, олія.
(Картина була подарована Л. Морозовою Національній комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей у 1990-х рр.).
Передана на постійне зберігання до
Національного художнього музею України (2011 р.).

Рис. Б.5.48. П. Капшученко «Безжурні хвилини», 1976 р.,
висота — 45 см, бронза.

Передано до ЦДАМЛІМ України (1998 р.).

Рис. Б.5.49. П. Капшученко «Чекають», 1977 р.,
висота — 45 см, бронза.

Передано до Національного музею літератури України (1998 р.).

Рис. Б.5.50. П. Капшученко «Гнані», 1969 р.,
висота — 40 см, бронза.

Передано до Національного музею літератури України (1998 р.).

Рис. Б.5.51. Ікона-складень-кузів «Дванадцять свята»,
кін. XVII — поч. XVIII ст., дерево, темпера, шкіра, залізо, 67×49×9 см.
Повернено за реституцією з ФРН до Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника (1996 р.).

Рис. Б.5.52. А. Перейма «Птах», 1980-ті рр., метал, електрозварювання,
висота — 150 см.

Передано до Полтавського художнього музею (галереї мистецтв)
імені Миколи Ярошенка (1997 р.).

Рис. Б.5.53. І. Банах-Твердохліб «Цвіт весни», 1990 р.,
емаль, 18,5×23,5 см.

Передано до Музею історії міста Києва (2002 р.).

Рис. Б.5.54. І. Банах-Твердохліб «Маки в городі», 1990 р.,
емаль, 18,5×23,5 см.

Передано до Музею історії міста Києва (2002 р.).

Рис. Б.5.55. І. Банах-Твердохліб «Краса в природі», 1989 р.,
монотипія, темпера, 29×36,5 см.

Передано до Музею історії міста Києва (2002 р.).

Рис. Б.5.56. О. Швайкевич, етюд до історичної картини
«Олександр Невський», без дати.

Передано до Одеського художнього музею (1997 р.).

Рис. Б.5.57. Невідомий художник «Портрет І. Мазепи», кін. XVIII — перша пол. XIX ст., полотно, наклеєне на дерево, олія, 17,8×13,2 см.
Передано до Музею Гетьманства в Києві (1998 р.).

Рис. Б.5.58. Керамічні статуетки племені «майя» з Юкатану (Мексика).

Передано до Державного історико-культурного заповідника м. Дубно Рівненської області (1998 р.).

Рис. Б.5.59. М. Мухін «Андрей Шептицький», без дати.
Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (1998 р.).

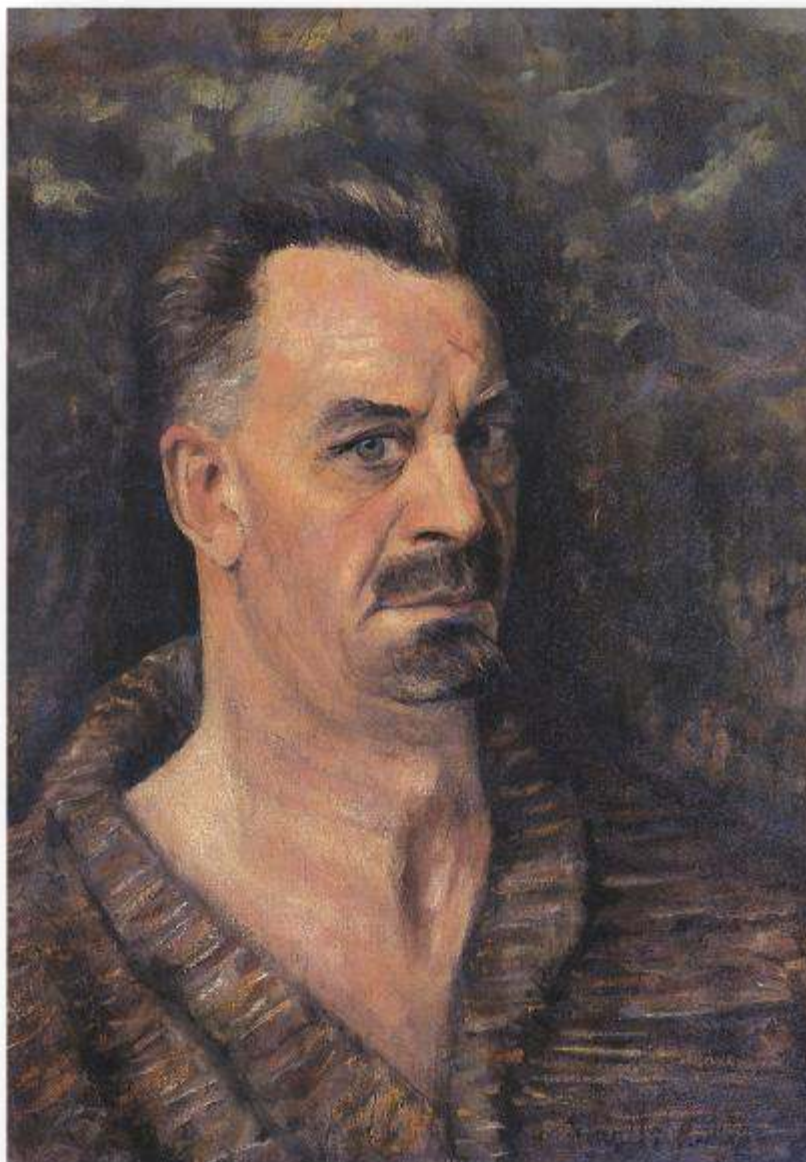

Рис. Б.5.60. В. Винниченко «Автопортрет», 1929 р.,
полотно, олія, 45,5×32 см.

Передано до Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України (2000 р.).

Рис. Б.5.61. В. Винниченко «Бузок», без дати,
полотно, олія, 50×63 см.

Передано до Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України (2000 р.).

Рис. Б.5.62. В. Винниченко «Польові квіти», без дати,
полотно, олія, 45×55 см.

Передано до Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України (2000 р.).

Рис. Б.5.63. В. Винниченко «Яблуні», 1933 р.,
полотно, олія, 60×81 см.

Передано до Інституту літератури
імені Т. Г. Шевченка НАН України (2000 р.).

Рис. Б.5.64. Три фрагменти (з одинадцяти) фрескових орнаментальних фризів Михайлівського Золотоверхого собору XII ст. із зображенням рослинно-стрічкового мотиву, тиньк, вапно, фресковий розпис. Повернено за реституцією з Російської Федерації до Музею історії Михайлівського Золотоверхого монастиря (2001 р, 2004 р.).

Рис. Б.5.65. Портмоне В. Винниченка, шкіра коричневого кольору, тиснення,
16,3×10×0,8 см.

Передано до Національного музею літератури України (2002 р.).

Рис. Б.5.66. Міжнародна нагорода в галузі хореографії
«Золота балетна туфелька», яку отримав С. Лифар 1955 р.
на честь 25-річчя творчої діяльності.
Передано до Музею історичних коштовностей України (2000 р.).

Рис. Б.5.67. Костюм С. Лифаря з па-де-де «Блакитний птах» до вистави «Весілля Аврори», автор костюму — Л. Бакст. Передано до Національного музею історії України (2002 р.).

Рис. Б.5.68. С. Лифар «Політ Ікара», 1972 р.
Передано до Національного музею історії України (2002 р.).

Рис. Б.5.69. М. Коргун. Тарілка «Гарас», дерево червоне, липа, барельєф.
Передано до Полтавського художнього музею (галереї мистецтв)
імені Миколи Ярошенка (2003 р.).

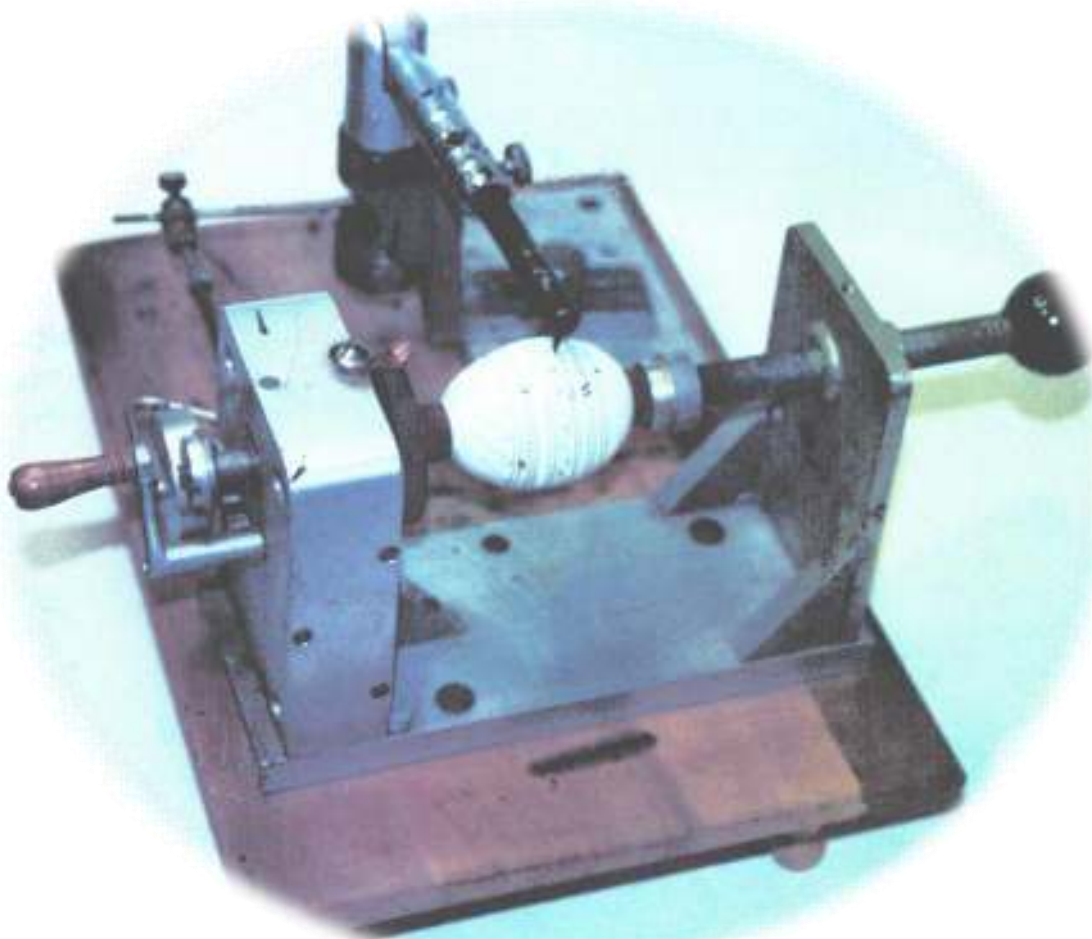

Рис. Б.5.70. М. Коргун. Експериментальний зразок обладнання
для нанесення воскових ліній на яйце.

Передано до Національної Спілки майстрів народного мистецтва (2003 р.).

Рис. Б.5.71. М. Коргун. Колекція писанок (30 од.).
Передано до Полтавського художнього музею (галереї мистецтв)
імені Миколи Ярошенка (2003 р.).

Рис. Б.5.72. О. Грищенко «Квіти. Пахучий горошок», 1960 р.,
фанера, олія, 73×49 см.

Передано до Національного художнього музею України (2006 р.).

Рис. Б.5.73. О. Грищенко «Раки», 1930 р.,
дерево, олія, 39×46,5 см.

Передано до Національного художнього музею України (2006 р.).

Рис. Б.5.74. О. Грищенко «Морська зірка та мушля», 1926 р.,
фанера, олія, 46×60,5 см.

Передано до Національного художнього музею України (2006 р.).

Рис. Б.5.75. Гобелен з Обюссону «Кань-Сюр-Мер», 1949 р.,
вовна, ручне ткацтво, 142×195 см
(вироблений як копія картини О. Грищенка).

Передано до Національного художнього музею України (2006 р.).

Рис. Б.5.76. Акт передачі мистецької спадщини О. Грищенка,
22 березня 2006 року, копія.

Відомчий архів відділу з питань переміщення культурних цінностей
Міністерства культури України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 11.

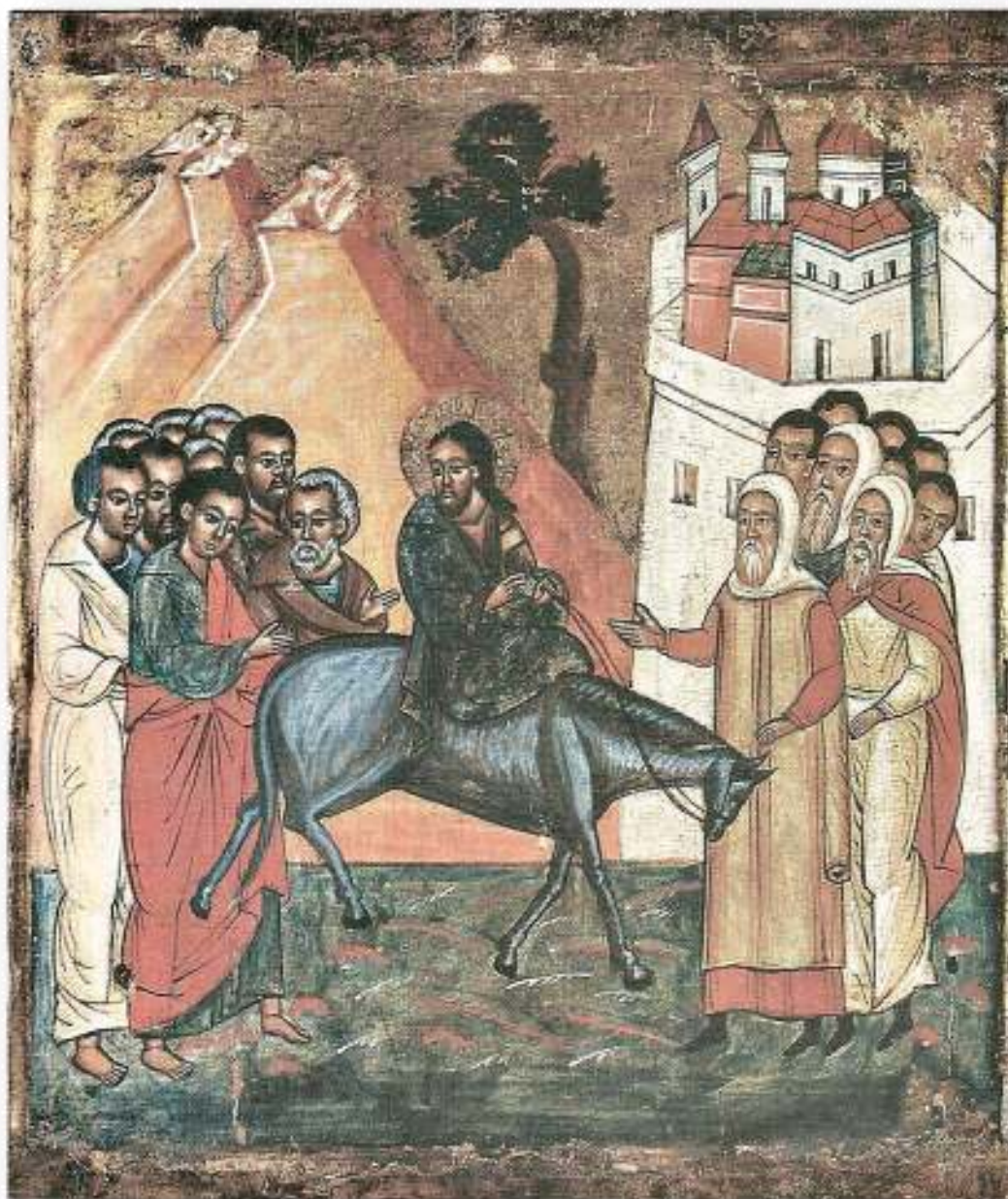

Рис. Б.5.77. Ікона «В'їзд Христа в Єрусалим» XVI ст., дерево, левкас, темпера, позолота, 47,5×41 см.

Повернено до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2003 р.).

Рис. Б.5.78. Л. Функе «П. Скоропадський», 40-ві рр. ХХ ст., Берлін,
барельєф, бронза, 58×49 см.

Передано до Музею Гетьманства у Києві (2004 р.).

Рис. Б.5.79. О. Мордвинова «Б. Хмельницький», 20-ті рр. ХХ ст., Берлін,
полотно, олія, 98×74,5 см.

Передано до Музею Гетьманства у Києві (2004 р.).

Рис. Б.5.80. О. Мордвинова «П. Дорошенко», 20-ті рр. ХХ ст., Берлін,
полотно, олія, 67×54 см.

Передано до Музею Гетьманства у Києві (2004 р.).

Рис. Б.5.81. О. Мордвинова «І. Самойлович», 20-ті рр. ХХ ст., Берлін,
полотно, олія, 57×44 см.

Передано до Музею Гетьманства у Києві (2004 р.).

Рис. Б.5.82. О. Мордвинова «Н. Скоропадська», 20-ті рр. ХХ ст., Берлін,
полотно, олія, 101×70 см.

Передано до Музею Гетьманства у Києві (2004 р.).

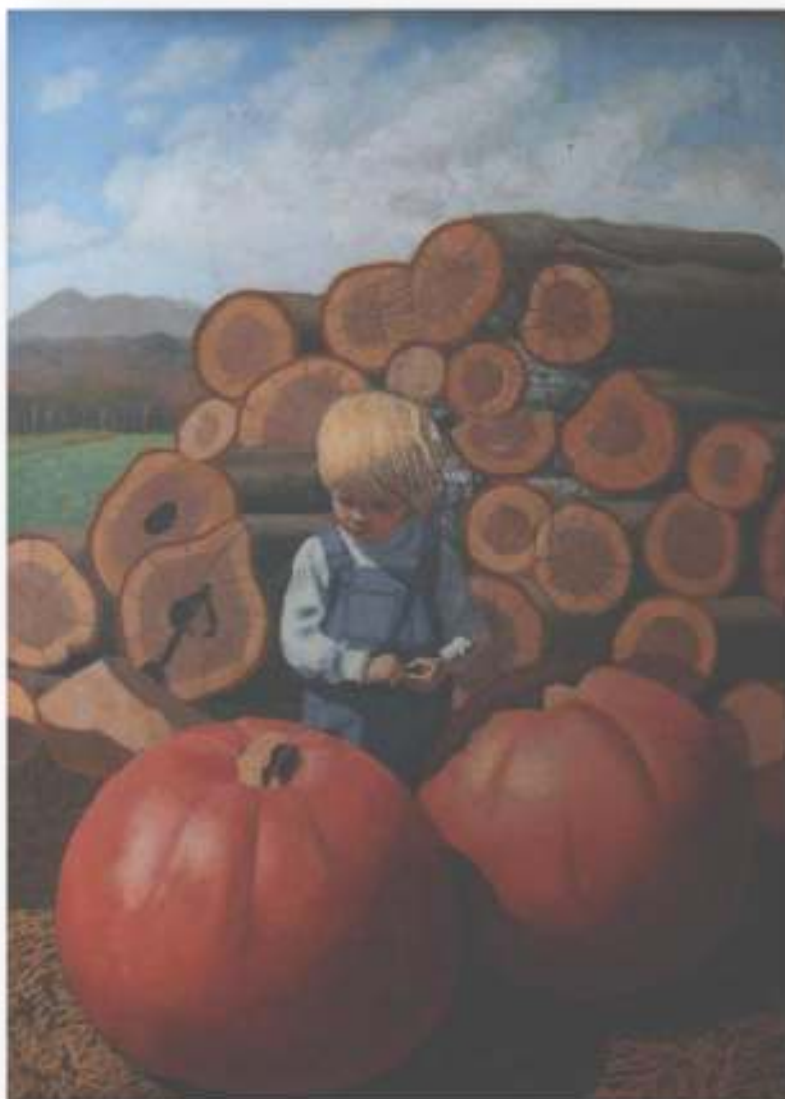

Рис. Б.5.83. Л. Кузьма «Осінь на фермі», 1990 р.,
ДВП, енкастика, 120×96 см.

Передано до Національного художнього музею України (2008 р.).

Рис. Б.5.84. Л. Кузьма «Настурції», без дати, ДВП, темпера, 81×68 см.

Передано до Національного художнього музею України (2008 р.).

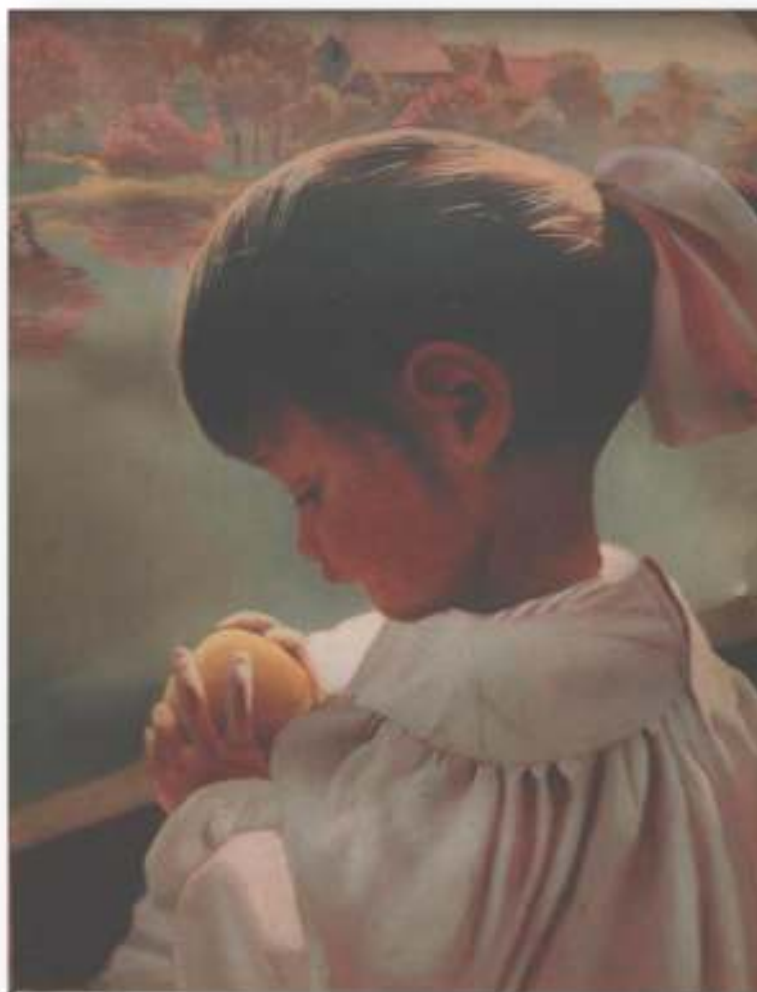

Рис. Б.5.85. Л. Кузьма «Дівчинка з яблуком», без дати, картон,
енкастика, 73×64 см.

Передано до Національного художнього музею України (2008 р.).

Рис. Б.5.86. М. Левицький «Богородиця», 1964 р., олія на дошці, 44×37 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

Рис. Б.5.87. М. Левицький «Портрет дружини Галини», 1985 р.,
олія на полотні, 87×61 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

Рис. Б.5.88. А. Сологуб «Монмартр», 1959 р.,
олія на полотні, 80×52 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

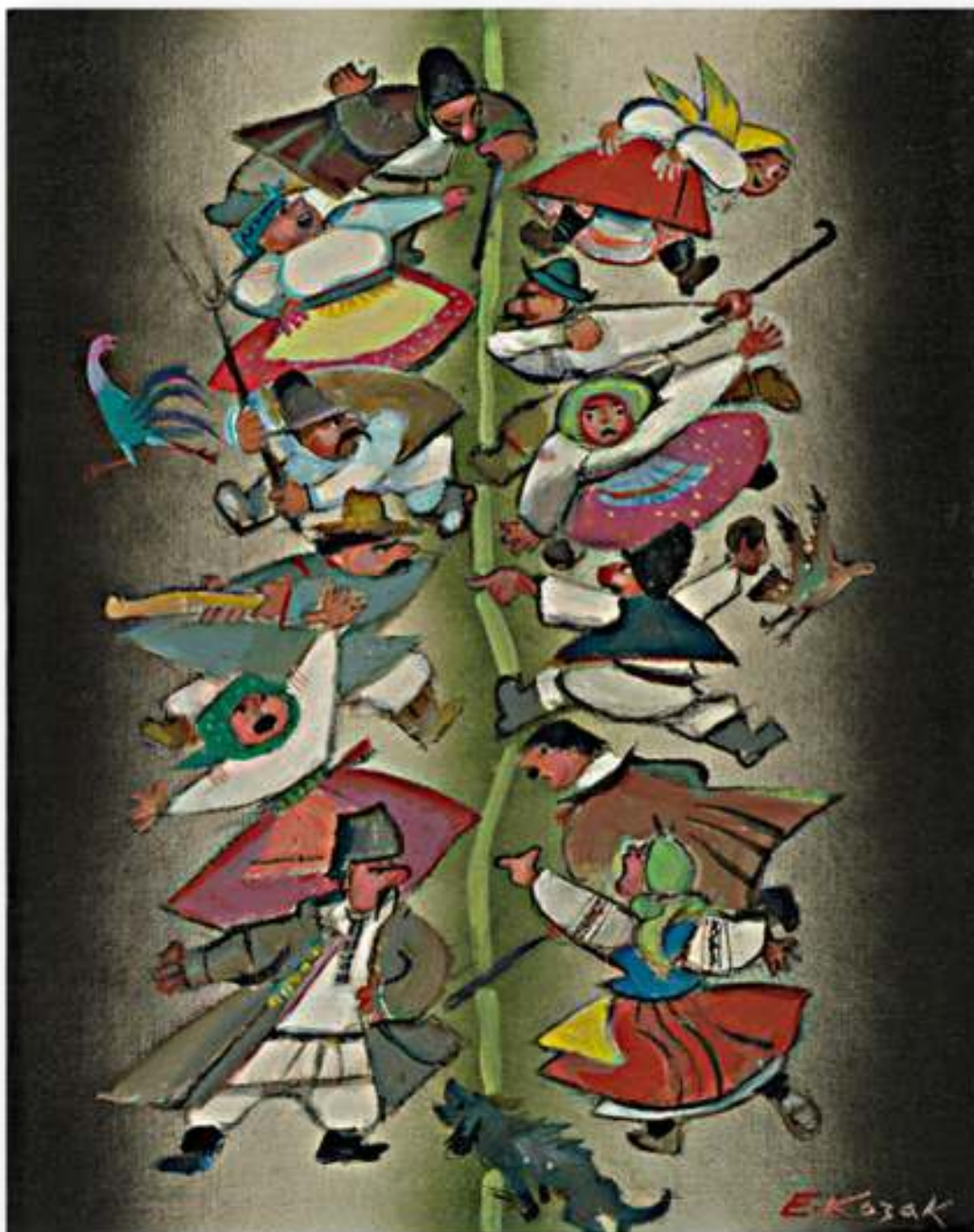

Рис. Б.5.89. Е. Козак (Еко) «Сварка за межу», 1970 р.,
олія на панно, 50,5×40,5 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

Рис. Б.5.90. Г. Мазепа «Індіанські діти», 1990 р.,
олія на полотні, 41×54 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

Рис. Б.5.91. М. Кричевський «Венеція», 1954 р.,
акварель, 49×61 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

Рис. Б.5.92. Я. Гніздовський «Квітка», 1974 р.,
олія на полотні, 46×36 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

Рис. Б.5.93. В. Хмелюк «Львоар», 1950–1960-ті рр.,
олія на полотні, 61×50 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

Рис. Б.5.94. М. Левицький «Маруся Богуславка», 1987 р.,
олія на дошці, 61×45 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2009 р.).

Рис. Б.5.95. А. Атаманюк «Жінка в синьому тюрбані», 1970-ті рр.,
папір, пастель, 39×29 см.

Передано до Полтавського художнього музею (галереї мистецтв)
імені Миколи Ярошенка (2009 р.).

Рис. Б.5.96. А. Атаманюк «Маргарет Тетчер», без дати,
папір, пастель, 59×49 см.

Передано до Полтавського художнього музею (галереї мистецтв)
імені Миколи Ярошенка (2009 р.).

Рис. Б.5.97. Р. Глывко «Скоморохи (на пурпуровому тлі)», 1989 р.,
гессо, дерево, темпера, 40×50 см.

Передано до Національного художнього музею України (2009 р.).

Рис. Б.5.98. Лео Мол «Портрет сера Вінстона Черчиля», 1966 р.,
теракота, висота — 39 см.

Передано до Національного художнього музею України (2010 р.).

Рис. Б.5.99. Лео Мол «Портрет голландського художника Гаррі Пардула»,
без дати, бронза, висота — 20 см.
Передано до Національного художнього музею України (2010 р.).

Рис. Б.5.100. М. Черешньовський «Мадонна на колінах, другий варіант»,
1955 р., бронза.

Передано до Монастириського обласного комунального музею лемківської
культури і побуту (2010 р.).

Рис. Б.5.101. Колекція писанок, що була незаконно вивезена з території України під час Другої світової війни.

Повернено за реституцією Урядом ФРН під час офіційного візиту в Україну Віце-канцлера, Федерального міністра закордонних справ Німеччини Гідо Вестервелле (2–3 березня 2011 р.) до Національного музею українського народного декоративного мистецтва (2011 р.).

Рис. Б.5.102. Керамічний таріль, незаконно вивезений з території України під час Другої світової війни.

Повернено за реституцією Урядом ФРН під час офіційного візиту в Україну Віце-канцлера, Федерального міністра закордонних справ Німеччини Гідо Вестервелле (2–3 березня 2011 р.) до Національного музею українського народного декоративного мистецтва (2011 р.).

Рис. Б.5.103. Ікона «Покрова Богородиці» 1560-ті рр.,
дерево, левкас, темпера, позолота, 59,5×49,3 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2011 р.).

Рис. Б.5.104. Ікона «Покрова Богородиці» сер. XV ст.,
дерево, левкас, темпера, паволока, позолота, 28,6×22,4 см.

Передано до Національного музею у Львові
імені Андрея Шептицького (2011 р.).

Рис. Б.5.105. М. Дерегус «Мавка, що плаче», ілюстрація до драми-феєрії
Лесі Українки «Лісова пісня», 1959 р.,
папір, акватинта, м'який лак, офорт, 45,7×35,8 см.
Передано до Дніпропетровського художнього музею (2011 р.).

Рис. Б.5.106. М. Дергус «Катерина в саду», ілюстрація до поеми

Т. Г. Шевченка «Катерина», 1955 р.,

папір, акватинта, м'який лак, офорт, 46,5×39,8 см.

Передано до Дніпропетровського художнього музею (2011 р.).

Додаток В

Анотований покажчик імен діячів науки, культури, мистецтва, спадщина яких була набутою Україною завдяки діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України

Авраменко, Василь (1895–1981) — танцюрист, хореограф, дослідник українського народного танцю.

Андієвська, Емма (1931 р. н.) — письменниця, що сповідує герметизм, художниця-авангардистка.

Андрієнко-Нечитайло, Михайло (1894–1982) — художник театру.

Андрусів, Петро (1906–1981) — живописець, графік, громадський діяч.

Атаманюк, Анатолій (1922–1990) — художник.

Бабак, Микола (1954 р. н.) — художник, письменник.

Багрянний, Іван (1907–1963) — поет, громадський і політичний діяч.

Банах-Твердохліб, Ірина (1918–2013) — художниця, майстриня народної вибілки.

Барка, Василь (при народженні — Очерет, 1908–2002) — поет, письменник.

Бевка, Олекса (1937 р. н.) — письменник, фольклорист.

Біланюк, Олекса (1926–2009) — Президент Української Вільної Академії Наук у США (1998–2006), громадський діяч.

Булавицька, Ніна (?) — художниця, секретар директора Софійського музею Олекси Повстенка у 1941–1943 рр.

Булавицька-Сенкевич, Тетяна (1906–1996) — художниця.

Булавицький, Олекса (1916–2001) — живописець, педагог.

Бутович, Микола (1895–1961) — живописець, графік.

Винар, Любомир (1932–2017) — історик, бібліограф, громадський діяч.

Винниченко, Володимир (1880–1951) — політичний діяч, письменник, художник.

Вінтоняк, Олекса (1915–2011) — історик, громадсько-політичний діяч.

Вірста, Темістокль (1923–2017) — художник, який тяжів до емоційно-ліричного неофігуратизму, громадський діяч.

Вітошинська, Зірка (1954 р. н.) — журналістка.

Вовк, Віра (1926 р. н.) — поетеса, прозаїк, літературознавець, перекладач.

Глушко, Ростислав (1927–1990) — художник, живописець, графік (належав до школи бойчукістів).

Глушко, Світлана-Клаудія (1964–2011) — реставратор.

Горова-Мишанич, Марія (?) — художниця, майстриня української вишиванки.

Горюн-Левицька, Галина (1925 р. н.) — мистецтвознавець, колекціонер.

Гриджуки, родина (?) — майстри-різьбярі.

Грищенко, Олекса (1883–1977) — художник, мистецтвознавець, письменник.

Грозний, Віктор (1925–2002) — художник.

Громницький, Павло (1889–1977) — художник.

Дейч, Олександр (1893–1972) — письменник, літературознавець, театрознавець.

Дерегус, Михайло (1904–1997) — графік, живописець.

Дзиндра, Михайло (1921–2006) — скульптор-модерніст, художник.

Доброліж, Вадим (1913–1973) — живописець, іконописець, декоратор.

Довженко, Олександр (1894–1956) — кінорежисер, письменник, художник.

Дорошенко, Дмитро (1882–1951) — історик, публіцист, громадський діяч.

Дражко-Дражевська, Віра (1912–1994) — художниця, графік.

Жук, Михайло (1883–1964) — художник, педагог.

Жуковський, Аркадій (1922–2014) — історик, закордонний представник Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, відомий україніст у Франції.

Зарицька-Омельченко, Софія (1897–1972) — художниця.

- Зеров (Орест), Михайло* (1901–1963) — поет.
- Ігнатишин-Логуш, Марія* (?) — журналістка, дикторка Канада-радіо, культурно-просвітницька діячка.
- Капишученко, Петро* (1915–2006) — скульптор, громадський діяч.
- Качуровський, Ігор* (1918–2013) — літературознавець, перекладач.
- Козак, Едвард* (псевд.: Еко, 1902–1992) — художник-карикатурист, іконописець, письменник.
- Коргун, Михайло* (1924 р. н.) — художник, майстер різьблення по дереву, інкрустар, писанкар, викладач.
- Коротич, Віталій* (1936 р. н.) — поет, письменник, публіцист.
- Корчак-Городиський, Орест* (1928 р. н.) — науковець, громадський діяч, перекладач.
- Косач, Юрій* (1908–1990) — письменник, редактор.
- Косачі*, родина (XIX–XX ст.) — представники відомого українського роду, з якого походить Леся Українка.
- Костецький, Ігор* (1913–1983) — історик літератури.
- Костюк, Григорій* (1902–2002) — літературознавець.
- Крамаренко, Левко (Леонід)* (1888–1942) — художник (близький до кола бойчукістів), перший директор Межигірської керамічної школи.
- Красковська, Людмила* (1904–1999) — археолог.
- Кричевська-Росандич, Катерина* (1926 р. н.) — художниця-акварелістка.
- Кричевський, Василь* (1901–1978) — архітектор, графік, живописець, театральний художник.
- Кричевський, Микола* (1898–1961) — живописець, графік, художник театру.
- Кузьма, Любомир-Роман* (1913–2004) — художник.
- Кульчицький, Юрій* (1912–1993) — художник, графік, кераміст.
- Курінний, Петро* (1894–1972) — історик, етнограф, музеєзнавець, організатор пам'яткоохоронної справи.
- Куркчі, Усейн* (1905–1996) — кримськотатарський вчений-мовознавець.
- Лазаревський, Борис* (1871–1936) — письменник.

Левицька, Софія (1874–1937) — художниця, графік, що працювала у стилістиці постімпресіонізму та кубізму.

Левицький, Мирон (1913–1993) — живописець, графік, письменник.

Леонтович-Лошак, Марія (1927 р. н.) — скульпторка, реставраторка.

Лепкий, Богдан (1872–1941) — письменник, літературознавець, перекладач, художник, колекціонер.

Леся Українка (народж.: Лариса Петрівна Косач-Квітка) (1871–1913) — поетеса, громадська діячка.

Лимаренко, Павло (1929 р. н.) — громадсько-політичний діяч, головний редактор газети «Мета» (Філадельфія, США).

Литвиненко, Сергій (1899–1964) — скульптор.

Лифар, Серж (1905–1986) — артист балету, балетмейстер, педагог, теоретик балетного мистецтва, колекціонер.

Лошак, Іван (1913–1990) — скульптор, художник.

Луців, Володимир (1929 р. н.) — музикант, співак, громадський діяч.

Луцький, Юрій (1919–2001) — письменник, перекладач, літературознавець, видавець.

Мазуренко, Галя (1901–2000) — поетеса, художниця.

Масютин, Василь (1884–1955) — художник, скульптор, історик мистецтва.

Михайлів, Юхим (1885–1935) — художник-символіст, мистецтвознавець.

Міяковський, Володимир (1890–1972) — історик, літературознавець, архівіст.

Молодожанин, Леонід (псевд.: Лео Мол) (1915–2009) — живописець, скульптор, голова Об'єднання митців-українців в Америці.

Морозова, Людмила (1907–1997) — художниця.

Мускур, Осип (Йожеф) (?) — угорський художник, поет родом із Закарпаття (с. Великий Бичків Рахівського району).

Мухін, Микола (1916–1962) — скульптор.

Некрасов, Віктор (1911–1987) — письменник-дисидент.

Нижник-Винників, Іванна (Йоанна) (1912–1993) — художниця, мисткиня-килимарниця.

- Новосельський, Марк* (1900–1938) — художник, скульптор.
- Олесь, Олександр* (при народженні — Кандиба, 1878–1944) — письменник-драматург, поет, символіст.
- Ольжич, Олег* (1907–1944) — поет, громадсько-політичний діяч.
- Омелянович-Павленко, Михайло* (1878–1952) — український воєначальник.
- Оссовський, Петро* (1925–2015) — народний художник СРСР, основоположник «суворого стилю» в мистецтві.
- Паращук, Михайло* (1878–1963) — скульптор.
- Перейма, Ака* (народж.: Арменія (Ака) Клим; 1927–2013) — скульпторка, художниця, писанкарка.
- Петраков, Віктор* (1947–2016) — краєзнавець, колекціонер.
- Пилипенко-Кардиналовська, Міртала* (творчий псевд.: Міртала; 1929 р. н.) — скульпторка.
- Подоський, Віктор* (?) — графік-ксилограф.
- Попович, Володимир* (1922–2017 (?)) — колекціонер творів української діаспори, мистецтвознавець, джерелознавець.
- Порохівський, Гнат* (1888–1953) — військовий діяч.
- Радиш, Мирослав* (1910–1956) — художник театру.
- Розумовський, Кирило* (1728–1803) — державний, політичний діяч.
- Садовський, Микола* (1856–1933) — актор, культурно-громадський діяч.
- Самійленко, Іван* (1912–2006) — політичний, громадський діяч.
- Самотулка, Теодосій* (1915–2001) — пластовий діяч, вихователь.
- Самчук, Улас* (1905–1978) — письменник.
- Світлична, Надія* (1936–2006) — громадська діячка, правозахисниця, журналістка-шестидесятниця.
- Сергійів, Ольга* (народж.: Борисова, 1914–2001) — племінниця Лесі Українки, остання з роду Косачів.
- Синиця, Григорій* (1908–1996) — художник-монументаліст, засновник «Української колористичної школи».

Сірополко, Степан (1872–1956) — вчений, педагог, історик освіти, бібліотекознавець.

Січинський, Володимир (1894–1962) — мистецтвознавець, етнограф, архітектор.

Скоропадський, Павло (1873–1945) — український державний, політичний, громадський діяч.

Скрипка, Тамара (1955 р. н.) — український літературознавець, дослідниця біографії Лесі Українки, хранитель фондів архіву-музею УВАН у США.

Смик, Роман (1918–2007) — меценат, громадський і культурний діяч.

Фаворський, Володимир (1886–1964) — графік, мистецтвознавець.

Харидчак, Павло (?) — громадський діяч, член Об'єднання лемків Канади.

Хвиля, Степан (1916–2006) — художник-колорист.

Хмелюк, Василь (1903–1986) — художник-постімпресіоніст, поет-футурист, громадсько-культурний діяч.

Холодний-старший, Петро (1876–1930) — символіст, художник-монументаліст, громадський діяч.

Черешньовський, Михайло (1913–1994) — скульптор, різьбяр, громадський діяч.

Швайкевич, Олександр (1842–1919) — художник, іконописець.

Шевченко, Тарас (1814–1861) — український поет, письменник, художник, політичний, громадський діяч.

Шолдра, Діонісій (1925–1995) — художник, реставратор.

Штендера, Євген (1924 р. н.) — журналіст, видавець, громадсько-культурний діяч.

Шумовський, Юрій (1908–2003) — археолог, етнограф, антрополог, африканіст, релігійний діяч.

Додаток Г

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, де опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Татіївська І. П. Аспекти захисту і збереження національних культурних цінностей в умовах воєнного конфлікту // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / О. М. Титова (гол. ред.) та ін.; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Вип. 32. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С. 5–12.

2. Татіївська І. П. До питання про взаємодію державних органів влади у запобіганні втратам культурних цінностей // Питання історії науки і техніки: зб. наук. пр. / Л. О. Гріффен (гол. ред.) та ін.; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. № 4. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. С. 67–72.

3. Татіївська І. П. Діяльність Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України у розрізі напрямку декоративно-прикладного мистецтва й етнодизайну // Емінак: науковий щоквартальник. № 4 (20) (жовтень–грудень). Т. 1. Київ; Миколаїв, 2017. С. 71–74.

4. Татіївська І. П. Питання взаємодії в галузі повернення культурних цінностей між Україною та США // *Modern Science — Moderní věda: scientific journal* / Dr. Sergii Zakharin (chief-editor). Praha, 2017. № 7. P. 120–129.

5. Tatiivska Inesa. On the return of illegally exported cultural values in the context of the UNESCO Convention 1970 // *British Journal of Educational and Scientific Studies*. № 1(23), (January–June). Volume XII. «ImperialCollege Press», 2016. P. 440–444.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Татіївська І. П. Пошук, збереження та повернення кримськотатарських культурних цінностей в аспекті діяльності Державної служби контролю // Культурні цінності кримськотатарського народу. Пошук, атрибуція, проблеми збереження та повернення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30 травня–2 червня 2007 р. Бахчисарай, 2007. С. 17–20.

7. Татиивская И. П. Направления международного сотрудничества Украины со странами СНГ и ЕС в области сохранения культурных ценностей // Актуальные проблемы мировой художественной культуры: материалы Междунар. науч. конф., посвящ. памяти проф. У. Д. Розенфельда (Гродно, 5–6 апр. 2012 г.): В 2 ч. Ч. 1 / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: Т. Г. Барановская (гл. ред.) и др. Гродно: ГрГУ, 2012. С. 170–175.

8. Татіївська І. П. Повернення культурних цінностей як складова частина пам'яткоохоронної діяльності в Україні // Твердиня над Іквою: матеріали міжнар. наук. іст.-краєзнавч. конф., присвяч. 520-річчю Дубенського замку, 19–20 жовтня 2012 р. Дубно, 2012. С. 188–195.

9. Татіївська І. П. Збагачення національного культурного надбання поверненими цінностями з української діаспори // Збереження й дослідження історико-культурної спадщини в музейних зібраннях: історичні, мистецтвознавчі та музеологічні аспекти діяльності: доп. та повідомл. Міжн. наук. конф., 25–27 вересня 2013 р. Львів, 2013. С. 170–175.

10. Татіївська І. П. Державна політика у сфері повернення культурних цінностей незалежної України: доба запровадження європейських стандартів // Ювілей НАОМА: шляхи розвитку українського мистецтвознавства: тези і мат-лидоп. міжвуз. наук. конф. молодих науковців, аспірантів і студентів, 21 травня 2015 р. Київ: Фенікс, 2015. С. 38–39.

11. Татіївська І. П. Двосторонні взаємини України і Польщі у світлі повернення та збереження культурних цінностей // Uniwersytet Warszawski, Katedra Ukrainistyki, Studia Ucrainica Varsoviensia, 4. Warszawa, 2016. S. 447–

462.

12. Татіївська І. П. Деякі питання створення і функціонування реєстрів культурних цінностей та їх роль у поверненні втрачених пам'яток // Повернення культурних цінностей в Україну — державна справа: матеріали наук.-практ. конф., 1 липня 2016 р. / редкол.: О. К. Федорук (гол.) та ін. Київ, 2017. С. 72–76.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Татіївська І. П. Національна політика та міжнародна співпраця Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (1992–2011 рр.) // Соціально-гуманітарні аспекти співробітництва між Україною та ЄС у контексті Східного партнерства і Стратегії «Європа–2020»: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 6–7 квітня 2012 р. Донецьк: ДонДУУ, 2012. С. 300–308.

14. Татиивская И. П. Обращение культурных ценностей Украины и систематизация баз данных о них на современном этапе // Традиції і сучасны стан культуры і мастацтва: міжнар. навук.-практ. канф. (28–29 лістапада 2013 г., гор. Мінск): у 2 частках. Ч. 2 / гал. рэд. А. І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. Мінск: Права і эканоміка, 2014. С. 452–458.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Хід і результати дослідження доповідались автором на науково-практичних конференціях, зокрема:

– *міжнародних*: «Культурні цінності кримськотатарського народу. Пошук, атрибуція, проблеми збереження і повернення» (м. Бахчисарай, 30 травня — 2 червня 2007 р., форма участі — очна); «Актуальные проблемы мировой художественной культуры» (м. Гродно, 5–6 квітня 2012 р., форма

участі — заочна); «Твердиня над Іквою» (м. Дубно, 19–20 жовтня 2012 р., форма участі — очна); «Збереження й дослідження історико-культурної спадщини в музейних зібраннях: історичні, мистецтвознавчі та музеологічні аспекти діяльності» (м. Львів, 25–27 вересня 2013 р., форма участі — очна); «Традиції і сучасні стан культури і мистецтва» (м. Мінськ, 28–29 листопада 2013 р., форма участі — заочна);

– *всеукраїнських*: «Соціально-гуманітарні аспекти співробітництва між Україною та ЄС у контексті Східного партнерства і Стратегії “Європа–2020”» (м. Донецьк, 6–7 квітня 2012 р., форма участі — заочна); «Ювілей НАОМА: шляхи розвитку українського мистецтвознавства» (м. Київ, 21 травня 2015 р., форма участі — очна); «Повернення культурних цінностей в Україну — державна справа» (м. Київ, 1 липня 2016 р., форма участі — очна).